

Українська мова

10

УДК 811.161.2(075.3):=511.141
У 45

Авторський колектив:
Т. Гнаткович, А. Лукач, Є. Борисова, К. Лавер, К. Рінгер

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Українська мова (рівень стандарту): підруч. для
10 кл. закл. заг. серед. осв. з навч. угорською мовою /
У 45 Т.Д. Гнаткович, А.Ю. Лукач, Є.Е. Борисова, К.М. Лавер,
К.В. Рінгер. – Львів : Світ, 2018. – 248 с.

ISBN 978-966-914-107-1

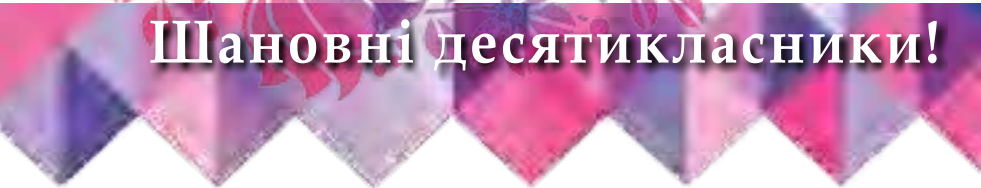
УДК 811.161.2(075.3):=511.141

ISBN 978-966-914-107-1

© Гнаткович Т.Д., Лукач А.Ю., Борисова Є.Е.,
Лавер К.М., Рінгер К.В., 2018
© Шутурма М.С., художнє оформлення, 2018
© Видавництво «Світ», оформлення, 2018

Шановні десятикласники!

Цьогоріч Ви розпочнете здобувати повну загальну середню освіту. Наступні два роки стануть доленосними у вашому житті. Ви маєте вирішити, у якому напрямі рухатись, яку професію обрати, але, яким би не був ваш вибір, вивчення державної мови залишається одним із найважливіших завдань. Хороші результати зовнішнього незалежного оцінювання допоможуть отримати кращі пропозиції від закладів вищої освіти, власне знання української мови разом з іншими мовами стане пріоритетом у можливостях кар'єрного зростання.

Цей підручник допоможе вам систематизувати і доповнити знання з різних розділів українського мовознавства, поповнити словниковий запас, розвинути власне мовлення. Сподіваємось, що тексти, дібрані нами до вправ, будуть для вас цікавими і повчальними.

Успіхів вам у навчанні!

З повагою автори підручника

ВСТУП

§ 1. Українська мова – основа формування й збереження духовності українського народу

Вправа 1. I. Прочитайте текст. Чи погоджуєтеся ви з думками, висловленими автором? Обговоріть це питання у класі.

Людина, юні друзі, може володіти кількома мовами, залежно від її здібностей, нахилів і прагнень. Але найкраще, найдосконаліше, безумовно, вона має володіти рідною мовою. Рідна мова – це невід’ємна частка Батьківщини, голос народу й чарівний інструмент. На його звуки відгукуються найтонші і найніжніші струни людської душі.

Є мови більше і менше розвинені. Є мови, що своїм чарівним звучанням здобули світову славу. Та наймилішою і найдорожчою для людини є її рідна мова. Бо рідна мова не тільки зберігає світлі спогади з життя людини й зв’язує її з сучасниками. У ній чується голос предків, відлунюються перегорнені сторінки історії свого народу. Вона є тим найдорожчим і найміцнішим зв’язком, який з’єднує всі покоління народу в одне велике історичне живе ціле. Мова народу – це саме життя.

Український народ, безперечно, завжди ставився з великою пошаною, вірою й любов’ю до своєї мови. Вона була йому на тернистих шляхах поневіряння в сумній минувшині і за єдину зброю, і за єдину втіху. Нашою мелодійною, співучою мовою милувались іноземці, які побували в Україні.

Ми повинні цінувати українську мову – нетлінний скарб українського народу. Адже предки зберегли її, незважаючи на всілякі заборони та утиски, передавши нащадкам у спадок *(За Б. Антоненком-Давидовичем).*

II. Розкажіть, яку мову ви вважаєте рідною. Як ви до неї ставитеся? Які ще мови, крім рідної, ви знаєте? А які мови хотіли б вивчити? З якою метою? Узагальніть відповіді на запитання у формі невеликого тексту.

Це цікаво!

Із майже десяти тисяч мов і діалектів сучасного світу лише 220 мають писемність і ще менше – державний статус. Українська мова належить до давньописемних мов із понад тисячорічною писемною традицією. Нині вона входить до другого десятка найпоширеніших мов світу, нею розмовляє близько 45 мільйонів людей. Це мова не тільки тих, хто мешкає в Україні, а й мільйонів українців, розпорошених долею по всіх континентах.

Українська мова належить до східнослов'янської підгрупи слов'янської гілки індоєвропейської сім'ї мов.

Українська літературна мова є мовою літератури, освіти, науки, державних установ, засобів масової інформації, театру, кіно тощо. Вона має дві форми – усну й писемну.

У сучасній українській мові, залежно від того, з ким ми говоримо, де і з якою метою, тобто залежно від мовленнєвої ситуації, традиційно виокремлюють шість функціональних стилів мовлення: офіційно-діловий, науковий, конфесійний, публіцистичний, художній, розмовний.

Вправа 2. Прочитайте. Складіть план тексту у формі питальних речень, дайте на них докладну відповідь.

Українська мовна традиція сягає далеких докняжих часів, а в період Київської Русі українське слово набуло державної ваги: воно було відкрите не лише для близьких сусідів, а й для найвіддаленіших земель, збагачувалося іншими мовами й саме збагачувало їх. Його розвитку не могли зашкодити ні чвари, ні міжусобиці, ні феодальна роздробленість, ні багатівкове монголо-татарське іго. Його не стяла шабля, не затоптали в болото кінські копита, не розвіяв вихор навальних орд... Горіли хроніки, храми і святі книги, а слово вийшло з вогню, як заповіт, стало сім'ю землі й народу. Гнане, принижене й занепащене, воно ніколи не відчувало себе як у полоні-безвиході. Воно начеб чекало великої пори. І вона настала: велика пора формування української нації.

Церква в Суботові, збудована в стилі раннього українського бароко. 1651–1656 рр.

Усе охопив досі нечуваний і небачений рух – постала освіта, ширилася наука, збагачувалася культура. Слово стало демократичним і непоборним, як республіка Запорізька Січ, і прекрасним, як козацьке бароко. Цілком природно, що вияв його сили – національної самосвідомості – збігся з вибухом визвольних змагань за національну й соціальну справедливість і свободу.

Відомий історик і мандрівник сирієць Павло Алеппський стверджує: освіченість серед «козацького народу – буденне явище... Не лише всі козаки, але більшість їхніх дружин і дочок уміють читати...». Свобода слова була невід'ємним правом людини, як право людини на життя... Українському слову, охрещеному мечем і вогнем у визвольній війні, здавалося, не страшні ніякі тернисті шляхи попереду. Якщо Богдан Хмельницький був батьком нації, то її матір'ю була мова.

У Києві, Чернігові, Острозі, Зблудові виникають друкарні, видаються не лише духовні твори, а й навчальні посібники, наукові трактати, суто літературні й публіцистичні твори.

Сьогодні українська мова – державна. Держава робить усе, щоб забезпечити розвиток української мови, яка визнана однією з найкрасивіших мов світу. Відомо, що культура переростає в цивілізацію лише за умов її інтенсивного розвитку. А мова – це складова національної культури (*За І. Ющуком*).

Вправа 3. І. Ознайомтесь із думками видатних людей про мову.

1. Найбільше й найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування (*Панас Мирний*). 2. Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина (*В. Гете*). 3. Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розпеченим залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити й оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу і безнадію й одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне слово може образити, приголомшити людину (*В. Сухомлинський*).

II. Випишіть з додаткових джерел три висловлювання українських письменників про роль української мови у формуванні й збереженні духовності народу.

III. Напишіть за одним із висловлювань невеликий твір. Використайте в ньому відомості з попередніх вправ.

Мова відіграє найважливішу роль у консолідації суспільства. Як свідчить світовий досвід, мова завжди слугувала і слугує основою духовного єднання людей у спільноту.

Для суспільства особливо важливі такі функції мови:

об'єднавча (мова об'єднує людей, створює відчуття групової єдності);

організаційна (мова є засобом планування, мобілізації зусиль суспільства);

інформаційна (мова є носієм різноманітної інформації);

когнітивна (мова є засобом пізнання та освоєння навколишнього світу й поширення набутих знань серед членів суспільства);

аккумулятивна (мова накопичує, зберігає і передає життєво важливий суспільно-історичний досвід від покоління до покоління);

експресивна (мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу людини) та інші.

Вправа 4. I. Перекладіть текст (усно). Складіть до нього план українською мовою і запишіть його.

Nagyon nehéz pontosan meghatározni, hogy hány szó van valamely nyelvben.

Elsősorban azért, mert a szavak szüntelenül változnak; egyesek elavulnak, és állandóan keletkeznek újak. De azt sem könnyű eldönteni, hogy a nyelvbe frissen bekerült idegen szavakból, a tájszavakból, a sokféle szakma, tudományág szakszavaiból melyek azok, amelyeket a nyelvet beszélők nagy többsége ismer, tehát beletartoznak a nyelv szókészletébe és bekerülnek a szótárba.

A nyelv szókészletének nagyságáról csak hozzávetőleges becsléseink vannak. A magyar nyelv szavainak száma körülbelül egymillió. Ennyi azonban sohasem kerül be egyetlen szótárba sem. A Magyar értelmező kéziszótárban is csak 70 ezer szó szerepel önlálóan, és körülbelül háromszor ennyi, vagyis 200 ezer szóra van benne adat (utalás).

Az egyes ember szókincese azonban még ennél is sokkal szegényebb: a nyelv szavainak csak egy részét ismerjük és használjuk. Aki sok szót tud, az szellemi értelemben gazdag (З довідника).

II. За складеним планом перекажіть текст українською мовою. Доповніть його своїми роздумами про порушені проблеми.

Вправа 5. I. Прочитайте текст. Як ви розумієте вислів «комунікативна компетенція», де ви реалізовуєте цю компетенцію?

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ

Щоб правильно спілкуватися, людина повинна володіти сумою знань про мовні й немовні засоби спілкування, людську

психіку, культуру, суспільство, національну своєрідність тощо. Однак недостатньо знати, потрібно вміти застосовувати знання на практиці. Наприклад, можна знати, як правильно сидіти, розмовляти за столом, провадити перемовини з людьми різного темпераменту, але не вміти цього робити. Скажімо, вітаючись із кимось, людина не відчуває потреби напружено думати, з якої відстані це робити, дивитися у вічі чи не дивитися, знімати капелюха чи не знімати, нахилити голову чи не нахилити, усміхатися чи не усміхатися, з якою силою голосу та якою інтонацією врешті-решт вимовити вітальну фразу тощо.

Навички самі собою не виникають – їх треба цілеспрямовано формувати. А для цього потрібно знати, що і як робити (*Я. Радевич-Винницький*).

II. Обговоріть у класі проблему розвитку власної комунікативної компетенції. Що, на вашу думку, потрібно зробити для того, щоб удосконалити комунікативну компетенцію?

Словник

без упину – szüntelenül
відлунювати – visszaveri a hangot
консолідація – állandósulás
розпорошений – szétszórt

визначити – meghatározni
втрачає актуальність – elavul
міжусобиці – belviszályok
чварі – viszály

ФОНЕТИКА ТА ОРФОГРАФІЯ

ПОГЛИБЛЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ

§ 2. Орфограма. Правильна вимова наголошених і ненаголошених голосних (зокрема, [e], [u]) і приголосних, їх позначення на письмі

Правильне написання за відповідним правилом або за традицією, яке обирається з кількох можливих, називається **орфограмою**. Довідником правильного написання слів служить **орфографічний словник**.

В українській мові в ненаголошеній позиції вимовляються невиразно лише три голосні: **о, е, и**.

У складах з ненаголошеним **о** пишеться та сама літера, що й під наголосом, наприклад: *голубка*, бо *го́луб*; *розумний*, бо *ро́зум*; *робіти*, бо *ро́бить*.

У ненаголошеній позиції **е** та **и** наближаються у вимові один до одного.

У ненаголошеному складі кореня пишемо той самий голосний, що й у відповідному наголошеному складі того самого або спільнокореневого слова.

У деяких словах написання голосних не можна перевірити наголосом, тому його слід запам'ятати.

Е пишемо:

- 1) у сполученнях **-ере, -еле-**: *перейти, пелена*.
- 2) якщо при зміні слова **е** випадає: *палець – пальця*.
- 3) якщо при зміні слова **е** чергується з **і**: *осені – осінь*.

И пишемо:

У групах **-ри-, -ли-** між приголосними у відкритих складах: *тривати, блищати*.

Вправа 6. Запишіть слова, вставляючи пропущені букви. Прочитайте слова, правильно вимовляючи їх.

Оч..рег, т..леграма, ч..мпіон, каш..ль, бер..гиня, дол..тіти, відб..рати, л..вада, шел..стіти, пал..ць, ч..кати, завм..рати, к..шеня, ч..ревики, в..лосипед, справ..дливість, запл..сти, ш..ренга, кол..ктив.

Запам'ятайте!

Батьківщи́на (у значенні *вітчизна*), **ба́тьківщина** (у значенні *спадщина*), **прі́ятель**, **запитáння**, **ба́жаний**, **однáково**.

Вправа 7. Пригадайте правила написання префіксів **пре-** і **при-**. Запишіть подані слова у дві колонки (з **пре-** і **при-**), вставивши потрібні букви. Кожну колонку доповніть своїми прикладами, які здавалися вам важкими. Чи залежить написання **е/у** від наголосу?

Пр...лягти, пр...ладнати, пр...поганий, пр...славний, пр...азовський, пр...будувати, пр...весело, пр...варювати, пр...щеплювати, пр...горнути, пр...довгий, пр...печений, пр...смажений, пр...пишний, пр...мудро, пр...старий, пр...сідати, пр...бігти.

Вправа 8. Пригадайте правила чергування **е, о** з **і**. Змініть кожне слово так, щоб у них відбулося чергування голосних.

Зразок. Село – сіл.

Схід, вечір, ніч, спосіб, ягода, попіл, лебідь, лід, кінь, стіл, ніс, сік, спокій, осінь.

Вправа 9. Прочитайте слова і поясніть, чому в них не відбувається чергування **о-і, е-і**.

Атом, декрет, жетон, закон, народ, талон, земель, сон, день, мороз, через, сосон, ворон, шофер, чек, гребінець.

Вправа 10. І. Прочитайте притчу, дотримуючись правильної вимови слів. Чи погоджуєтесь ви з останньою думкою другого мудреця? Обговоріть це питання у класі.

ПРО МУДРІСТЬ ВИСЛОВЛЮВАНЬ

Один східний правит...ль побачив страшний сон, в якому він втратив один за одним усі свої зуби. У сильному хв...люванні він закликав до себе мудр...ця, який би міг й...му пояснити, що значить цей сон. Той вислухав його і сказав: «Правителю, я пов...нен повідомити тобі сумну звістку: ти втратиш один за одним усіх своїх близьких». Ці слова викл...кали у правителя гнів. Він зв...лів кинути нещасного до в'язниці і наказав закл...кати іншого мудр...ця, який, вислухавши сон, сказав: «Я щасливий повідомити тобі радісну звістку: ти пер...ж...веш усіх своїх родичів». Правитель зрадів і щ...дро нагородив його за таке передрікання.

Слуги зд...увалися. «Адже ти сказав йому те саме, що й твій бідний попередник, так чому ж він був покараний, а ти нагороджений?» – питали вони. На що отримали відповідь: «Ми

обидва однаково витлумачили сон. Але все залежить не від того, ЩО сказати, а ЯК сказати» (За матеріалами сайту <http://mamka.info>).

II. Перепишіть текст, вставляючи пропущені літери. За потреби користуйтеся орфографічним словником.

Словник

вітлумачити – értelmezni

спадщина – örökség

§ 3. Склад. Наголос.

Правильне наголошування слів в українській мові.

Орфоепічні словники й словники наголосів

Вправа 11. Прочитайте слова, дотримуючись правильної вимови. По скільки голосних у кожному слові першого, другого і третього стовпчиків? Скільки складів у кожному з них? На який із них падає наголос?

клас	класи	класики
сім	сімсот	сімдесят
сир	сирок	сирочок
пил	пилок	пилюка

Склад – це частина слова, що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря. Склад може бути утворений з одного або кількох звуків, один з яких обов'язково є голосним. Голосні звуки виступають у ролі **складотворчих (складових)** і утворюють **вершину складу**. Решта звуків – **нескладотворчі (нескладові)**. Кількість складів у слові дорівнює кількості голосних. Склад, що закінчується на голосний, називається **відкритим**, на приголосний – **закритим**. Склади бувають **наголошені** та **ненаголошені**.

Вправа 12. Спишіть слова, поділяючи їх на склади і ставлячи наголоси. Усно визначте відкриті й закриті, наголошені й ненаголошені склади.

Хата, піч, миска, коромисло, мисник, відро, рогач, ґанок, стріха, вікно, сіни, лава, стіл, кухоль, побілений, призьба, садок.

Наголошеним є склад, який вимовляється з більшою силою голосу. Голосні, на які падає наголос, вимовляються чітко, у ненаголошеному складі – нечітко.

Щоб перевірити, який голосний писати в ненаголошеному складі, треба дібрати таке перевірне слово, щоб наголос падав на сумнівний голосний: *перб* – *пéра*, *крилб* – *крíла*.

На відміну від угорської мови, де наголошеним завжди є перший склад, в українській мові наголос вільний (не закріплений за певним складом) і рухомий (при словозміні може зміщуватися з одного складу на інший).

Вправа 13. І. Прочитайте слова. Користуйтеся орфоепічним словником для правильного їх наголошування.

Завдання, завжди, помилка, різновид, дочка, посередині, олень, оцет, одинадцять, чотирнадцять, зокрема, ремінь, полонений, рукопис, літопис, широко, глибоко, решето, загадка, беззахисний, каталог, диспансер, апостроф, ведмедиця.

ІІ. Запишіть слова у такому порядку: 1) слова з наголосом на першому складі; 2) слова з наголосом на другому складі; 3) слова з наголосом на третьому складі; 4) слова з подвійним наголосом.

Вправа 14. Перепишіть речення, вставляючи замість крапок потрібні букви. Усно поясніть свій вибір.

Співала в..чiрня година, виспівували й сумували во..кі з..млянки. За одним столом у них ..ходились в..лике ..астя і в..лика печал.., одна й та сама пісня з одних очей кресала іскри радості, а з інших – вибивала сл..ози радості.

Вул..цями, як сама молодіст.., про..одили дівчата. Їхні вимиті коси па..ли цвітом, лу..ом і соло..кою рососою, а над ти..им світом тр..мтіли в..сняні нерозстріляні зорі (За М. Стельмахом).

Вправа 15. Прочитайте текст. Про що ви з нього дізналися? Чи користувалися ви колись такими словниками?

Орфоепічний словник – словник, що містить інформацію щодо правильної вимови слів та їх граматичних форм.

Завдання орфоепічного словника – піднесення культури усного мовлення для сприяння правильності та швидкості взаєморозуміння між людьми шляхом усунення діалектних ознак у мовців та оволодінням нормами української літературної мови.

Зразок орфоепічного словника – «Орфоепічний словник» (1984) М. І. Погрібного, до якого ввійшли 44 000 слів. У словнику подані вимова й наголос слів відповідно до тогочасних загальноприйнятих літературних норм.

Після проголошення незалежності України з'явилося двотомне видання «Орфоепічний словник української мови» (серія «Словники України»).

В орфоепічному словнику використовується фонетична транскрипція – звуковий запис слів.

Про норми наголошування слова можна довідатися також зі словника наголосів (*З журналу*).

Це цікаво!

Іменники із суфіксом **-анн(я)** майже всі зберігають наголос дієслів, від яких вони утворені. Наприклад: *запита́ти – запитáння, пізна́ти – пізнáння, поєдна́ти – поєднáння, чита́ти – читáння, навча́ти – навчáння*.

Однак подекуди наголоси дієслова та утвореного від нього іменника не збігаються. Наприклад: *ві́знати – визнáння, зобов'язáти – зобов'язáння*.

Вправа 16. Із орфоепічного словника (друкованого чи онлайн) випишіть 10–15 слів, наголошування яких становить для вас труднощі. Наголошування вписаних слів запам'ятайте. Два-три слова введіть у речення і запишіть їх.

Словник

диспансёр – gyógyintézet
сіни – pitvar, tornác

коромисло – mérlegkar, vízhordó rúd
стріха – szalmatető

§ 4. Основні випадки чергування голосних і приголосних звуків

Вправа 17. Пригадайте, що ми називаємо чергуванням звуків. Спишіть слова, вставляючи необхідні букви. Чергування яких звуків ілюструють записані вами приклади?

Вх..д – вх..ду, в..ля – в..льний, висл..влювання – висл..в, винах..д – винах..ду, р..к – р..ку, кам..нь – кам..ня, дзв..н – дзв..ну, в..сім – в..сьми, пир..г – пир..га.

Вправа 18. I. Пригадайте правила чергування голосних у коренях дієслів. Перепишіть дієслова, обираючи з дужок потрібну літеру. Свій вибір обґрунтуйте усно.

Згр(е,і)бати, вит(е,и)рати, зап(е,і)кати, доб(е,и)рати, заст(е,и)лати, викор(е,і)нити, зач(е,и)пити, завм(и,е)рати, підм(е,и)сти.

II. Виберіть два слова, складіть з ними речення й запишіть їх.

Вправа 19. Поставте іменники в родовому відмінку множини та утворіть від них іменники зі значенням зменшеності. Усно поясніть їх правопис.

Зразок. Борода – борід, борідка.

Голова, коро́ва, що́ка, сирота, го́ра, доро́га, сльо́за, бро́ва, бере́за, сторо́на.

Вправа 20. Поставте дієслова у форму минулого часу чоловічого роду однини. Уведіть утворені дієслова у речення і запишіть їх.

Зразок. Летіти – літав. Лелека прощально літав над нашою хатою.

Брести, везти, пекти, вести, плести, могли, текти, перемогти, гребти, стерегти.

Вправа 21. Перепишіть прислів'я, вставляючи пропущені букви. Поясніть орфограми.

1. Краще полин їсти, ніж з нелюбом за ст..л сісти. 2. Там, де згода, нема шк..ди. 3. Власної долі і кол..сом не об'їдеш. 4. Добра р..ч, як є в хаті піч. 5. Якщо веселий гість, то й пир..ги на радість. 6. Дай серцю в..лю – заведе в нев..лю.

Вправа 22. Пригадайте, які приголосні є шиплячими. Спишіть слова, вставляючи необхідні літери. З'ясуйте, які правила ілюструють записані приклади. Уведіть шість слів у речення.

Більш..сті, щ..тина, ш..лестіти, ж..рсткий, круж..чок, ш..сти, ч..кати, копій..к, гай..чок, груш..вий, рож..вий, лож..чка, дуж..чка, дж..рело, Іванч..нко, ч..рствий, ч..стіше, творч.., гарч.., законодавч.. .

Вправа 23. Пригадайте основні випадки чергування приголосних, вивчені раніше. Доповніть таблицю власними прикладами.

Основні види чергування приголосних звуків

[г] – [ж] – [з]	вага	важити	вазі
[кІ – [ч] – [ц]	око	оченята	оці

Вправа 24. Доберіть спільнокореневі слова і форми того самого слова, у яких відбулося б чергування приголосних, наприклад: *рука – рученька – уруці*.

Увага, луг, сміх, рік, порох, друг, техніка, рух.

Вправа 25. Від поданих слів утворіть прикметники із суфіксами **-ськ-, -зьк-, -цьк-**. Запишіть слова парами відповідно у три колонки.

Острог, Збараж, Овруч, Каховка, Волга, Франція, Вижниця, Гамбург, Чикаго, Кривий Ріг, Дрогобич, Люксембург, Прага, Кавказ, Буг, Сиваш, Карпати, Париж, Запоріжжя, Черемош, Полісся.

Запам'ятайте!

Жіти своїм розумом – бути самостійним у своїх вчинках.

Задирати носа (ніс) – пишатися, вихвалитися собою.

Замілювати очі – казати неправду, обманювати.

Кидати гробіш на вітер – бути неекономним, марнотратним.

Вправа 26. І. Прочитайте текст, звертаючи особливу увагу на вимову звуків [з], [ж] у виділених словах.

ІІ. Спишіть, вставляючи необхідні букви.

Рано-вран..і зайшла в **густий холодок** під соня..ники. Високо над **головою** висіли жовтогарячі вінки, **пахли** твердим смолистим духом, – вона прийшла подивитись, як соня..ники повертатимуть **голови** за сонцем. Стовбури ш..ршаві, аж колю..і, листя спідсподу в жилках і ще ш..рсткіше од **гарбузового**. Соня..ники зовсім не вору..аються і нікуди не повертають **голів**. Земля ще **холодна**, во..ка від роси. **Прогорнула** суху ямку, підстелила сорочку, вмостила-ся, **обхопивши** **ноги** руками, обіпер..ись підборіддям на коліна, щоб не прогавити сходу сонця й примітити, як до нього повернуть голови соня..и. Тоді знатиме, що довіку прив'яже до себе щастя: ще ж пак – бачила таку таємницю! (За Ю. Яновським).

ІІІ. Поясніть значення слова **спідсподу**. Скористайтесь тлумачним словником. Доберіть синоніми.

Вправа 27. До поданих слів усно доберіть спільнокореневі так, щоб відбувалося чергування голосних у коренях.

Двори, гори, воли, села, відведи, мости, зоря, пороги, колесо, твого, рішучості, несу, здирати, лазити, везти, допомагати, вибирати, зачепити, вигребти, бродити, вечерея, черниця, пшоно, шестеро, женити, чотирнадцять.

Вправа 28. Спишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки, подані в дужках слова поставте в потрібній формі. Підкресліть букви, які позначають звуки, що чергуються.

1. На високих гривах (гори) кругом яру зеленіє старий ліс.
2. Старі черешні росли скрізь по (двір) й кидали од себе густу тінь.
3. На березі блищав вогонь у люльках у рибалок неначе жар у (піч).
4. А на дні тієї долини шуміла маленька річечка Моровиця по кам'яному дну падаючи з (камінь) на (камінь).
5. А там далі вона повилася між високими вербами та лозами що обступали її стіною з обох (бік) (За І. Нечуєм-Левицьким).

Вправа 29. Пригадайте, що ви знаєте про чергування приголосних. Заповніть таблицю, згрупувавши спільнокореневі слова так, щоб проілюструвати чергування приголосних.

Ходити, писати, яблуко, любити, купити, правити, графити, графлю, гриміти, у байраці, загашений, посаджений, муха, плачу, приїздити, в аптеці, сікти, в універмазі, сніг, на лужку, на лузі, книга, пасіка, колишу, токар, раджу, пекти, личко, різати, при березі, дуга, ріжу, чистити, печу, гримлю, дужечка, птах, точити, повага, пасічник, капелюх, у книзі, книжка, крутити, сніжний, берег, січка, правлю, лице, проїжджаю, радити, мушка, колиска, ходжу, дихати, яблучний, луг, байрак, чищу, універмаг, дужка, аптека, пташка, плакати, поважний, садити, на капелюсі, гасити, крученики, люблю, куплю, у яблуці, мусі.

Чергування приголосних

Різновид чергування	Приклади
Чергування	
<i>г-ж-з</i>	
<i>к-ч-ц</i>	
<i>х-ш-с</i>	
чергування приголосних у дієсловах:	
а) <i>д-дж</i>	
<i>зд-ждж</i>	
<i>т-ч</i>	
<i>ст-щ</i>	
б) <i>б-бл</i>	
<i>п-пл</i>	
<i>в-вл</i>	
<i>ф-фл</i>	
<i>м-мл</i>	

Вправа 30. Пригадайте правила чергування приголосних перед суфіксом **-ськ-** при творенні слів. Від іменникових основ за допомогою суфікса **-ськ-** утворіть прикметники. Обґрунтуйте зміну чи незмінність кінцевих приголосних основи.

Варіант I. Карпати, парубок, таджики, чуваші, печеніги, татари, Донецьк, Буг, Рига, німці, поляки, латиші, литовці, скіфи, якути, Волга, Цюрих, Париж, Вашингтон, університет, Кременчук, Ужгород, Калуш, Івано-Франківськ.

Варіант II. Прилуки, Черкаси, студент, українці, чехи, Кавказ, киргизи, Бердянськ, солдат, кріпак, Трускавець, Судак, Миргород, Гурзуф, Овруч, Васильків, Чигирин, Закарпаття, Лондон, Херсон, Львів, Берлін, Вишгород.

Вправа 31. Пригадайте правила чергування приголосних при утворенні слів за допомогою суфікса **-ин-**. Утворіть іменники від назв областей України за допомогою суфіксів **-ин(а)**, простежте, чи всі такі утворення загальноприйняті, поясніть правопис. За потреби скористайтеся поданою нижче таблицею.

Київська, Волинська, Закарпатська, Вінницька, Черкаська, Житомирська, Луганська, Херсонська, Хмельницька, Одеська, Львівська, Миколаївська, Сумська, Харківська, Донецька, Дніпропетровська, Чернігівська, Полтавська, Запорізька, Рівненська.

Творення іменників із суфіксом **-ин-** від прикметників із суфіксами **-ськ-, -цьк-**

Випадок зміни приголосних	Приклади
ськ+ин(а) = щ(ина)	харківський – Харківщина
цьк+ин(а) = чч(ина)	турецький – Туреччина
зьк+ин(а) = жч(ина)	воронезький – Воронежчина
Виняток: галицький – Галичина	

Вправа 32. Наступні завдання мають по чотири варіанти відповідей, серед яких лише один правильний. Оберіть правильний.

- Чергування голосних звуків при зміні форми відбувається у всіх словах рядка**
 - летіти, сідати, лазити
 - діловий, тесля, лісок
 - тіло, берег, голос
 - вість, березень, шелест
- Голосні при відмінюванні чергуватимуться у парі слів рядка**
 - шість, колос
 - Київ, голос
 - кінь, лебідь
 - поріг, горох
- Чергування голосних звуків при словозміні чи словотворенні можливе в усіх словах рядка**
 - гатити, водопій, сон, мох, шелест
 - особа, пшоно, череда, вовк, студент
 - голова, слово, осінь, Канів
 - стояти, сім, джерело, тінь, берег
- Звук [е] випадний у всіх словах рядка**
 - береза, шелест, зелений, вишень
 - вітерець, хлопець, палець, січень

- В день, дерево, берег, приберегти
Г вересень, квітень, серпанок, левада
- 5. Чергування голосних звуків при зміні форми слів і доборі споріднених відбувається у всіх словах рядка**
А вишня, сонце, січень, віз
Б півень, літо, петля, чесати
В ніс, зорі, радість, Київ
Г торг, день, бетон, шофер
- 6. Помилки в чергуванні голосних звуків немає у рядку**
А шести – шість, смуток – смутку, рій – рою, оберіг – оберігу
Б піст – постувати, промінь – проміння, папір – папіру, Василів – Василевого
В юність – юності, вісь – осі, слово – слів, виріс – виросла
Г коло – кіл, любов – любві, село – сіл, дорога – доріг
- 7. Чергування приголосних звуків можливе у рядку**
А збудити, допомога, кликати, Запоріжжя
Б шестеро, бойовий, чотири, музика
В убогий, любити, людина, риба
Г студент, друг, турист, чекати
- 8. Чергування приголосних [з], [к], [х] з іншими приголосними при зміні форми та доборі споріднених слів може відбуватися у всіх словах рядка**
А служити, вечеря, небесний, ріг
Б ніс, гора, котики, увага
В вовк, колос, шовк, хатина
Г нога, рука, вухо, птах
- 9. Чергування приголосних при відмінюванні відбудеться у парі слів**
А черепаха, щука
Б ковбаса, подруга
В коса, смуга
Г осінь, посуха
- 10. Помилку при чергуванні приголосних допущено в рядку**
А юнацький, багатство, товариство
Б збаражський, убогство, парижський
В казахський, товариський, електричний
Г золотоніський, вінницький, кавказький
- 11. Помилки в чергуванні приголосних звуків немає у рядку**
А крутити – кручу, молотити – молочу, їздити – їзджу, лагодити – лагоджу
Б зв'язати – зв'язу, сказати – скажу, водити – вожу, возити – вожу
В радити – раджу, хотіти – хочу, колихати – колишу, товкти – товчу
Г просити – прошу, виростити – вирощувати, колихати – колишу, водити – провозити

12. Чергування приголосних звуків при словозміні чи словотворенні можливе у всіх словах рядка

А садити, світити, вчити, дерти, вимірювати

Б мостити, пекти, ловити, любити, хотіти

В дробити, оформляти, стерегти, брати, везти

Г берегти, їздити, кликати, мести, жити

Словник

бресті – vánszorog

полін – üröm, artemisia

графіти – vonalazás

шорсткіше (від шорсткий) – rücskösebb

§ 5. Розвиток мовлення.

Усний переказ тексту художнього стилю

Художній стиль – це найбільший і найпотужніший стиль української мови. Він передбачає використання зі стилістичною метою елементів інших функціональних стилів. Багатством мовних засобів і довершеністю художнього мовлення, досконалістю текстів художній стиль засвідчує високий рівень розвитку сучасної української літературної мови.

Сфери використання художнього стилю: творча діяльність, література, різні види мистецтва, культура, освіта.

Основне призначення: впливати засобами художнього слова через систему образів на розум, почуття і волю читачів, формувати ідейні переконання, моральні якості та естетичні смаки.

Основні ознаки художнього стилю: образність, поетичність, естетика мовлення, експресія як інтенсивність вираження, зображувальність (конкретно-чуттєве живописання дійсності – людей, природи, явищ, понять, якостей, властивостей, відношень). У художньому стилі все подається через призму інтелекту і світовідчуття особистості (образ автора) і все спрямовується на особистість людини, яка читає або слухає. Тому в художньому стилі (зокрема в художніх творах), крім об'єктивності реального світу, існує суб'єктивність сприйняття його людиною.

Основні мовні засоби: багатство найрізноманітнішої лексики з переважанням конкретно-чуттєвої (назви осіб, речей, дій, явищ, ознак).

Вправа 33. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Скажіть, чи уявляєте ви, наскільки серйозні проблеми для природи та екології створює сама людина. Обговоріть цю проблему в класі.

Щогодини на нашій планеті:

- 1700 акрів продуктивної землі стає пустелею;
- близько 2000 дітей помирають з голоду;
- 55 осіб отруюються й гинуть від пестицидів та інших хімічних речовин;
- 1000 людей умирає від отруєння водою;
- 2000 тонн кислотних дощів випадає у Північній півкулі;
- зникають 5–6 видів тваринного чи рослинного світу.

Щохвилини:

- знищується більш ніж 51 акр тропічних лісів;
- використовується близько 35 000 барелів нафти;
- знищується 50 тонн родючого ґрунту через неправильне його використання.

Усім нам, мешканцям невеликої, прекрасної, але вкрай переобтяженої шкідливими плодами людської діяльності планети, необхідно почати діяти. Ми мусимо активно рятувати природне середовище, зберігати й «ремонтувати» свій дім, колись прекрасний, який почав руйнуватися з нашої ж вини. Але робота ця – надзвичайно складна, важка, відповідальна. І вона лише тоді дасть позитивні наслідки, коли ми виконуватимемо її не тільки сумлінно, з душею і серцем, але, що дуже важливо, професійно, грамотно, з урахуванням законів природи (*З енциклопедії*).

Вправа 34. І. Прочитайте текст. З'ясуйте, до якого стилю він належить. Про які проблеми в ньому йдеться?

БЕРЕЖІМО ЗЕМЛЮ

Колись дуже давно, ще до того, як люди винайшли лампочку та автомобіль, Земля була чистою і квітучою. У річках та озерах, морях і океанах жило багато різної риби, у небо здіймалися не літаки, а великі й малі птахи. А ліси, поля та луки населяли різні звірі й комахи.

Та от біда, з кожним великим винаходом Людина забирала у Землі дедалі більше: їй потрібні були і ліси, і вода, а згодом і повітря.

Іде Людина разом з дитиною полем – рідку травичку зірве з коренем, пляшку з-під води кидає прямо по блакитних волошках до мишачої нірки. Так і закрила вихід. Ні Миші зайти до діток, ані мишенятам вибратись.

Ідуть лісом – крихітний паросток дуба затоптали, не помітили гніздечка перепілки у траві – зруйнували.

Далі попри річку шлях їхній пролягає, кинула Дитина поліетиленовий пакет від печива у воду. Упав він на рибку, а їй все важче дихати.

Зібрались усі земні мешканці на раду: як же донести Людині, що вона – не єдиний мешканець Землі.

Сова перша взяла слово:

– Ліс вирубують, у полі квіти і трави нищать, повітря викидають забруднюють, води чистої годі й шукати! Треба щось робити.

Черепашка, що сиділа на листку латаття, запропонувала:

– Може, листа напишемо.

– Давайте! Давайте! – почулося звідусіль.

Написали вони листа до Людини.

Найшвидша пташка віднесла його до людського будинку й залишила на порозі.

– Дивіться, мамочко, татусю, нам лист! – зраділа Дитина.

– Мені ніколи, – відмахнулась Мама й пішла на роботу.

– Ой, я вже спізнююсь, – забідкався тато на порозі й прискорив ходу.

Залишилася Дитина сама, розглядає конверт, а там жодного слова не написано. Така цікавість взяла, що не втрималася Дитина. А всередині: «Дорогий наш сусіде, пишуть тобі ті, хто живе з тобою поруч на Землі. І за тих пишемо, що розказати не можуть. Давно так повелося, що ми з тобою живемо поруч, але останнім часом наше сусідство починає турбувати.

Ти вирубуєш ліси, залишаючи голі гори й пустелі. Гори можуть осунутися, а край, де раніше зеленів ліс і щебетали

пташки, з часом під сонячними променями перетворяться в пустелю.

Зрубав дерево – посади два. І повітря, яким ти дихаєш, стане чистішим. Ти помітив, якими брудними стали річки та озера? І води стало набагато менше. Скільки риби гине там? Що ти питимеш років через 20 чи 50?

А скільки ви розносите сміття! Зовсім скоро й чистого місця не залишиться. Папір переробити легше, ніж зробити новий. Та й дерева рубати не доведеться. Старий ніж можна не залишати у полі після пікніка, а дозволити йому стати чимось ще. Може, крихітною кавовою ложечкою.

Ти помітив, скільки довкола скла? Його ж теж можна переробляти. І нехай мамина улюблена ваза розбилась, завтра чи післязавтра вона може стати склянкою чи гарною салатницею...»

Дитина втомилася читати. Але прочитане геть змінило її. До школи ж, замість автобуса, можна пройти пішки чи проїхатись велосипедом. А по дорозі є баки для макулатури й пластику: у мами у ванній цілий склад пляшок з-під шампунів. А тато всі газети зібрався викинути. Ось на столику зв'язка...

Минуло кілька днів. Зміни в Дитині помітили батьки. Після прочитаного й самі змінились. Пам'ятай, Земля – наш дім, чисто має бути в ній (За М. Солтис-Смирноюю).

II. Перекажіть усно зміст тексту, використовуючи подані рекомендації.

Як готуватися до усного переказу тексту

1. Уважно прослухайте (прочитайте) текст.
2. Випишіть незнайомі слова. З'ясуйте значення невідомих слів за допомогою тлумачного чи перекладного словників або через пояснення вчителя.
3. Визначте тему й головну думку тексту.
4. З'ясуйте, у якому стилі написаний текст.
5. Складіть план, продумайте й запишіть ключові слова до кожного пункту.
6. Прослухайте текст повторно.
7. Напишіть чорновий варіант тексту й відредагуйте його.
8. Перепишіть відредагований текст, за підготовленими замітками усно розкажіть його.

Словник

акр – acre (=4,047m²)

кислотний дощ – savas eső

переобтяжений – túlterhelt

бáрель – hordó

осóнутися – lecsúszik

світовідчуття – világszemlélet

§ 6. Позначення м'якості приголосних на письмі.

Правила вживання м'якого знака.

Правила вживання апострофа. Правильна вимова і написання слів з апострофом

Вправа 35. Пригадайте способи позначення м'якості приголосних на письмі в українській мові. Перепишіть текст. Усно визначте слова з м'якими приголосними. З'ясуйте, як саме позначається м'якість у кожному окремому випадку.

Земля жива – вона все чує і знає... Як люди гарні для неї, вона радіє й пособляє їм, а як ні, то плаче й гнівається. Гнівається того, що її не шанують. Вона – наша мати, вона – свята! Її цілувати треба, кланяючись... Колись було, молодиця, як несе обід орачам, то вбереться, як на Великдень: візьме плахту гарну, розпустить намітку довгу, бо так треба до землі йти. От вона й родила і на городі, і на полі (Б. Грінченко).

Вправа 36. Подані у транскрипції слова запишіть буквами, орфограми підкресліть.

[л'убóвйу], [пор'áдок], [обйíхати], [обр'áд], [рйбйáчий], [дзв'áкнути], [румйáнец'], [пйвйáблун'і], [духм'áний], [св'атйй], [вир'áджáти], [обйёмний], [пйáтий], [п'урé], [карб'урáтор], [сол'овйíний], [гар'áчий], [зйавйвс'а], [вйункйй].

Вправа 37. Поясніть усно, за яким правилом написані слова в кожному рядку. Зверніть увагу на чергування звуків.

1. Кільце, низько, станьте, лялька, вузько.
2. Вишенька, ніженька, вчителька, приятелька, доріженька.
3. Гальчин, Вальчин, доньчин, учительчин.
4. Івась, палець, рись, карась, синь.
5. Їдалень, спалень, питань, долонь, знань.
6. Сільський, козацький, угорський, український, ужгородський.
7. На зупинці, Маринці, у долині, на стільці, на сопілці.
8. Сьомий, у ньому, на третьому, лосьйон, бульйон.

Вправа 38. З'ясуйте значення слів у поданих парах. Поясніть правопис м'якого знака.

Гальці – галці, синьці – синці, неньці – ненці.

Вправа 39. Спишіть, вставляючи, де потрібно, м'який знак. З виділеними словами складіть речення.

Річ..ний, нен..ці, Гал..чин, мен..ший, ковз..кий, брин..чати, син..ка, дріб.., с..огодні, с..омий, кін..чик, вар..тіст.., Вас..ці, сестрич..ці, міц..ний, спіл..нота, близ..кий, сіл..с..кий, француз..кий, Хар..ків, гір..кий, медал..йон, Н..ю-Йорк, тас..ма, хвац..кий, козац..кий, гордіст.., селянс..кий.

Запам'ятайте!

Клюва́ти но́сом – дрімати, засинати сидячи.

Крути́ти но́сом – виражати незадоволення чимось, вередувати.

Лі́зти на го́лову – безцеремонно поводитись з кимось.

Лови́ти гав – бути неуважним, роззявою.

Вправа 40. Поставте іменники в давальному відмінку. Утворіть з ними присвійні прикметники з суфіксом **-ин-**. Зверніть увагу на написання м'якого знака у формах слова й новостворених словах.

Зразок. Галка – галці – галчин.

Галка, донька, нянька, Оленка, ялинка, хатинка, Галька, Валька, приятелька, рибалка, гілка, Улянка, матінка, вчителька, Гребінка, росинка, волосинка, кицька, лялька.

Вправа 41(з ключем). Випишіть слова, у яких на місці крапок потрібно вставити м'який знак.

Куз..ня, на яблун..ці, у хатин..ці, велетен..ський, біл..ший, мен..ший, чотир..ма, ател..е, чотир..ох, ірпін..ський, урал..ський, кубан..ський, дон..чин, промін..чик, цвірін..чан-ня, різ..кий, низ..кий, Хар..ків, ісландс..кий, портг..ера, кур..ер, різ..бяр, дзв..якати, повір..те, оглян..ся.

Ключ: підкресліть перші літери виписаних слів і прочитайте просте речення.

Вправа 42. Прочитайте слова, правильно вимовляючи тверді та м'які приголосні. Пригадайте правила вживання апострофа й усно поясніть написання кожного слова.

Різдвяний, торф'яний, морквяний, п'ятирічний, в'янути, Лук'яненко, під'їзд, в'юн, б'є, Руж'є, дзвякнути, від'ємний, під'їжджати, п'явка, святкувати, реп'ях, різьбяр, з'їсти, бур'ян, сім'я, бур'ян, духмяно, любов'ю.

Вправа 43. Спишіть, вставляючи на місці крапок, де потрібно, апостроф. Усно поясніть свій вибір.

В..ячеслав, доп..ю, Св..ятослав, ком..юніке, від..їхати, духм..яний, п..ятирічний, дерев..яний, тьм..яний, б..юро,

б..юрократ, пів..ями, комп..ютер, медв..яний, Лук..янівка, пів..ящика, р..ясно, пор..ядок, Полив..яненко, різьб..яр, св..ятиня, цв..ях, без..ядерний.

Вправа 44. У кожному рядку знайдіть слово, в якому допущено помилку. Запишіть ці слова правильно, складіть з ними речення так, щоб вийшов зв'язний текст.

1. Різдв'яний, м'ятний, в'янути, мавпячий, об'їзд.
2. В'їдливий, реп'ях, св'яткувати, об'єм, п'ятирічний.
3. Між'ярусний, вип'є, п'яний, духм'яний, в'ється.
4. Торф'яний, Руж'є, Лук'ян, пам'ять, Барб'є.
5. Рятівник, рясний, бур'ян, пір'я, зіхатися.

Вправа 45. I. До поданих слів доберіть спільнокореневі слова, які пишемо з апострофом. Поясніть їх правопис.

Солома, дерево, еднати, їхати, верба, торф, трава.

II. Виберіть три новоутворені слова і складіть з ними речення.

Вправа 46. Перекладіть слова українською, за потреби користуйтеся перекладним словником. Запишіть їх у дві колонки: з апострофом і без апострофа.

Szeles időjárás, udvar, levegő, öt, menta, hus, szuróka, csillagkép, dudva, Vietnám, hátizsák, objektum, valeriána, szög, kilencszáz, megjelenik, pióca.

Словник

комюніке – közlemény	п'явка – pióca
пособляти – támogat valakit	сузір'я – csillagkép

§ 7. Фонетичні явища української мови (уподібнення, спрощення, подовження та подвоєння приголосних)

Вправа 47. I. Прочитайте слова, правильно вимовляючи звуки, позначені виділеними буквами. Чим відрізняється їх вимова?

Беззахисний – галуззя; відданість – знаряддя; сонний – спросоння.

II. Розберіть слова за будовою. Запишіть ці слова у транскрипції.

У вимові керуйтеся правилом: подвоєння букв, що позначають приголосні звуки, може передавати подовжений звук або подвоєння:

Подовжений звук	Подвоєння
[розр'іс':a]	[об':ігти]
[г'іл':á]	[м'іс'к:óm]

Вправа 48. Поясніть усно написання слів з подвоєнням і без нього. При поясненні послуговуйтеся довідниками (друкованими чи онлайн).

Апарат, оббирати, каса, пасажир, Закарпаття, узбережжя, спинний, віддзеркалення, Марокко, бароко, манна, група, попідвіконню, безсмертя, безземельний, контрреволюція, класний, обличчя, мудрістю, сіллю.

Запам'ятайте!

При словотворенні деяких прикметників збіг однакових літер може бути наслідком чергування приголосних. Наприклад: *дочка – доччин, Галочка – Галоччин* (при утворенні присвійних прикметників із суфіксом **-ин** відбулося чергування **к – ч**). При утворенні іменників із суфіксом **-ин(а)** відбувається аналогічне явище: *турецький – Туреччина, кріпацький – кріпаччина, але: солдат – солдатчина*.

Вправа 49. Вставте, де треба, пропущені букви, визначте, на межі яких частин слова відбувається подвоєння приголосних.

Спі..відношення, безсон..ий, напі..відчинений, старан..ість, бе..заперечний, прикордон..ий, пі..данство, годин..ик, вимушен..ий, військ..омат, невпин..о, пі..добрюватися, невідпізнан..ий, доні..ся, ві..дерти, зацікавлен..ий, гуман..ий, письмен..ик, во..з'єднання, На..дніпрянський, незліче..ий, вогня..ий, вогнен..ий.

Вправа 50. I. Пригадайте, яке фонетичне явище називають уподібненням. Розгляньте приклади. З'ясуйте, які звуки уподібнюються у поданих словах і як ці звуки перевіряти.

Боротьба [бород'ба] – боротися; кігтик [к'іхтик] – кіготь; полегкість [полéхк'іст'] – легенько; дьогтю [д'охт'у] – дьоготь; перемогти [перемохті] – перемагати.

II. Доберіть власні приклади уподібнення приголосних звуків. Усно поясніть, які саме звуки уподібнюються.

III. Складіть речення із записаними словами.

Запам'ятайте!

Подовження приголосних зберігається у всіх відмінках змінюваних слів, крім родового відмінка множини із нульовим закінченням (*змагань, суцвітть, сторіч* і словформи *статей*), та в похідних словах: *життєвий, насіннєвий*.

Вправа 51. Спишіть, ставлячи іменники в орудному відмінку однини. Поясніть їх правопис. З виділеними словами складіть речення.

Молодість, стійкість, сіль, біль, розкіш, юність, заповідь, мить, міць, тінь, паморозь, вісь, річ, шерсть, лють, мазь, мудрість, матір, папороть, ніч, туш.

Вправа 52. Прочитайте слова. Доберіть до них споріднені слова з подвоєними або подовженими приголосними. Назвіть спосіб творення.

До іменників – прикметники: туман, сон, день, кінь, охорона, істина.

До дієслів – іменники: зітхати, знати, читати, єднатися, друкувати, звучати, поліпшити, жити, каятися.

До дієприкметників – прикметники: ніким не подібаний, ще не здійснений, ще не сказаний, не злічений поки що, не скінчений досі.

Запам'ятайте!

Ловіти на ходу́ – відразу, легко засвоювати знання.

Ма́ти до́вгий язи́к – любити поговорити.

Моя́ ха́та скра́ю – виявляти байдужість.

Оббива́ти поро́ги – постійно ходити, приходити до когось.

Вправа 53. Запишіть речення. Усно поясніть орфограму «Подвоєння і подовження приголосних».

1. Я в цім житті був від епохи вище: і це мій гріх, все інше – то не гріх. 2. Тобі, освяченій красою, піддавшись серцем і чолом, казав, що схожа ти з осою. 3. Стоїмо на чорнім роздоріжжі, мов шукає щастя нас само. 4. Зливаються обличчя – і наші межі них. 5. Коли я поляжу – не знаю цього наперед, бо навіть не знаю коріння свого. 6. Та не зраджу долю, хай вона крива, поіменно скличу рідні дерева. 7. Не граймо, браття, на сумній струні, над мужністю ридати не пристало. 8. Браття, браття, правда невблаганна, для добра не досить доброти. 9. Там людина кожна незамінна, там красу шукають під вінком. 10. Я, мов олень осінній, про кохання сурмлю (*Із творів П. Скуня*).

При словозміні та словотворенні іноді виникає збіг кількох приголосних, що утруднює вимову. У процесі мовлення і написання відбувається спрощення (важкий для вимови звук випадає).

В одних випадках спрощення приголосних закріплюють письмово – слова зі спрощеними групами записують за фонетичним принципом, а в інших воно відбувається лише в усному мовленні й на письмі не фіксується.

Вимова = написання

ж(д)н → жн: <i>тиждень – тижня</i>	р(д)ц → рц: <i>серденько – серце</i>
з(д)н → зн: <i>проїзд – проїзний</i>	с(л)н → сн: <i>ремесло – ремісник</i>
с(т)н → сн: <i>користь – корисний</i>	з(к)н → зн: <i>бризк – бризнути</i>
с(т)л → сл: <i>щастя – щасливий</i>	с(к)н → сн: <i>тиск – тиснути</i>

Пригадайте!

Найчастіше спрощення відбувається у групах **-ждн-, -здн-, -стн-, -стл-**, де приголосні звуки **[d]** і **[t]** при вимові випадають, що й позначається на письмі. Але це явище не поширюється на слова іншомовного походження.

Зрідка в групах приголосних **-скн-, -зкн-** середній **[к]** теж випадає: *блиск – блиснути, брязк – брязнути*.

Запам'ятайте написання слів: *випускний, пропускний, вискнути, тоскно, скніти, скнара, пискнути (і писнути)*.

Спрощення у вимові й, відповідно, на письмі не відбувається у таких словах: *кістлявий, пестливий, хвастливий, зап'ястний, хворостняк*, а також у словах іншомовного походження: *баластний, форпостний, компостний, контрастний* та ін.

Вимова ≠ написання

Вимова	Написання	Вимова	Написання
тури[s'к]ий	турист+ський	журналі[s'ц'ї]	журналістці
альпіні[s'к]ий	альпініст+ський	бандури[s'ц'ї]	бандуристці
гіга[нс']кий	гігант+ський	неві[шч]ин	невістчин
ужгоро[ц']кий	ужгород+ський	ші[сн]адцять	шістнадцять
студе[нст]во	студент+ство	ші[сд]есят	шістдесят
аге[нст]во	агент+ство	ші[с:]от	шістсот

Вправа 54. Доберіть до кожного слова те слово, від якого воно утворене. З'ясуйте, який приголосний при вимові випадає.

Зразок: обласний – область: стн – сн.

Ненависний, звістці, хустці, злісний, чесний, доблесний, виїзний, перехресний, захисник, швидкісний, свиснути, персні, корисний, щасливий.

Вправа 55. Запишіть слова (вставляючи пропущені букви) у дві колонки: 1) слова, в яких відбувається спрощення приголосних; 2) слова, в яких спрощення приголосних не відбувається.

Компос..ний, шіс..надцять, облас..ний, зловіс..ний, чес..ний, свис..нути, кількіс..ний, щас..ливий, хвас..ливий, кіс..лявий хворос..няк, виїз..ний.

Словник

ка́ятися – megbánni

міць – erő

роздоріжжя – kereszteződés

контрреволю́ція – ellenforradalom

пе́рсні – gyűrűk

§ 8. Розвиток мовлення.

Усний твір за поданим початком

Оповідання – невеликий розповідний художній твір про одну чи кілька подій з життя персонажа, які відіграють важливу роль у його долі. *Сюжет* – це система подій, про які йдеться в художньому творі, їх послідовне розгортання та зв'язки між такими подіями.

В основу тексту-оповідання покладено такий тип мовлення, як розповідь. Розповідається про події, що вже відбулися. Людина, яка оповідає, може розказати про свій досвід участі у подіях або про спостереження за ними. Розгортаючи перед читачем ланцюг подій, вона висловлює своє ставлення до персонажів та їхніх вчинків, пояснює, чим такі вчинки викликані. Описувані в оповіданні події пов'язані між собою причиново-наслідковим зв'язком: кожна подія є наслідком попередньої та причиною наступної. Крім того, події вмотивовуються характерами персонажів, хоч, звичайно, не можна нехтувати випадковістю, про яку часто йдеться в оповіданнях.

Яка роль сюжету оповідання? По-перше, сюжет робить твір захопливим: за розвитком подій цікаво стежити. По-друге, саме через низку подій і вчинків розкриваються характери персонажів твору. По-третє, за допомогою сюжету не тільки оповідач, а й автор діляться з читачами своїми думками, переживаннями, врешті-решт передають власне ставлення до життя. Оскільки сюжет є ланцюгом подій, можна легко виокремити початок, розвиток і кінець того, про що йдеться в оповіданні. Відповідно розрізняємо етапи сюжету: зав'язку, кульмінацію й розв'язку.

Зав'язка – подія, з якої, власне, розпочинається дія. Як правило, це зіткнення персонажів або ж вчинок персонажа, що спричиняє певні наслідки.

Кульмінація – найбільш напружений момент дії. Персонажеві може загрожувати небезпека.

Розв'язка – з'ясування суперечності, що виникла на початку твору.

Крім того, існують так звані *позасюжетні елементи*. Передовсім це описи: портрет, пейзаж, інтер'єр. До позасюжетних елементів належать авторські роздуми і роздуми персонажів твору. Хоч описи й роздуми є відступами від сюжету, вони необхідні для композиції (побудови) оповідання. Якщо сюжет знайомить читачів лише з подіями, то позасюжетні елементи допомагають збагнути характери персонажів, передати авторську оцінку подій та осіб, які брали в них участь.

Характерними ознаками оповідання як жанру (виду) художньої літератури є такі: проста композиція, однолінійний сюжет, невелика кількість персонажів. Описані в оповіданні події здебільшого відбуваються протягом невеликого проміжку часу та в одному місці.

Вправа 56. I. Виконайте завдання.

1. Пригадайте якесь із вивчених на уроці української (угорської) літератури оповідань, визначте в ньому етапи сюжету: зав'язку, кульмінацію, розв'язку.

2. Назвіть позасюжетні елементи оповідання (описи, роздуми).

3. Який тип мовлення є в тексті оповідання основним?

4. Які типи мовлення в оповіданні допоміжні?

5. У якому стилі написано оповідання і чому?

6. Визначте тему оповідання та його головну думку.

7. Наскільки вдалим є заголовок твору і що він відображає – тему чи головну думку оповідання?

II. Прочитайте уривок тексту.

Трое учнів часто розважалися, катаючись на ліфті. Дорослі не раз попереджали їх про небезпеку. Якось намагався зупинити їх старенький сліпий сусід, спускаючись сходами з вівчаркою-поводирем. Хлопці слухали зауваження з удаваною чемністю й продовжували свої небезпечні пригоди. Але одного разу сусід розповів їм незвичайну історію...

III. Придумайте за поданим початком сюжет оповідання. За можливості введіть у твір позасюжетні елементи. Запишіть свій твір на чернетку й відредагуйте. Доберіть до нього заголовок.

Вправа 57. Прочитайте притчу. Складіть власне продовження тексту.

ВІР У СЕБЕ І СВОЇ СИЛИ

Жили собі жабенята. Вирішили вони організувати змагання. Їх метою було дістатися вершини башти.

Поглянувши на змагання та посміятися з учасників зібралось чимало глядачів.

Змагання почалися...

Ніхто не вірив, що жабенята зможуть здійснити задумане. З усіх боків лунало: «Вони ніколи її не подолають, адже це занадто високо». Жабенята почали падати вниз одне за одним.

Натовп не переставав вигукувати: «Ніхто не зможе цього зробити». Ще більше жабенят падало з висоти. Тільки одне підіймалося все вище та вище...

II. Ваш сюжет і завершення мають бути суголосні висновкам:

Ніколи не слухай людей, які намагаються передати тобі свій песимізм і поганий настрій! Вони позбавляють тебе віри у власні сили.

Не забувай про силу слова. Вір у себе!!!

Словник

вмотивовувати – motiválni
суперечність – ellentmondás

суголосний – összehangolt
удаваний – látszólagos

§ 9. Написання слів іншомовного походження

Вправа 58. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Як запозичені слова увійшли до української мови?

У сучасній українській мові вживаються слова, засвоєні з багатьох мов. Ці слова входили до складу української лексики в різні часи. Деякі з них увійшли ще в давньоруську мову, а від неї були успадковані українською. Деякі іншомовні слова запозичені українською мовою безпосередньо в процесі прямих зв'язків українського народу з тим чи іншим народом, але чимало іншомовної лексики запозичено через посередництво інших мов.

Із приводу використання іншомовних слів висловлювалися визначні вчені, письменники, політичні діячі. Деякі з них не схвалювали вживання іншомовних слів у національній мові й вели боротьбу із запозиченнями.

Для деяких сфер життя, деяких функціональних стилів використання запозиченої лексики є необхідним і традиційним, однак варто пам'ятати, що велика кількість запозичених слів має українські відповідники, використання яких буде більш доречним у розмовному, художньому стилях тощо (За О. Росінською).

Вправа 59. Прочитайте слова іншомовного походження, добираючи до них із довідки українські відповідники. Запишіть ці слова парами, усно пояснюючи правопис слів із подвоєними приголосними.

Абревіатура, адаптація, акумуляція, генеза, дефініція, корекція, максималізація, мінімізація, модернізація, моментальний, ренесанс, реалізація, тест, фінал.

Довідка: скорочення, пристосування, накопичення, походження, виправлення, визначення, зменшення, збільшення, миттєвий, відродження, здійснення, випробування (перевірка), завершення (кінець).

Вправа 60. Знайдіть у тексті слова іншомовного походження, випишіть їх, обираючи правильний варіант написання. Яку стилістичну роль вони виконують? Сформулюйте власну гіпотезу.

КРІЗЬ СТРУНИ СЕРЦЯ

Незбагненну силу має музика. Вона збагачує наш духовний світ, додає сил або навпаки – вселяє в душу розчарування, пес(і,и)мізм. Усе залежить від того, якій музиці надаєш перевагу.

Животворна с(и,і)мфонія мелодій і звуків супроводжує нас усе життя, повнить світ тією особливою красою, яка робить кожного, хто долучається до неї, чистішим, досконалішим.

Бувайте на концертах, відвідуйте музичні вечори, беріть участь в оглядах художньої самодіяльності, у різних конкурсах, вікторинах. Не можна навчитись розуміти музику, не аналізуючи її.

Надзвичайна сила – музика! Через роки й тисячоліття озивається вона до нас, впливає на наш настрій, вчинки, психіку – с(и,е)нсорику, моторику, емоції. Музика здатна підвищити інтелектуальні здібності людини, зробити її добрішою, мудрішою, красивішою. Ми захоплюємося музикою видатного українського композитора Дмитра Степановича

Бортнянського, нас чарують с(і,и)мфонії, уверт(у,ю)ри, полонези одного з перших українських композиторів-про(ф,фф)есіоналів Галичини Михайла Михайловича Вербицького (За Н. Міщенко).

Вправа 61. Пригадайте правила написання **и** та **і** в іншомовних словах. Вставте пропущені літери. Запишіть слова у дві колонки, усно поясніть їх правопис.

Д..зайнер, ..кебана, санскр..т, колор..т, зен..т, компл..мент, салям.., кор..фей, под..ум, автор..тет, сент..мент, апенд..кс, коп..райт, в..за, еф..р, кл..п, ант..теза, п..нцет, серпант..н, ел..пс, антрац..т, б..фштекс, с..мптом, магн..т, сп..кер, експерт..за, клас..ка.

Вправа 62. І. Виберіть із довідки слова, що відповідають поданим значенням, запишіть їх. Позначте місце наголосу. У кожному слові усно визначте орфограму, поясніть його написання.

Зразок. Розповідь про життєвий шлях людини – біографія.

1. Усталена думка про певну особу, групу, колектив, що склалася на основі ділових, професійних і моральних якостей. 2. Доказ непричетності особи до злочину, оскільки вона в момент його вчинення перебувала в іншому місці. 3. Особа, яка завдяки своїм особистим якостям здатна впливати на людей. 4. Мистецтво виразного читання. 5. Вимова, манера вимовляти слова. 6. Віконниці, штори або пластини для регулювання освітлення приміщення. 7. Шрифтове виділення в тексті слів або словосполучень, аби привернути увагу читача. За формою такі літери наближаються до рукописного тексту.

Довідка. Курсив. Репутація. Алібі. Лідер. Дикція. Жалюзі. Декламація.

II. Із двома словами (за власним вибором) складіть і запишіть речення.

Вправа 63. Спишіть слова. Поясніть, в яких іншомовних словах пишемо подвоєні букви.

Клас, каса, бароко, піца, тонна, манна, ірреальний, контр-революційний, Шиллер, Марокко.

Переважній більшості загальних назв іншомовного походження в українській мові подвоєння букв не властиве: *маса, атестат, метал* тощо.

Випадки, коли в іншомовних словах подвоєння зберігається, наведені в таблиці.

Умови подвоєння	Приклади
1. У власних назвах та їх похідних	Діккенс, Руссо, Ясси, яеський, Голландія, голландський, Ніцца, Яффа
2. При збігу однакових приголосних префікса і кореня	ірреальний, контррозвідка, контрреволюційний, імміграція (є реальний, розвідка, революційний, міграція), інновація, сюрреалізм
3. У деяких загальних назвах	ванна, манна, бонна, тонна, донна, аннали, мадонна, нетто, брутто, панна, панно, пенні, білль, булла, вілла, мулла, дурра (рослина), мирра (смола), мокко, осанна, канна, мотто.

Вправа 64. Прочитайте, усно поясніть вживання подвоєних літер. Доповніть вправу двома власними прикладами.

Учений Томазо Кампанелла, музична п'єса кампанела, архітектор Бартоломео Растреллі, виснажливе ралі, літературний герой Гаррі Поттер, собака колі, письменник Чарльз Діккенс, журналісти-папараці, макарони спагеті.

Запам'ятайте!

Пійма́ти на слизько́му – виявити чиесь вразливе місце.

Пійма́ти о́близня – зазнати невдачі, залишитися ні з чим.

Руко́ю пода́ти – дуже близько.

Смі́ятися (собі) під ніс – зловтішатися з приводу чиєїсь невдачі.

Церква св. Андрія. Київ.
Архітектор Б. Растреллі

Вправа 65. Перепишіть, уставляючи на місці крапок слова з довідки. Усно наведіть свої подібні приклади.

1. Третя літера грецького алфавіту – 2. Звукоряд, послідовність усіх звуків ладу у висхідному чи низхідному порядку в межах октави – 3. Міфічна істота південнослов'янського епосу, що вдачею й поведінкою нагадує русалку, – 4. Розкішна дача за містом чи будинок-особняк, звичайно із садом навколо –

Довідка. Гама. Вілла. Гамма. Віла.

**Слова іншомовного походження,
що різняться правописом і лексичним значенням**

Ватт (прізвище)	ват (одиниця потужності)
Максвелл (прізвище)	максвел (одиниця магнітного потоку)
Кассандра (прізвище)	касандра (рід вічнозелених рослин родини вересових)
біллль (законопроект)	біль (страждання)
бонна (вихователька, гувернантка)	бона (паперові гроші, що вийшли з обігу)
булла (папська грамота, послання, скріплене печаткою)	була́ (форма жіночого роду дієслова <i>бути</i>)
вілла (заміський комфортабельний будинок)	віла (степова русалка)
галл (мешканець Галлії)	гал (наріст на рослині)
голландка (мешканка Голландії)	голандка (порода курей)
ма́нна (їстівний лишайник, застиглий сік ясена, тополі й под.)	манá (привид, ілюзія)
мі́рра (тропічне дерево, смола з нього)	міро (запашна олія)
мотто (епіграф, гасло, дотепний вислів)	мото.. (частина складних слів зі значенням «моторизований»: мотодром, мотоперегони, мотокрос і под.)
пе́нні (монета Великої Британії)	пені́ (родовий відмінок від іменника пеня́)
пруссак (мешканець Пруссії)	прусак (тарган)

Вправа 66. Виберіть з таблиці чотири пари слів. Складіть із ними речення за зразком. Поясніть написання вибраних слів.

Зразок. Ми купили іграшку за кілька пенні. Щоб не платити пені, потрібно своєчасно розраховуватися за комунальні послуги.

М'який знак в іншомовних словах так само, як і в українських, вживається для позначення на письмі м'якості приголосних [д'], [т'], [з'], [ц'], [л'], [н'] перед йотованими. Наприклад: *конфе́рансє, віньє́тка, бульйон*.

Вправа 67. Перепишіть, уставляючи на місці крапок, де потрібно, м'який знак. Усно поясніть правопис. За потреби звертайтеся зі словником іншомовних слів.

В. Ерліх. Натюрморт

Кан..йон, порт..е, нат..юрморт, горел..еф, бл..юз, дос..е, конфе-ранс..е, с..юїта, біл..ярд, бурд..юк, компан..йон, монпанс..е, камуфл..яж, фл..югер, бел..етаж, Пхен..ян, Люс..ен, Жул..ен, учений Н..ютон, кардинал Рішел..е, драматург Мол..ер, композитор Йоганн Себаст..ян Бах, сонети Віл..яма Шекспіра, романи Еміля Зол..я, художник Г..юстав Доре, театр Бергон..е, кіноактори Анна Ман..яні та Жерар Депард..е, письменник Джозеф Ред..ярд Кіплінг, художник Амадео Моділ..яні, співачка Монсерат Кабал..е.

Не пишемо м'який знак:

перед **і** та **я, ю, є**, що служать для пом'якшення приголосних: *дяк, мюзикл, маляр, нюанс, гравюра, кювет, бязь, ілюзія*;

у іменниках чоловічого роду однини у загальних і власних назвах після **ц**: *абзац, кварц, палац, плац, шпіц, шприц, Гурвіц, Лівшиц, Моріц, Суєц, Штірліц*.

Вправа 68. Перепишіть, уставляючи, де потрібно, апостроф. Усно поясніть уживання великої літери.

Б..язь, об..ектив, б..юрократ, кар..ерист, М..юллер, Д..юма, м..юзикл, прем..ера, п..еса, куп..юра, рез..юме, бар..ер, р..юш, вар..ете, м..юслі, т..юбик, п..едестал, п..юпітр, грав..юра, ф..юзеляж, Анрі Барб..юс.

Роздільну вимову в іншомовних словах на письмі позначають за загальними правилами української орфографії, тобто апострофом.

Апостроф уживаємо перед **я, ю, є, ї**:

а) після **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш** та після **р** наприкінці складу: *суб'єкт, п'єдестал, прем'єр, ердельтер'єр, ар'єргард, к'янті, миш'як, кеш'ю, сек'юриті, к'яхт, Руж'є*.

б) після префіксів, які закінчуються буквами на позначення приголосних: *ад'ютант, ад'юнкт, ін'єкція*.

Вправа 69. Запишіть слова під диктовку. Перевірте правильність написання за словником. Назвіть слова, у яких були допущені помилки. Знайдіть і запам'ятайте правила їх правопису.

Кеш'ю, в'єтнамки, бар'єр, кон'юнктура, об'єкт, комп'ютер, прем'єр, інтерв'ю, п'єдестал, верф'ю, кур'єр, кар'єра, сек'юриті, суб'єкт, ін'єкція, кон'юнктивіт, В'єтнам, Робесп'єр, Руж'є, Аліг'єрі.

Не ставимо апостроф у іншомовних словах, у яких пом'якшені губні звуки та [p'] вимовляємо нероздільно з наступними голосними [a], [y], [e], що їх на письмі позначаємо літерами **я, ю, є**. Наприклад: *бюджет, пюре, ревію, мюслі, фюзеляж, рюкзак, кювет, бювет, бюро, бюст, бюрократ, бюджет, комюніке, пюпітр, мюзикл, бюлетень*.

Вправа 70. Поставте, де потрібно, апостроф. Слова з апострофом і без запишіть у дві колонки.

Б..юргер, Б..єрнсон, Ксав..є, деб..ют, п..юпітр, круп..є, п..юре, П..єр, куп..юра, М..юнхен, ком..юніке, ф..юрер, п..єса, валер..яна, Ендр..ю, кар..єр, кутюр..є, тр..юк, Фур..є, Олів..є, б..язь, деб..ют, б..юлетень, б..юст, грав..юра, Рів..єра, інтер..єр, кр..юшон, кур..єр, капіл..яр, карб..юратор, ф..юзеляж, рев..ю, вар..єте, к..ювет.

В. Перевальський.
Молодий і молода.
Гравюра

Вправа 71. Перепишіть, уставляючи на місці крапок пропущені літери. Обґрунтуйте написання власних географічних назв.

1. Вітаю вас, мої братове, розсіяні, як пух тополі, по кам'яних безоднях вулиць Н..ю-Йорка, Кл..вленда, Детройта, Ч..каго, В..ндзора, Торонто (*Д. Павличко*). 2. Це слово долинало до Яблунівки з Вашингтона й Ч..каго, з Ток..о й Нагасак.., з Гонолулу й С..нгапура, з Дел.. й Карач.. С..дней і К..нгстон, Р..о-де-Жанейро й Гавана, Лондон і Пар..ж, Мадрид, Аф..ни, Р..м, Соф..я, Прага, Варшава, Будапешт – усі в колисочках уст вигойдували це слово (*Є. Гуцало*).

Іншомовні власні географічні назви не перекладаємо, а передаємо якомога ближче до мови джерела, дотримуючись норм українського правопису. Це правило стосується також угорських географічних назв. Усі географічні назви пишемо за тими ж правилами, що й загальні назви.

1. **И** пишемо:

Правила	Приклади
у географічних назвах, які закінчуються на -ида, -ика	<i>Антарктида, Атлантида, Флорида, Америка, Арктика, Балтика, Корсика, Мексика</i>
після шиплячих приголосних	<i>Алжир, Вашингтон, Йоркшир, Чикаго, Чилі</i>
у звукосполученні ри перед приголосними	<i>Велика Британія, Гринвіч, Єрихон, Кембридж, Крит, Маврикій, Мадрид, Париж, Рига, Рим, Цюрих, (але Антананаріву, Брістол)</i>
у низці географічних назв після приголосних д, т і в деяких випадках згідно з традиційною вимовою	<i>Аргентина, Бразилія, Ватикан, Сирія, Скандинавія, Сицилія, Тибет (але Гельсінкі, Діжон, Діксон, Занзібар, Зімбабве, Сідней, Сілезія, Сінгапур, Сімферополь, Тіксі, Тітікака, Тіроль)</i>
у деяких географічних назвах	<i>Єгипет, Єрусалим, Вавилон, Вифлєм, Китай, Пакистан, Узбекистан</i>

2. **І** пишемо:

після приголосного перед голосним і й	<i>Ріо-Негро, Греція, Трієст</i>
після приголосних (крім дж, ж, ч, ш, щ, ц, р, д, т) перед іншими приголосними	<i>Кіпр, Гвінея, Лісабон, Монтевідео, Візантія</i>
наприкінці невідмінюваних слів	<i>Капрі, Сочі, Поті, Сомалі, Нагасакі</i>

3. **Є** пишемо:

на початку слова, залежно від вимови в давно запозичених словах	<i>Європа, Єгипет, Ємен, Єна, Єреван</i>
---	--

Подвоюються приголосні у таких географічних назвах: *Апенніни, Ассирія,>Addис-Абеба, Андорра, Аттика, Брюссель, Бонн, Бессарабія, Голландія, Еллада, Канни, Марокко, Міссісіпі, Міссурі, Ніцца, Оттава, Пруссія, Таллінн, Філіппіни, Яффа* й похідних від них словах.

Вправа 72. Складіть невелику розповідь про уявну подорож Угорщиною, використовуючи якнайбільше географічних назв. Обґрунтуйте написання географічних назв, ужитих у розповіді.

Вправа 73. Усно проаналізуйте приклади і вкажіть, під яке правило підпадає кожна група іншомовних слів. За потреби використовуйте довідкову літературу.

1. Дипломат, тираж, азимут, система, цикл, чиновник, шифер, жираф, джинси, терикон, кипарис.
2. Діагноз, тіара, історія, гідронім, лімузин, хімія, фізика, ідилія, істина, піанісімо.
3. Мозаїка, сюїта, атеїзм, стоїцизм.
4. Екскурсія, експонат, експозиція, етап.
5. Група, колектив, територія, шосе, басейн, клас, *але*: тонна, ванна, нетто, брутто, мотто, вілла, булла, панна, пенні, білль.
6. Ніцца, Руссо, Діккенс, Шиллер, Міссурі, Жанна.
7. Ірраціональний, імміграція, контрреволюція.
8. Альянс, павільйон, сеньйор, дюраль, конферансьє.
9. Комп'ютер, бар'єр, Руж'є, Монтеск'є, В'єтнам, Х'юстон.
10. Ін'єкція, об'єкт, ад'ютант, кон'юнктура, транс'європейський, *але*: нюанс, гравюра, Мюнхен, маляр.

Запам'ятайте!

Іншомовні власні назви (імена, прізвища), зокрема угорські, не перекладаються українською мовою (навіть якщо в українській мові є їх відповідники, наприклад: *Іштван – Степан, Ілона – Олена*) і передаються максимально близько до мови оригіналу, але з дотриманням вимог українського правопису: *Ержика, Янош, Дьонді, Ендре*.

Вправа 74. I. Запишіть українською десять угорських імен, уведіть їх у текст (до десяти речень).

II. Напишіть кілька речень про відомих осіб угорської історії.

Зразок. Король Іштван відіграв важливу роль в історії угорської держави і був зарахований до лику святих.

Вправа 75. I. Прочитайте, спишіть речення, зверніть увагу на правопис загальних назв, у яких не відбувається подвоєння.

1. Бароко – стиль у мистецтві, що був панівним наприкінці XVII – на початку XVIII століття. 2. Беладона – багаторічна трав'яниста отруйна рослина родини пасльонових. 3. «Браво, бравісимо!» – лунало в театрі після виступу оперного співака. 4. Гун – представник кочових племен Центральної Азії (угрів, сарматів), а фін – житель Фінляндії. 5. Інтермецо – інструментальна п'єса довільної будови, яка може звучати фортисимо (дуже гучно, голосно) або піанісимо (дуже тихо). 6. Лібрето – словесний текст опери чи оперети, сценарій балету чи кінофільму. 7. Піцicato – прийом видобування звуку щипком пальця на струнному смичковому музичному інструменті, а стакато – уривчасте виконання звуків, при якому вони чітко відокремлюються один від одного. 8. Панно – живописний або скульптурний твір декоративного призначення.

II. З поясненими словами усно складіть свої речення. Використайте відомості з курсу «Художня культура».

Вправа 76. Згрупуйте і запишіть власні назви, вставляючи, де потрібно, букви, у такій послідовності: 1) власні назви осіб; 2) країни, міста; 3) річки, озера, моря.

Міс..іс..іпі, Андор..а, Дал..ас, Шил..ер, Бон.., Ліс..абон, Ед..ісон, Філ..іп..іни, Одіс..ей, Дік..енс, Гол..андія, Ніц..а, Міс..урі, Буд..а, Тал..ін.., Ахіл..ес, Агнес..а, Стел..а, Прус..ія.

Словник

бельєтаж – другий поверх будинку; перший ярус лож у театрі	
бурдюк – мішок, виготовлений зі шкіри тварини	
копірайт – авторське право	
крюшон – алкогольний напій	
сюїта – циклічна музична форма, складена з кількох контрастних частин	
флюгер – прилад для визначення напрямку і швидкості вітру	
азимут – irányszög	бонна — nevelőnő
віньєтка – címrajz, fejléc	генеза – keletkezés
дефініція – meghatározás	животворний – életet adó
лик – arc	непричєтність – távol marad valamitől
пеня – késedelmi kamat	посередництво – közvetítés
фюзеляж – repülőgéptörzs	

§ 10. Розвиток мовлення. Складання відгуку у блог чи на сайт з рекламою/антирекламою країни

Вправа 77. Прочитайте текст. Що нового ви з нього дізналися? Обговоріть у класі роль відгуків на туристичних сайтах у виборі відвідувачами та відвідувачками місця відпочинку.

Розвиток туризму складно уявити без яскравої, влучної та дієвої реклами. Вона чинить значний психологічний і соціокультурний вплив на суспільство. Проте такий вплив не слід

розцінювати як примушування чи спонукання споживачів туристичних послуг до тих чи інших дій, адже сучасна цивілізована реклама – це не маніпулювання громадською думкою, а професійне формування актуальних потреб, спрямованих на саморозвиток людини. Наприклад, влучним можна вважати таке рекламне звернення, яке, пропагуючи заняття спортом і здоровий спосіб життя, пропонує за допомогою туристичної фірми відпочити на гірськолижному курорті та скористатись комплексом послуг зі зміцнення здоров'я.

Туристичні послуги, на відміну від традиційних товарів, не мають постійних властивостей, таких як якість, смак, корисність, тому вимагають інформування і пропаганди. У туристичній сфері практично неможливо застосувати порівняння, як у рекламних роликах пральних порошків, зубних паст чи інших товарів, коли, наприклад, порівнюють якість прання порошком, пропонованим фірмою, та «звичайним порошком». Туристичні послуги «звичайними» не бувають, туристичний маршрут чи комплекс – унікальний.

Специфіка туристичних послуг вимагає застосування візуальних наочних засобів, які дають змогу повніше висвітлити об'єкт туристичного інтересу. Саме в туризмі варто дотримуватися принципу «краще один раз побачити, ніж сто разів почути». Скажімо, якісна фотографія відвіданого вами санаторію здатна набагато емоційніше вплинути на аудиторію, ніж найкрасномовніші оповіді. Тому обов'язково використовуйте фото, відео та інші мультимедійні засоби. Водночас відгуки про той чи інший курорт, написані тими, хто його відвідали, суттєво впливають на його рейтинг (*За Ю. Мироновим*).

Вправа 78. I. Прочитайте відгуки відвідувачів курорту Хайдусобосло.

Богдан: «Невеличке містечко з прекрасно розвиненою відпочинковою сферою на базі термальних вод. Мережа готелів і апартаментів на всі смаки і фінансові можливості. Прекрасний лікувально-оздоровчий і відпочинковий комплекс “Хунгароспа” з відмінним сервісом! Поруч Дебрецен, Ніредьгаза, Полгар. Рекомендую!»

Андрій К: «На початку травня ми з сім'єю були проїздом у Хайдусобосло. Зупинялися на один день. Ще було холодно, аби відвідати відкриті басейни, тому ми пішли тільки в Аквапалац (критий). Нам не сподобалося. Запах хлорки, освітлення тьмяне, якість відчуття занедбаності. Три години там просто нема що робити. Ми ледве відбули дві години й пішли в душ, після якого жінка сушила своє довге волосся ще годину, бо ті фени

у них нічого не варті. Персонал непривітний. Наше Косино набагато краще. Але це, може, тому, що ми не потрапили на пляж і в аквапарк, можливо, там справді добре... А містечко тихе, затишне, привітне. Не знаю, що там можна робити довго, хіба лікуватися».

Олена: «Красиве маленьке місто, дуже охайне, спокійне. У місті є лікувальний комплекс із термальними басейнами, а також великий аквацентр із різними басейнами, гірками. Улітку велика площа з басейнами розташована також на вулиці. В аквацентрі найвища водяна гірка в Європі. В місті багато маленьких кафе, ресторанчиків і магазинів, у тому числі сувенірних. За містом є декілька супермаркетів. Місто невелике, тому його можна обійти пішки: все близько, все поряд. Багато готелів, а також апартаментів із різною ціною політикою» *(За матеріалами сайту www.booking.com).*

II. Визначте настрій прочитаних відгуків. Проаналізуйте кожен із них. Чи поїхали б ви у Хайдусобосло, прочитавши їх?

III. Відшукайте на сайтах інтернету інші відгуки про курортні міста за кордоном. Проаналізуйте їх зміст і будову.

IV. Складіть власний відгук (позитивний чи негативний) на відвіданий (уявно відвіданий) вами курорт чи місто за кордоном.

Словник

дієвий – hatékony

прим'юсування – kényszer

ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ

§ 11. Спільнокореневі слова і форми слова. Роль значущих частин у творенні нових слів. Правопис новостворених слів.

Вправа 79. I. Пригадайте, які слова ми називаємо спільнокореновими, а які – формами одного й того ж слова.

II. Прочитайте текст.

Слово «сміх» наче випробовує спроможність мови за допомогою всіляких префіксів і суфіксів окреслити найрізноманітніші відтінки пов'язаних із ним понять. Іноді грані між відтінками невиразні: узяти когось на посміх, але веселий чи світлий посміх. Інша річ – посмішище, посміховище, посміховисько. Тут уже суфікси додали своєї однозначно темної барви. Здрібніння знову ж таки вносить сумнів: у чому – посмішці чи усмішці – більше тепла та щирості?

Утім, хоч якими гарними епітетами не прихорошуймо посмішку, на ній залишатиметься знак того префікса «по-» (по-латині це «те, що прибите спереду») – знак її перебування в душевній сфері з негативною енергією. Посмішка може стати

чимось агресивним, грубим, їй більше пасують не вельми приємні епітети: крива, глузлива, холодна, іронічна, саркастична, гадюча (ехидна). Не влагіднює їй ще один ступінь здрібніння (посмішечка); не допоможе й епітет здрібнювання: кривенька посмішка ще неприємніша, аніж крива – здрібніння працюють тут не на ласку й добро, а лише на зло.

Інша річ – усмішка. Їдкі епітети не пасують цьому слову. З усмішки ніхто не зробить «усміховища», бо не можна взяти когось на усміх (як на посміх), бо є мамина усмішка й усмішка Джоконди. Усміхається, а не посміхається природа квітами, погожим небом, мерехтливим морем. Усмішка – гарний дарунок, мов світлина на пам'ять. Недарма в останню мить, доки клацне фотоапарат, перед спалахом чуємо: «Усмішка!» (За А. Содоморою).

III. Випишіть із тексту всі слова, спільнокореневі до слова «сміх». Чи є серед них форми одного й того ж слова? Якщо так, то виділіть їх.

IV. Утворіть форми слова «сміх», дві з них уведіть у речення і запишіть.

У повнозначних словах розрізняють основу й закінчення. Основу можна розкласти на префікс, корінь і суфікс. Префікс, корінь, суфікс, закінчення – це значущі частини слова, або **морфеми**.

Основа слова ($\square$) – частина слова без закінчення: *весел-ий*. Розрізняють похідну й непохідну основи. **Непохідною** називають таку основу, яка не поділяється на окремі морфеми, тобто збігається з коренем: *дуб, стол-и, дн-я*. Якщо ж до основи, крім кореня, входять ще інші морфеми (префікс, суфікс), то вона називається **похідною**: *дуб-ок, на-стіль-н-ий*.

Корінь ($\neg$) – головна частина слова, яка містить основне лексичне значення: *сон, безсонний, спитися, безсоння*.

Префікс ($\neg$) – частина слова, яка стоїть перед коренем і служить для творення нових слів або форм слова: *найрозумніший, переписати*.

Суфікс ($\wedge$) – частина слова, яка стоїть після кореня перед закінченням і служить для творення нових слів або форм слова: *осінь – осінній, гітара – гітарист*.

Закінчення ($\square$) – змінна частина слова, яка утворює різні форми слова і служить для зв'язку слів у реченні: *працюєш, ручкою, мужність*□.

Закінчення, яке в певній формі відмінюваного слова не має звукового вираження, називають **нульовим**: *юність*□ – *юност-і, Київ*□ – *Києв-а*.

Постфікс ($\wedge$) – частина слова, що стоїть після закінчення: *вчитися, скажи-но*.

Запам'ятайте!

Не мають закінчення незмінювані слова:
невідмінювані іменники: *кашне, хачапурі, пюре*;
прислівники: *вєрхи, по-нашому, униз*;
дієприслівники: *говорячи, відчувши, приєднавшись*.

Вправа 80. Прочитайте слова, виділяючи основу та закінчення. Чи є серед них слова, що не мають закінчень? Поясніть, які це слова.

Зразок. Пере-роб-к-а

Пишемо, працюють, ліс, безболісні, безлісся, виходжу, стихнуть, радіо, безмежний, дощ, піщаний, малюємо, какаду, хоробрість, пискну, сердець, затишний, океан, прочитали, метро, зелень, вчимось, трюмо.

Вправа 81. I. Прочитайте пари слів. Поясніть, якого значення надають словам префікси.

Вгадати – загадати, вилазити – залазити, принести – віднести, **залишок – надлишок**, набігти – перебігти, **обступити – наступити**, подорожній – придорожній, **придуманий – надуманий**, обгородити – нагородити.

II. Виділені пари слів уведіть у речення і запишіть їх.

Вправа 82. Прочитайте слова й виділіть у них суфікси. Зверніть увагу, які суфікси і в яких частинах мови вживаються найчастіше.

Учитель, кобзар, вихователь, бандурист, саджанець, школяр, визволитель, гітарист, лікар, мудрець; морський, вузький, козацький, товариський, запорізький, вінницький; гукнути, писати, малювати, очікувати, білити, хапнути; спалений, опале, опрацьована, посивілий, працюючи, відпочивши, роблячи.

Вправа 83. I. Прочитайте групи слів. За допомогою якої частини слова набули нових відтінків значення?

1. Червоний, червонуватий, червонястий, червоненький.
2. Довгенько, довжелезний, довго, довгуватий. 3. Білявий, біленький, білесенький, білий.

II. Слова однієї з груп уведіть у речення і запишіть їх. Усно проаналізуйте стилістичне забарвлення складених вами речень.

Спільнокореневими називаються слова, які мають однаковий корінь, тобто мають щось спільне у лексичному значенні. Наприклад: *надія – безнадійний – надіятись*; *консерви – консервувати – консерванти*; *скло – склянка – скляний*.

Вправа 84. Запишіть до першої групи спільнокореневі слова, а до другої – форми одного й того ж слова. Поміркуйте, чому деякі слова не належать до жодної групи.

Попіл, попільниця, попелище; легкий, легкого, легкість; ходити, ходулі, ходьба, ходіння; вода, водити; ліс, лісовий, у лісі; школа, школяр, пришкільна; сова, совок; зів'ялий, зів'ялого, зів'ялому; світло, світити, світильник; пасіка, на пасіці, пасічник; зубр, зубрити; малий, малюк, змалку; тихий, тихіший, тихішому; радити, рада, радник.

Вправа 85. Прочитайте групи слів. Усно доведіть, що вони не належать до спільнокореневих. За потреби користуйтеся тлумачним словником.

Протока, протокол; сито, ситий, ситець, ситуація; просто, просити, просихати; нарешті, решетувати; сир, сирена, сирота, сирість; портрет, репортер, портъе, портфель; полотно, полоти; оса, осад, осанка; літо, літати; лоб, лобода.

Вправа 86. Від поданих слів утворіть якомога більше спільнокореневих слів.

Праця, подорож, письмо, наука, казка, ліс, мова, вік.

В українській мові префікс **з-** вимовляється дзвінко, як **[з]**, перед дзвінкими приголосними: збирати *[зби^ерати^е]*; глухо, як **[с]**, перед глухими приголосними: зсушити *[с:у-ши^іти^е]*. Це ж явище спостерігається при вимові префіксів **роз-, без-, через-, воз-**.

Вправа 87. І. Пригадайте правила правопису префіксів **з-(зі-), с-**. Замість крапок вставте букви **з-(зі-, зо-)** або **с**.

Бе..карний, бе..культурний, бе..порадний, бе..силля, ..кріпити, ..хилити, ..шкребти, ..орати, ..шити, ро..саджувати, ..сохнути, ..фабрикувати, ..хвалити, бе..посередній, ..формувати, ..писати, ..чинити, ро..клад, ..творити, бе..коштовний.

II. Три дієслова на вибір уведіть у речення.

Розрізняйте!

привільний – превільний
прихорошітись – прехорóший
прибіліти – пребі́лий
притіхлий – преті́хий
пристаркува́тий – престарі́й

Вправа 88. Перепишіть, добираючи з дужок потрібні букви. Свій вибір усно обґрунтуйте.

1. Кажуть, ще за давніх часів гори Чепаковець і Городище розійшлися: що там між ними (з,с)талосся – ніхто не знає. 2. Село таки ро(з,с)рослося, краями своїми моститься на заліснених схилах. 3. З обіймів дубових і грабових лісів, о(б,п)бігаючи круті гірські схили, серпантинами дорога (с,з)пускається в село. 4. Серед села стежка пере(з,с)какує пінистий потічок і, утворюючи перед сільською хижею-хатою велику трикутну площу, ро(з,с)двоюється. 5. Лівим своїм рукавом потічок наближається до помпезної кам'яної церкви, яка у вінку старезних лип гріє на сонці височенні стіни, (з,с)морена жаром білобляшаного даху, дримає шпильастою вежею. 6. Сахнувшись чорної дубової церковної огорожі, дорога врізається у глибокий, вимитий протягом віків яр; ним по кожній сльоті чи наглій петрівковій зливі (з,с)бігають з Городища води. 7. Хлопці (з,с)беруться перед сільською хатою, пі(д,т)жартовують один над одним, курять, ро(з,с)дивляються, куди дівчата пішли, до котрої подруги «на сливки» чи «грушки», щоб і самим пі(д,т)скочити в той бік. 8. (З,с)нявся вітер, перелетіла блискавка, загриміло (Ю. Станінець).

Вправа 89. Перекладіть усно слова українською мовою. До українських слів додайте префікси **с-, з-, зі-** і запишіть їх.

Ver, köt, jár, savanyodik, kérdez, egyesít, ráz, szór, melegít, rág, tép, elrejt, ravaszodik, játszik, hajlik, jellemez, ír, épít, mond, takarékoskodik.

Запам'ятайте!

Правопис слів іншомовного походження, у яких **пре-** та **при-** не є префіксами.

Пишемо пре-	Пишемо при-
президент	привілей
президія	примітив
преамбула	призер
презентація	призма
претензія	примат
прерогатива	примула
прецедент	примадонна
претендент	принцип
прейскурант	

Вправа 90. Пригадайте правила написання префіксів **пре-, при-, прі-**. Замість крапок вставте пропущені букви **е, и** чи **і**. Поясніть уживання префіксів. З виділеними словами складіть і запишіть речення.

Пр..мудрий, пр..зводити, пр..парувати, пр..берегти, **пр..славний**, пр..своїти, пр..буток, пр..мовляти, пр..мат, пр..варений, пр..зидент, пр..крашати, пр..бій, **пр..чудовий**, пр..морозити, **пр..відкритий**, пр..рва, пр..добрий, пр..бережний, пр..в'язати, **пр..звище**, пр..зирство.

Вправа 91. Перепишіть, вставляючи у префіксах пропущені букви **е** та **и**.

1. Посеред лісу простора галява з плакучою березою і з великим пр..старим дубом (*Леся Українка*). 2. Пр..красна Україна в усій своїй задумливій красі (*О. Іваненко*). 3. Жито шепче мені, як пр..вільно навкруг (*П. Тичина*). 4. З городів запахло чорнобривцями, пр..в'ялими нагідками (*М. Стельмах*). 5. Сонце пр..святеє на землю нам радість пр..несло (*Т. Шевченко*). 6. Пр..красне село стало ще милішим, воно пр..бралося в зело, завітчалось клечанням (*Ю. Яновський*). 7. Виходять з лісу два пр..земкуваті коні (*Марко Черемшина*). 8. Серед майдану стояла пр..здорова сахарня (*І. Нечуй-Левицький*). 9. Кухарів багато, зате каша пр..горіла (*Народна творчість*).

Вправа 92. Випишіть з підручника української літератури двадцять слів із префіксами **з-(зі-, с-), роз-, без-, пре-, при-, прі-**.

Зміни приголосних при додаванні суфіксів **-ськ(ий)**, **-ств(о)**

1. При творенні прикметників за допомогою суфікса **-ськ-** та іменників із суфіксом **-ств-** приголосні на межі твірної основи і суфікса можуть зазнавати різних змін:

а) г, ж, з + -ськ- = -зьк(ий)	Прага – празький Париж – паризький Кавказ – кавказький
г, ж, з + -ств- = -зств(о)	убогий – убогство боягуз – боягузство
б) к, ч, ц + -ськ- = -цьк(ий)	Кременчук – кременчуцький ткач – ткацький німець – німецький
к, ч, ц + -ств- = -цств(о)	козак – козацтво ткач – ткацтво
в) х, ш, с + -ськ- = -ськ(ий)	товариш – товариський Черкаси – черкаський
х, ш, с + -ств- = -ств(о)	птах – птаство товариш – товариство

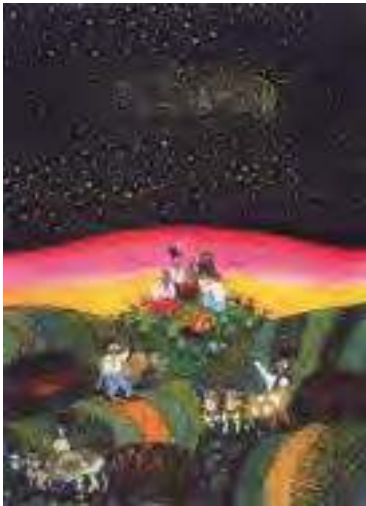
2. Інші кінцеві приголосні, зокрема **д, т**, хоч і змінюються у вимові, проте на письмі зберігаються: *люд* – *людський* – *людство*; *турист* – *туристський*.

3. Суфікс **-к-**, що стоїть після приголосного, випадає: *Каховка* – *каховський*.

Запам'ятайте!

Слова, у яких не відбувається чергування приголосних: *казахський* (від казах), *цюрихський* (від Цюрих), *баскський* (від баски), *тюркський* (від тюрки), *нью-йоркський* (від Нью-Йорк), *меккський* (від Мекка), *герцогство* (від герцог), *ла-маніський* (від Ла-Манш).

Вправа 93. Прочитайте речення. Випишіть у зошит ті слова, у яких відбувається чергування приголосних. Усно поясніть, за яким правилом відбувається чергування.

І. Сколоздра.
Чумацький шлях

1. Од чорної погоні з Туреччини, з Німеччини, з Татарщини летять, Дунай перелітають козацькі коні, перелітають, не вмочивши у воду ні свого копита, ні козацького стремена. 2. Пролетіли – промчали на Літин козаки, промчали тим старим Чумацьким шляхом, що спадає у місячний напівсон (*За М. Стельмахом*). 3. Зводишся і заглядаєш у розквітле обличчя соняшника, ніби хочеш у його пелюстках побачити сонячну усмішку після нічного сну (*За Є. Гуцалом*).

Вправа 94. Від поданих слів утворіть прикметники за допомогою суфікса **-ськ(ий)** або ж іменники за допомогою суфікса **-ств(о)**. Із п'ятьма утвореними

словами (на вибір) складіть речення і запишіть їх.

Острог, Волноваха, птах, Ниредьгаза, Одеса, Верб'яж, Будапешт, товариш, Новоселиця, пан, брат, Овруч, Рига, Загонь, солдат, емігрант, журналіст, Вилोक.

Словник

мостітися – elhelyez
примати – főemlősök

привільний – szabad
сахнувшись – megijedve

§12. Особливості передання просторових відношень за допомогою прийменників і префіксів

Вправа 95. І. Уважно прочитайте текст. Визначте стиль мовлення. З'ясуйте, за допомогою яких засобів найчастіше передаються різноманітні просторові відношення.

Тим часом ешелон доходив своєї мети. Він уже мчав по інших широтах, круто повернувши на південь і прогримівши над широченним Амуром. Він ішов туди, де кінчається земля. Пролітав через кряжі інших гір, полохав інші, ще не бачені нетрі, проходив останні безконечні тунелі... Днями було видно, як красувалась і цвіла земля, розливаючись морем квітів. По них блукали розпачливо очі тих, що мали щастя припасти до ґрат... Обрії були заставлені сизими, фіалковими, синіми пасмами гір і гребенястих лісів. <...> Та не сюди, не в цю дивну країну мчав їх дракон. Пориваючись до волі, приречені крізь ґрати просували руки, пхали в них очі й лиця, втискалися у залізо, – тоді вздовж ешелону лунали постріли. Та ніхто на них не зважав, лише поїзд припускав ще дужче, ще скаженіше. Не сюди, не сюди везе він вантаж, він його мчить до іншої мети. <...> На п'ятнадцятій добі шаленого гону раптом земля обірвалася... Ешелон вилетів до синього моря і зі скреготом став (*За І. Багряним*).

II. Випишіть прийменниково-іменникові та прийменниково-займенникові сполуки з різними значеннями перебування та руху в просторі. З'ясуйте, в яких відмінкових формах у них ужито слова повнозначних частин мови.

У сучасній українській літературній мові – понад 100 прийменників, за допомогою яких передаються різноманітні просторові характеристики. Вони об'єднуються в межах загального смислового значення обставин місця.

Серед найуживаніших просторових прийменників такі: **в (у), на, з (зі, із), за, по, від, через, над, під, біля**. Їх значення наведені в таблиці.

Ю. Сташко. На ярмарку

Просторові значення відмінків				
При- йменник	родовий	знахідний	орудний	місцевий
в (у)	особу, при якій щось відбувається, міститься: <i>у сусіда, у людей, у мене</i>	рух усере- дину: <i>у кімнату, у море, у поле, у світ</i>		предмет, у якому щось міститься, відбува- ється: <i>в кімна- ті, у полі, в землі</i>
на	напрямок руху: <i>на Київ, на вулицю</i>			місце дії: <i>на полі, на морі, на душі, на людях</i>
з (зі, із)	рух зсереди- ни, з якогось середовища, з поверхні: <i>зі школи, з поля, з хмари, з роботи, зі столу</i>			
за		предмет, за межі якого спрямова- ний рух: <i>за гори, за обрій</i>	місце позаду якогось пред- мета: <i>за селом, за горою; напрямок руху: за течією, за вітром, за плугом</i>	
по				місце дії: <i>(пливти) по Ужу, (їхати) по шосе</i>
до	мету руху, його просто- рову межу: <i>до школи, до берега, до Києва</i>			

Просторові значення відмінків				
При- йменник	родовий	знахідний	орудний	місцевий
від	місце початку руху: <i>від Києва, від позначки, від мене</i>			
через		напрямок руху вздовж чогось або через якісь перепони: <i>через поле, через вікно, через річку</i>		
над			горішнє розміщення: <i>над гаєм, над дорогою, наді мною</i>	
під		<i>під двері</i>	<i>під столом</i>	
біля	близьке розміщення: <i>біля хати, біля вокзалу</i>			

Вправа 96. Запишіть, вставляючи на місці пропусків прийменники з довідки. З'ясуйте, які просторові відмінки вони допомагають передати разом з іменниками.

1. Либонь, вони встали (...) землі – цілі ті покоління каторжників, армії їх! Вони вишикувалися (...) колії, (...) насипу безконечною хмарою і стояли, спершись на кайла, на лопати, на тачки. 2. Посідали на призьбі (...) сонечка, порозкладали причандалля (...) собою (...) траві – і закипіла робота. 3. Величезний чорний ведмідь, ставши на задні ноги, намагається схопити пашею людину, що, забившись у розколину (...) камінням, люто відбивалась прикладом рушниці. 4. Часто зупинявся, ставав (...) дэрева і стояв, заплющивши очі, – слухав, як у вухах дзвонило і ніби молоти били по черепу. 5. А (...) хати повиходили черемхи, – повтікали з тайги і стоять, як дівчата, запишались, завітчані. 6. За обідом усе потрапляв ложкою (...) казанка. 7. Всі брикнули (...) двору на траві рядочком. 8. Григорій сидів (...) Ганни, що так лукаво ворушила бровою... (За І. Багряним).

Довідка: напроти, на, обабіч, з-під, межі, посеред, з-за, мимо, вздовж, насупроти, перед, біля.

Запам'ятайте!

Ба́йдики бі́ти – нічого не робити, лінуватися.

Води́ти за но́са (ніс) – обдурювати когось, не виконуючи обіцяного або приховуючи щось.

Давати́ во́лю се́рцю – віддаватися своїм почуттям.

Душа́ в п'я́ти втекла́ (сховáлася) – хтось раптово відчув сильний переляк.

Вправа 97. Використовуючи префіксальний і префіксально-суфіксальний способи словотвору, утворіть від коренів запропонованих слів іменники та прикметники з просторовим значенням і запишіть їх.

Зразок. Гора – загірний, підгірний, передгірний, нагірний; міжгір'я, узгір'я, середгір'я.

Берег, ліс, край, хмара, дорога, море, вода, місто.

Вправа 98. Уведіть подані слова у речення так, щоб в одному випадку вони вживалися як прийменники, а в другому – як прислівники або іменники з прийменниками.

Близько, поряд, збоку (з боку), скраю (з краю), попереду, навколо, поруч, кругом, напроти, поблизу, зсередини (з середини).

В українській мові прийменникові конструкції з просторовим значенням можуть вступати у синонімічні зв'язки, наприклад: *поїхав до Києва – у Париж; зайшов до класу – у клас; живе в Карпатах – живе на Кавказі; коло мене, біля мене, поруч мене*. Деякі прийменники виступають з протилежним значенням, тобто утворюють антонімічні пари: *увійти в клас – вийти з класу, покласти на стіл – покласти під стіл, пішов на роботу – повернувся з роботи, перед будинком – за будинком*.

Крім того, чимало похідних прийменників стають омонімами до слів інших частин мови – прислівників, іменників тощо. Наприклад: **Край** (прийм.) *поля виросла слива*. – **Зорали тільки правий край** (ім.) *поля*. **Неподалік** (прийм.) *школи збудували амбулаторію*. – *Учні зупинилися неподалік* (присл.).

Вправа 99. I. Розгляньте репродукцію, вміщену на с. 55.

II. Складіть і запишіть сполучення слів, використовуючи різні прийменники з просторовим значенням із формами іменників і займенників (у місцевому, орудному, знахідному, родовому відмінках).

III. Напишіть міні-твір на тему «Карпати на порозі осені», вводячи в текст утворені сполучення слів і дієслова з префіксами, що передають просторові відношення.

З. Шолтес. Осінь у Карпатах

Словник

ка́йло – csákány

ка́торжник – fegyenc

прикла́д рушні́ці – puskaagy

§ 13. Розвиток мовлення.

Складання діалогів на запропоновану тему

Вправа 100. **I.** Прочитайте діалоги. Розкажіть, у якій ситуації вони могли відбутися. Що ви можете сказати про структуру кожного з діалогів?

Марко роздивлявся Гафійку. Вона була якась нова, старша.

– Ти мене не забула?

– Ні, не забула.

– Ждала?

– Ждала (*М. Коцюбинський*).

* * *

Тут і наздогнала його Степка. Спритно зіскочила з коня, тихо привіталась:

– Здрастуй, Платоне.

– Здрастуй.

– Упізнав?

– По очах.

Степка закохано дивилася на Платона, а він і не помічав цього – весь у своєму горі.

- Пам'ятаєш, як я тебе взимку штовхнула в ополонку?
- Ледве не втопився.
- Можна я тебе проведу? – несміло запитала.
- Проведи (*М. Зарудний*).

* * *

- Зустрічі, екскурсії, інтерв'ю.
- Скажіть, пане Мічурін...
 - Пробачте, хто ви?
 - Я голландський садовод і письменник. Я об'їздив увесь світ. Я нічого подібного не бачив. Звідки у вас усе це?
 - Не знаю. Я сидів усе життя на грядці й дивився вниз.
 - Але багато хто дивиться вниз.
 - Так, тільки одні бачать калюжі, інші – зорі. Це як кому.
 - Як добре ви сказали.
 - Щодо мене, я так «цього» сильно хотів, так прагнув, що воно само з часом почало з'являтися мені в снах.
 - Я вас розумію, – сказав письменник (*О. Довженко*).

Кадр із фільму «Мічурін».
Режисер О. Довженко. 1948 р.

II. Оберіть один із висловів відомих людей про самовиховання. Складіть за ним діалог.

1. Навіть якщо ви дуже талановиті й докладаєте великих зусиль, для досягнення деяких результатів просто потрібен час: ви не отримаєте дитини через місяць, навіть якщо змусите завагітніти дев'ять жінок (*У. Баффет*). 2. Наш найбільший недолік у тому, що ми занадто швидко опускаємо руки. Найкоротший шлях до успіху – весь час пробувати ще один раз (*Т. Едісон*). 3. Бідний, без удачі, нещасливий і нездоровий – це той, хто часто вживає слово «завтра» (*Р. Кіосакі*). 4. Раніше я казав: «Я сподіваюся, що все зміниться». Потім я зрозумів, що існує єдиний спосіб, щоб усе змінилося, змінитися мені самому (*Дж. Рон*).

§ 14. Словотвір. Орфографія. Основні способи словотворення. Сполучні о, е в складних словах. Творення і правопис складних і складноскорочених слів. Абревіація

Словотвір – розділ мовознавства, що вивчає способи та особливості творення похідних слів.

В українській мові виокремлюють **морфологічні** і **неморфологічні** способи творення слів.

Морфологічні способи словотворення

Морфологічні способи творення слів – основні.

До морфологічних способів належать такі типи творення:

- суфіксальний: *гарячий* – *гаряченький*, *слухати* – *слухач*, *вітер* – *вітерець*;
- префіксальний: *давати* – *надавати*, *хто* – *ніхто*, *в'язати* – *вив'язати*;
- префіксально-суфіксальний: *межа* – *безмежний*, *придорозі* – *придорожній*;
- безафіксний: *переходити* – *перехід*, *нічний* – *ніч*;
- складання основ і слів (*хмари* *чесати* – *хмарочос*, *синій* + *жовтий* – *синьо-жовтий*), абревіатури різних типів (*мінпраці*, *ВНЗ*, *зарплата*, *КПІ* – *Київський політехнічний інститут*).

Вправа 101. Перепишіть текст. Знайдіть у ньому слова із суфіксами. До яких частин мови вони належать?

Батько й мати дали тобі життя і живуть для твого щастя. Не завдавай їм болю, образи, прикрощів, страждань. Усе, що тобі дають батько й мати, – це їхня праця, піт, втома. Умій поважати працю батьків. Найбільше щастя для матері й батька – твоє життя, любов до науки, повага до старших. Якщо люди вважають тебе недоброю людиною, це – велике горе для твоєї матері й батька. По-справжньому любити їх – означає приносити в дім мир і спокій (*В. Сухомлинський*).

Вправа 102. І. Прочитайте текст. Чи знаєте ви слова з переліченими суфіксами?

В українській мові суфіксальний спосіб вважається найбільш продуктивним способом словотворення, тобто з його допомогою утворюється найбільше нових слів. Найчастіше суфікси використовують для творення нових іменників:

-ар (-яр): косар, друкар, маляр;

-ець: фахівець, динамівець, республіканець, кубинець;

-ник: керівник, садівник;

-тель: вихователь, учитель;

-ист (-іст): таксист, пропагандист, шахіст, машиніст;

-нн-: читання, малювання;

-к-: загадка, пам'ятка;

-ість: сміливість, гордість, мужність.

Крім того, за допомогою суфіксів утворюються прикметники: **-н-** (сонний, розумний, міцний, авторитетний); **-ив-** (лінивий, правдивий); **-ав-(-яв-)** (кучерявий, дірявий); **-ов-, -ев-(-ев-)** (березовий, вишневий, життєвий); **-ськ- (-зьк-, -цьк-)** (учнівський, запорізький, кременчуцький); прислівники (близький – близько, жадібний – жадібно; ворожий – вороже, хороший – хороше).

ІІ. До кожного із суфіксів доберіть по два-три власні приклади. За потреби скористайтеся тлумачним чи морфологічним словником.

Вправа 103. Згрупуйте слова з однаковими суфіксами. Визначте, до якої частини мови вони належать.

Студентство, тихесенький, козацтво, добре, малесенький, садівництво, хороше, господарство, теплесенький, важче, товариство, по-перше, учнівство, добресенький, парубоцтво.

Вправа 104. Підберіть якнайбільше таких слів:

1) іменників із суфіксом **-ок**;

2) прикметників із суфіксом **-ичн- (-ічн-)**;

3) прислівників із суфіксом **-о**.

Вправа 105. І. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Дайте заголовок.

Покликання – це маленький паросток таланту, що перетворюється на міцне, могутнє дерево на благодатному ґрунті працьовитості. Без любові до праці, без самовиховання цей маленький паросток може засохнути на пні. Знайти своє покликання, утвердитися в ньому – це і є джерело щастя.

Якщо людина закохана у свою працю, вона прагне, щоб і в самому трудовому процесі, і в його наслідках було щось прекрасне.

Утверджувати в собі покликання – це значить щось робити, щось створювати, а не заучувати готові істини, не копірситися у своїх почуттях, намагаючись знайти відповідь на запитання: «Подобається мені ця праця чи ні?» Подобається людині те, у що вона вклала частинку власної душі, – це найголовніше. Ще раз раджу тобі: ніколи не гребуй найпростішою, «чорною», «брудною» працею – з неї починається творчість.

Праця і Людина, Людина і Праця – ось мати й батько всіх істин. Лиш тим людина дорожитиме все своє життя, що далось їй дорогою ціною. Любов до праці не витягнеш із кишені й не вкладеш у руки маленькій людині. Це скарб, який треба добувати працею і тільки працею (*За матеріалами інтернету*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть слова, які містять три і більше морфеми. Розберіть ці слова за будовою.
2. Випишіть із тексту форми слова «праця». Виділіть закінчення.
3. Випишіть із тексту два слова, утворені префіксально-суфіксальним способом. Виділіть у них словотворчі суфікси і префікси.
4. Знайдіть і випишіть із тексту два слова з нульовими закінченнями. Змініть ці слова так, щоб закінчення стали буквеними.
5. Чи є в тексті слова без закінчень? Якщо так, свою думку обґрунтуйте.
6. Наведіть із тексту приклади двох похідних слів. Від яких слів їх утворено? Визначте твірні основи.
7. Розберіть за будовою слово «самовиховання», визначте спосіб його творення.

При утворенні складних слів основи поєднуються за допомогою сполучних голосних *[o]*, *[e]*, що на письмі передаються буквами **о**, **е**, **є**, а саме:

після твердого приголосного першої твірної основи – **о**:
книголюб – *книгу* + *любити*;

після м'якого приголосного першої твірної основи – **е**:
вуглекоп – *вугілля* + *копати*;

після **й**, яким закінчується перша основа, уживаємо **є**:
краєвид – *край* + *вид*.

Вправа 106. Пригадайте правила правопису складних слів. Із наведених слів утворіть складні слова, уживаючи єднальні голосні. Поясніть їх правопис.

Зразок. Праця, любити – працелюб.

Рука, писати; чорний, слива; сіно, косити; хвиля, різати; білий, сніг; сірий, очі; чорний, брови; русавий, коси; овочі, сховати; низький, хмари; північ, схід; жовтий, гарячий.

Вправа 107. Запишіть у дві колонки слова: 1) які пишемо через дефіс; 2) які пишемо разом.

Унтер/офіцер, вакуум/апарат, соціал/демократ, само/хід, вербо/ліз, кисло/солодкий, овоче/сховище, м'ясо/молочний, право/бережний, обл/виконком, учитель/фізик, південно/східний, олійно/екстракційний, дизель/мотор, віце/президент, воле/любний, індо/китайський, радіо/фізичний, яйце/подібний, історико/культурний, розтяг/стиск.

1. Якщо складноскорочені слова називають одиничні установи, то їх пишемо з великої літери: *Закарпатобленерго, Ужспродторг*.

2. Якщо складноскорочені слова є загальними назвами, то їх пишемо з малої літери, наприклад: *медколедж, завгосп, начсклад, зоопарк*.

3. Складноскорочені слова, утворені з початкових (ініціальних) букв, пишемо великими літерами: *НАБУ (Національне антикорупційне бюро України), ООН (Організація Об'єднаних Націй), УМВБ (Українська міжбанківська валютна біржа)*.

4. Разом пишемо складноскорочені назви, які є частковими скороченнями всіх складових компонентів (*універсам*) чи поєднанням скорочень і повних слів (*медінститут*).

Вправа 108. I. Усно визначте, від яких слів утворились складні слова.

Зразок. Теплолюбний – тепло любити.

Легкокрилий, дитбудинок, ніжно-блакитний, червонобокий, юннат, лісовоз, КП, жовтогарячий, ЗНО.

II. Оберіть три складні чи складноскорочені слова й уведіть їх у речення.

Вправа 109. Запишіть речення, підкресліть у них складні та складноскорочені слова. Усно назвіть слова, від яких вони утворилися.

1. Богданко огледівся – гостей було чимало, і стіл, накритий сніжно-білою скатертиною, вабив святковими пахощами (*Н. Павловська*). 2. Аж раптом лисиця побачила між дерев дроворуба (*Езон*). 3. Особливо вражають доброзичливість, спритність і розум дельфінів (*Л. Андрієць*). 4. Їх (дельфінів) можна побачити з берега, причалу, корабля, у малолюдних місцях уранці та ввечері... (*Л. Андрієць*). 5. США розташовані у Північній Америці (*З енциклопедії*). 6. Іван Васильович працював у школі завгоспом (*З учнівського твору*).

Вправа 110. Перетворіть сполучення слів у абrevіатури або складноскорочені слова і поясніть їх правопис. Визначте спосіб творення цих слів. Уведіть дві-три абrevіатури в речення і запишіть їх, усно визначте рід абrevіатури.

Українська академія аграрних наук, Українська повстанська армія, дитяча музична школа, державний бюджет, громадське

об'єднання, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, Державний комітет України з водного господарства, Державний комітет земельних ресурсів, завідуючий гаражем, дитяче містечко.

Довідка: УААН, УПА, ДМШ, держбюджет, ГО, Держводгосп України, ОСББ, Держкомзем, завгар, дитмістечко.

Вправа 111. І. Розгляньте карту Закарпаття, знайдіть на ній назви – складні та складноскорочені слова. Запишіть їх. Усно поясніть їх правопис.

ІІ. Знайдіть цікаву історію чи придумайте самостійно про походження однієї із власних назв (на вибір).

Неморфологічні способи словотворення

При **неморфологічних способах** творення нове слово утворюється:

злиттям цілого словосполучення (*цього дня – сьогодні, добра ніч – добраніч*);

через набуття ним нового значення: *корінь* (у рослин) – *корінь* (у математиці); *супутник* (людина) – *супутник* (літальний апарат);

шляхом переходу з однієї частини мови в іншу: *завідуючий, операційна, кругом, відпочиваючий*.

Вправа 112. І. Прочитайте пари речень. Чи однакове лексичне значення виділених слів?

1. **Старий** дідусь сидів на лавиці. – **Старий** усе ще порався по господарству. 2. Діти стали в **коло**. – **Коло** дерева виріс

грибок. 3. Микола встиг **на зустріч** із Василем. – **Назустріч** їхав поїзд. 4. **Цього дня** прилетів лелека. – **Сьогодні** всі зібралися разом.

II. За аналогією придумайте по дві пари речень.

Запам'ятайте!

*Дотримати слова
Оволодіти знаннями
Опанувати науку
Ігнорувати попередження
Учитися ремесла*

Вправа 113. Перепишіть речення. Визначте, яким способом утворені виділені слова.

1. Можливо, це сон? Один з тих чудових **колискових** снів, що їх бачило дівча. (*Олесь Донченко*). 2. І слухав ніжну **колискову**, і мову матері шовкову на молодій Звенигорі (*А. Малишко*). 3. Мар'янові хочеться схлипнути від цієї людської ласки, яку має від **ученої** людини (*М. Стельмах*). 4. «Оце добре, оце добре! – зрадив **учений**. – А чумацьких пісень багато знаєш?» (*М. Стельмах*). 5. **Зимом** більше вільного часу, ніж літом: ночі більші, через те й вільного часу більше (*Панас Мирний*). 6. А парубки копиці клали, та, знай, на сонце позирали, та **нісенітницю** верзли (*Т. Шевченко*). 7. У Йосипа, у тесляра чи **бондаря** того святого, Марія в наймичках жила (*Т. Шевченко*). 8. Яна **Бондар**, у пасиві якої один промах, показала хорошу швидкість й у підсумку – свій кращий результат у кар'єрі (*З газети*).

Вправа 114. З поданими словами складіть по два речення так, щоб вони належали до різних частин мови.

Зразок. Черговий учень прибрав у класі. – На варті стояв черговий.

Черговий, майбутне, корінь, північ, бігом, приїжджі.

Вправа 115. Ти – перекладач. Перекладіть речення українською. У перекладі визначте слова, утворені неморфологічними способами словотворення.

1. A beteghez orvost hívtak. 2. Az ügyeletesek kiszellőztettek és virágot locsoltak. 3. Tavasszal nyílnak a virágok. 4. A várat az őrk védték. 5. Kovács úr megérkezett. 6. A lovakat a kovács patkolta. 7. A várban nem volt zár.

Словник

бондар – kádár
копирсáтися – kápirgál

завгóсп – gondnok, gazdasági vezető
при́крошi – szomorúság

ЛЕКСИКА. ФРАЗЕОЛОГІЯ

ПОГЛИБЛЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ

Лексикологія (грец. *lexikos* – *словниковий*) – це розділ науки про мову, який вивчає склад мови. Предметом розгляду лексикології є слово.

§ 15. Лексичне значення слова.

Однозначні та багатозначні слова. Вживання багатозначних слів у прямому і переносному значеннях

Вправа 116. І. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися про мову взагалі й слово зокрема?

Усі слова мови становлять її лексичний склад. Лексикою називають також певну частину словникового складу мови: лексика абстрактна, лексика термінологічна, лексика побутова, лексика емоційна тощо. Найбільше багатство кожного суспільства – його мова, а в мові – її словниковий склад. Лексичне багатство мови свідчить про рівень розвитку суспільства. В українській мові лише загальних назв (разом із термінами) кількості тисяч. А якщо врахувати й те, що багато слів мають не одне, а кілька значень, то стане зрозумілим, наскільки неосяжна лексика високорозвиненої мови. «А мова – як море», – відомий вислів письменника С. Плачинди.

З розвитком знань про світ мова невпинно зростає. До речі, більшість слів у мові – це спеціальні слова, пов'язані з різними галузями знань, культури, виробництва тощо, і лише приблизно десята частина – це загальноновживані слова.

Слова в мові існують у певній системі та взаємовідношенні. Вони розрізняються за сферою й частотою вживання. Слова як найтісніше пов'язані з позамовною дійсністю, складові частини якої вони позначають і на зміни в якій оперативно реагують, відбиваючи широкий соціально-історичний досвід носіїв мови. І тому лексична система є найрухливішою, наймобільнішою складовою частиною мови: у ній постійно виникають нові слова, нові значення в існуючих словах, а окремі слова стають застарілими, рідковживаними, а то й зовсім забуваються, залишаючись тільки в писемних пам'ятках. Коли ми говоримо про те, що мова

пов'язує минулі покоління із сучасними, зберігає й передає минулий досвід, то маємо на увазі насамперед слова, лексику.

Багата, розвинена лексика забезпечує тонше сприйняття навколишнього світу, глибше проникнення в нього і точніше мислення як для всього суспільства, так і для кожного окремого індивіда, що володіє цим багатством (*З підручника*).

II. Спишіть останній абзац. Усно поясніть вивчені вами орфограми.

Вправа 117. I. Прочитайте текст. Дайте йому заголовок.

Відомо, яку **магічну** силу має слово «земляк», вимовлене чи почуте десь далеко від рідної землі... У це слово може вкладатися різний зміст. Воно може означати людину з тієї самої країни в широкому розумінні слова, людину з тієї самої області, району, міста чи села... Але завжди криється в ньому почуття **рідності**, спорідненості, **кревності**... Коли людина цілком переможе космічні простори, то вона з гордістю вимовлятиме слово «земляк» згідно з його **етимологією**, тобто – **мешканець Землі** (*За М. Рильським*).

II. Як ви розумієте значення слова **земляк**? Поясніть лексичне значення виділених слів, скористайтесь тлумачним словником. Із двома з них складіть речення і запишіть їх.

Вправа 118. I. До поданих слів доберіть тлумачення з довідки. Запишіть, розташувавши слова в алфавітному порядку. Вкажіть, які це слова (однозначні чи багатозначні), свою думку обґрунтуйте.

Мова, земля, серце, зірка, журавель.

Довідка

1. Третя від Сонця велика планета; верхній шар земної кори; суша (на відміну від водяного простору); країна, край, держава.

2. Великий перелітний птах із довгими ногами, шиєю і прямим гострим дзьобом; пристрій з довгою жердиною біля колодязя; народний танець.

3. Здатність людини говорити, висловлювати свої думки; манера говорити; чий-небудь слова, вислови.

4. Самосвітне небесне тіло; про дуже видатну, прославлену людину; світла пляма на лобі у тварини.

5. Центральний орган кровоносної системи, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг; цей орган людини як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань; ласкаве звертання до кого-небудь.

II. Складіть речення з одним зі слів так, щоб воно демонструвало всі свої значення.

Вправа 119. Пригадайте, яке значення слова ми називаємо прямим, а яке – переносним. З'ясуйте, які зі значень, поданих за «Словником української мови», але розташованих у вправі довільно, є прямими, а які – переносними. Наведіть приклади до переносних уживань, при потребі користуйтеся тлумачним словником.

Здатний. 1. Який має здібності, обдарований. 2. Який може, вміє здійснювати, виконувати, робити що-небудь, поводити себе певним чином. 3. Придатний для кого-, чого-небудь, на щось годящий.

Оборотний. 1. Який перебуває в обороті, в обігу або призначений для обороту. 2. Який може одночасно відбуватися, розвиватися в протилежних напрямках (про хімічні реакції). 3. Здатний діяти то в одному, то в іншому напрямі (про машини, механізми). 4. Призначений для повороту при русі туди і назад, зв'язаний із круговим рухом.

Сіпатися. 1. Неспокійно, прискорено битися (про серце). Робити рвучкі, різкі рухи. 2. Судорожно здригатися (про тіло, шкіру, губи і т. ін.). 3. Те саме, що сікатися (означає нападати, кидатися на кого-небудь, маючи намір ударити, побити і т. ін.).

Вправа 120. Прочитайте текст. Поясніть, як міркував чоловік під час тлумачення слів. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте значення пояснюваних слів.

Один з іноземців, який щойно почав вивчати українську мову, переклав слова таким чином: *жрець – ненажера, забрало – вантажна машина, гусар – людина, що доглядає гусей*.

Запам'ятайте!

Суши́ти го́лову – напружено розмірковувати над чимось.

Ті́цяти но́сом – у грубій формі звертати чийсь увагу на щось, дорікати комусь.

Топта́ти сте́жку (до когось) – залицятися, часто ходити куди-небудь.

Хоч сядь і плач – потрапити у скрутне, безвихідне становище.

Вправа 121. I. Прочитайте словосполучення. З'ясуйте, чому вони є помилковими. За потреби користуйтеся тлумачним словником.

Перспектива на майбутнє, урочиста церемонія, моя автобіографія, вільна вакансія, передовий авангард, уперше дебютувати, помпезна розкіш, відома популярність, миттєвий момент.

II. Словосполучення відредагуйте й запишіть.

Вправа 122. I. Прочитайте. Зверніть увагу на слова, вжиті в переносному значенні. З якою метою ми використовуємо їх у мовленні? Доберіть такі словосполучення, щоб ці слова були вжиті у прямому значенні (за зразком).

Зразок. Соковитий голос – соковите яблуко.

Ясні думки, переводити погляд, село спить, золоте слово, гострий кут, теплий погляд, дихав ранок, стріляє очима, солодкі слова, залізна логіка, вишнева зоря, сміється сонечко, заспівала річка.

II. Із двома парами словосполучень на вибір складіть речення й запишіть їх.

Вправа 123. Запишіть речення, виправивши в них помилки. При потребі користуйтеся словниками. Чим, на вашу думку, викликані допущені в тексті помилки?

1. Художник намалював свій автопортрет. 2. Сьогодні в театрі повний аншлаґ. 3. Діти подарували старим ветеранам квіти. 4. Учні захоплено слухали лекцію про народний фольклор. 5. Гостям на зустрічі вручили пам'ятні сувеніри. 6. Спільна спорідненість обох мов стала темою нашого наукового дослідження.

Вправа 124. До іменників **перо, операція, стіл, зуб, голова** допишіть такі прикметники, які б розкривали багатозначність цих слів.

Вправа 125. Прочитайте речення. Визначте, якого конкретного значення набуває у кожному з них слово **далекий**. При потребі скористайтеся тлумачним словником.

1. Він мені й родич далекий (*Марко Вовчок*). 2. Людство з безмірним трудом розорало [поле] під засів добра і правди, для таємних, далеких, прийдешніх часів (*І. Франко*). 3. Андрій підняв очі. І вони на мить зупинились і кинули далекий погляд кудись... поза стіни, поза хату (*М. Коцюбинський*). 4. Журавлі вже давно одлетіли у далекі й теплі краї (*В. Сосюра*). 5. Щось охолонув молодець... Чи згадав далеку милу й заривав дрібними слізьми на чужині? (*Леся Українка*).

Вправа 126. Прочитайте уривок. Знайдіть у ньому слова з переносним значенням і з'ясуйте, з якою метою автор їх використав.

Тонкий промінь торкнувся зголубілого вікна, й на склі наче накипіли шротинки золотого саява. Я спав, але цей промінь постукав у мої очі, постукав у мою душу – і тепер пробуджені очі пильно приглядаються до тієї вузької калюжки, якою стала шибка, а душа все більше сповнюється певністю, що вона теж поступово золотіє, закрітаючи жовточолими соняхом.

Сплять у кімнаті речі. Що сниться дубовій плечистій шафі? Можливо, те, як була вона колись деревом, і в її тілі й досі зву-

чить шерех тугого листя, живе пам'ять про одуда, що дудів у її гіллі, живе пам'ять про старий ліс, де тхне мурашниками й опалим хмизом. Сплетений із лози стілець ледь-ледь жовтіє: ніби місячний промінь присів на ньому спочити.

Голова стала безхмарна, світла й безмежна – либонь, уміститься в ній увесь світ, про який можна лише здумати. Поволеньки зводжусь, поволеньки сідаю до вікна. Кругле днище місяця, натерте до блиску, хворо світиться в чистому небі. А небо – наче велетенська стіна провалля, на якому той місяць блищить великим і неживим оком. Хто це приглядається – з мороку всесвіту та з глибини ночі – до нашої землі, хто це так уважно дивиться в мою душу, наче хоче вивідати про мене те, що я забув або зовсім не знаю? (Є. Гуцало).

Вправа 127. Розгляньте фото. Доберіть назву. Складіть пейзажний опис, уживаючи слова у переносному значенні.

Словник

крівність – rokonság
рвучкий – heves

одуд – búbosbanka
шротінки – sörék

§ 16. Розвиток мовлення.

Складання есе на морально-етичну тему

Вправа 128. Прочитайте текст. Запам'ятайте вимоги до складання есе. Знайдіть приклади есе в інтернеті. Проаналізуйте структуру знайдених текстів.

Есе (від франц. *essai* – *спроба, проба, нарис*) – прозаїчне висловлювання невеликого обсягу й вільної композиції, в якому

викладені індивідуальні враження і міркування з конкретного приводу або питання і не претендує на вичерпну відповідь. Пам'ятайте! Обираючи жанр есе, ви можете дозволити собі бути суб'єктивними, зосередитися на частковому, а не на головному, висловлювати спірні міркування, наводячи мінімум доказів, але, водночас, саме уявна легкість може бути небезпечною – пиши собі, як бажаєш. Та зовсім не обов'язково, що ваш твір вийде оригінальним і цікавим.

Рекомендації з практики

Есе, як і будь-який твір, повинне мати внутрішню логіку, яку визначають, з одного боку, авторський підхід до обговорюваного питання, а з іншого – саме питання. Окрім того, уникайте різких стрибків від однієї ідеї до іншої, викладайте думку послідовно.

Розпочати есе можна критичним осмисленням якоїсь тези: це може бути афоризм або прислів'я, чиясь або ваша особиста думка, оцінка факту, події, вчинку. Обравши тему для пошуку, здійснюйте і сам пошук. Не просто погоджуйтесь або спростуйте чийсь думку, а продовжте, доповніть її, наведіть декілька вагомих аргументів на підтвердження своєї позиції.

Основний зміст есе – це поглиблений аналіз, опис парадоксальних рішень, підкріплений прикладами із публікацій у періодичних виданнях, художньої літератури, власного досвіду.

Підсумок есе – це додаткові пояснення, уточнення, підкріплення викладеного в основній частині. Для цього рекомендують вживати повторення, ілюстрації, цитати, вражаючі твердження.

Як писати есе

1. Використовуйте в есе тільки таку інформацію, яка підтверджує вашу думку.

2. Уникайте відомостей з особистої біографії, детальних подробиць вашого життя.

3. Починайте спочатку, якщо вже завершена робота не відповідає на питання есе.

4. Не використовуйте банальні фрази та загальні твердження.

5. Не перебільшуйте.

6. Викладаючи свої думки, використовуйте як прості, так і складні речення.

7. Наводьте цитати, вказуючи ім'я автора.

8. Не здавайте роботу, не перевірявши її (*За матеріалами інтернету*).

Вправа 129. Прочитайте текст. Напишіть есе про те, як зберігати і поповнювати свою позитивну енергію.

БЕРЕЖИ СВОЮ ЕНЕРГІЮ!

Іноді дуже складно зберегти позитивний настрій. Люди, які нас оточують, не завжди дивляться на світ очима, повними захоплення. Трапляються особистості, здатні навіть серед чудових троянд знайти гнилий бутон. Люди, які отруюють життя, – поширене явище. Ну що ж з ними зробиш? Особливо, якщо це хтось близький... Залишається сподіватися на себе, свою віру в добро і позитивну енергію. А ось кілька способів поповнення цієї енергії.

1. Не бери близько до серця

Повір: гнів, брутальні слова, обурення, ненависть – це проблема їх носіїв. Тебе це не стосується, тому перестань таїти образи. Вирішуй ситуацію конструктивно, а якщо не вдається – відступись. У людини мине спалах негативу, і ти побачиш, що все не так уже й страшно.

2. Будь вдячним

От спробуй серйозно замислитися про те, за що дякуєш. Вдячність – життєствердне почуття! Воно вчить нас цінувати власне життя. Промовлені слова подяки подумки у складних ситуаціях – так ти в усьому будеш знаходити плюси, адже навіть у найскрутнішому становищі є за що бути вдячним.

3. Пам'ятай про власний шлях

У кожного свій вибір. Хтось обирає бути вічно пригніченим, хтось всюди шукає радість. Пам'ятай, що у всіх свій шлях. Отже, ти не можеш вплинути на вибір іншої людини, ти відповідаєш лише за себе. Перестань контролювати інших, насолоджуйся власним життям.

4. Змінюй сприйняття

Не намагайся змінити ситуацію, міняй те, як ти її відчуваєш і розумієш. Поглянь, усе навколо – створене тобою. Тебе оточують речі, які ти бачиш саме такими, ти сам наділив їх певними якостями. Тебе оточують люди, яких ти хочеш бачити поряд. Те, що з тобою відбувається, – результат твоїх дій. Так само відбувається і в житті іншої людини: вона Бог у своєму особистому Всесвіті. Звідки тобі знати, що там діється? Може, вона відчуває себе невпевнено, її світ розпадається на частини, вона хвилюється і тому поводить себе огидно? Щойно ти переймешся співчуттям до іншого, виникне розуміння.

5. Розмірковуй наодинці з собою

А краще – не аналізуй ситуацію, залишайся в стані спокою хоча б іноді. Сядь, розслабся, відчуй, як рояться в голові думки,

ніби рибки у прозорій воді. Ти можеш із легкістю уникнути будь-яких негативних емоцій, якщо до всього будеш ставитися з позиції спостерігача. Дивись, набувай життєвого досвіду, рухайся на просторах подій. Перестань борсатися, чинити опір ходу життя – просто спостерігай і роби те, що повинен, що збігається з твоїми бажаннями. Це непросто, але чудово. Схоже, в цьому і криється секрет спокою та невичерпної життєвої енергії (За матеріалами сайту cikavo.znaty.org.ua).

Вправа 130. Чи завжди невдача означає поразку? Макс Гітомер сказав: «Якщо хочеш досягти успіху, навчися терпіти невдачі». Чи погоджуєтесь ви з цим твердженням? Складіть есе на цю тему.

Словник

банальний – banális

випромінювати – sugározik

огідно – undorítóan

борсатися – kapálózik

вичерпний – kimerítő

таїти – eltitkolni

§ 17. Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми, пароніми

Вправа 131. Пригадайте, які слова називаються синонімами. Користуючись довідкою, відредагуйте текст, усунувши повтори слова **сильний**.

Захар Беркут був іще сильний і кремезний, хоч і старий. У те літо випали сильні дощі. Старий Захар навів сильні докази, як треба укріпитися від монголів. І справді, тухольці утворили міцний табір. Захисники дійсно були сильні духом люди: монголи вже не вийшли з долини. Сильні руки Максима не раз його рятували.

Довідка: великі, переконливий, міцний, стійкі, дужі.

Вправа 132. Розподіліть слова у дві групи: у першу запишіть групи синонімів, а в другу – спільнокореневі слова. Свій вибір обґрунтуйте.

1. Світлий, ясний, сонячний; сонце, сонячний. 2. Захисник, захист, захищати; захисник, оборонець. 3. Піклуватися, турбуватися, перейматися; піклування, піклуватися, піклувальний. 4. Летіти, бігти, мчати; літати, літак, літаючий. 5. Дорога, шлях, путь; дорога, подорожник, доріженька.

Вправа 133. І. Синонімами можуть бути не тільки слова, а ще й слова і словосполучення. Порівняйте подані словосполучення та слова. Чи завжди їх значення тотожні? Свою думку обґрунтуйте.

1. Книжкова крамниця – книгарня. 2. Сто років – століття. 3. Близький товариш – друг. 4. Край лісу – узлісся. 5. Дрібна

річ – дрібниця. 6. Гостре слово – дотеп. 7. Небезпечна ситуація – небезпека. 8. Убога людина – бідняк. 9. Чужий край – чужина. 10. Брати в борг – позичати. 11. Ставати чорним – чорніти. 12. Казати неправду – обманювати.

II. Виберіть по два словосполучення і слова, складіть з ними речення і запишіть їх.

Вправа 134. I. Продовжіть прислів'я, добираючи антоніми з довідки, запишіть їх. Антонімічні пари підкресліть.

1. Як не матимеш друга, 2. Глупота наших приятелів більше нам зашкодить, 3. Близький сусід кращий 4. Добрі діти доброго слова послухають, 5. Гостя по одежі зустрічають, 6. У кожній неправді 7. На чужому горі ...
(*Народна творчість*).

Довідка: щастя не будують; від далекого брата; а по розуму проводжають; ніж мудрість наших ворогів; не матимеш ворога; а лихі – й дрючка не бояться; є половина правди.

II. Оберіть одне прислів'я, напишіть за ним твір-мініатюру.

Пароніми – це подібні за звучанням, але різні за значенням слова. Наприклад: *адресат* – той, кому посилається, і *адресант* – той, хто посилає; *мимохідь* – не хотючи і *мимохідь* – проходячи мимо; *виє* (від *вити*) і *віє* (від *віяти*); *знегоди* – злигодні й *незгоди* – відсутність згоди.

Вправа 135. Визначте, які словосполучення складені неправильно. Про яке мовне явище йдеться? Доведіть свою думку. Відредагуйте словосполучення. З двома парами словосполучень складіть речення й запишіть їх.

Особиста справа, особова власність. Авторитетний викладач, авторитарний стиль. Нафтопромислова кампанія, посівна компанія. Лікувати гроші, лічити хворого. Публічний виступ, публіцистичний стиль.

Вправа 136. Пригадайте або відшукайте назви художніх творів, до складу яких входять антоніми.

Вправа 137. I. Прочитайте пари слів. До якої групи слів за значенням вони належать? З'ясуйте їх значення, за потреби користуючись тлумачним словником.

Високий – висотний, гранат – граната, експерт – експорт, абонемент – абонент, адрес – адреса, адресат – адресант, лісник – лісовик, лікувати – лічити.

II. Виберіть три пари слів, уведіть їх у речення й запишіть їх.

Вправа 138. Опишіть двох людей із протилежними зовнішністю або рисами характеру чи дві протилежні за змістом події. В описах використовуйте антоніми.

Вправа 139. I. Прочитайте визначення поданих парами слів. Запам'ятайте їх значення.

1. **Вирішити** – ухвалити рішення; бути вирішальним (*вирішили страйкувати, іноді хвилина вирішує все*); **розв'язати** – реалізувати, знайти відповідь на поставлену умову (*розв'язати проблему, питання, задачу*). 2. **Відношення** – причетність до чого-небудь; зв'язок із кимось, чимось; взаємозв'язок між предметами (*процентне відношення*); **ставлення** – характер поведінки з ким-небудь, чим-небудь (*ставлення до людей, ставлення до праці*). 3. **Вірно** – надійно; щиро (*любити вірно, вірно служити*); **правильно** – відповідно до правил; істинно; безпомилково (*правильно міркувати, правильно розв'язати задачу*). 4. **Дякуючи** – висловлюючи вдячність (*дякуючи за підтримку*); **завдяки** – внаслідок; за сприяння (*завдяки збігові обставин, завдяки наполегливості*). 5. **Заказувати** – забороняти; не дозволяти; рішуче радити не робити чого-небудь (*заказано рубати дерева, заказати полювання*); **замовляти** – доручати кому-небудь виготовити, підготувати або доправити що-небудь; казати магичні слова (*замовити костюм, замовити рану, замовити слово*). 6. **Любий** – дорогий; близький серцю (*люба матусю, любий друже*); **будь-який** – байдуже який; який завгодно (*будь-яка людина, будь-який предмет*). 7. **На протязі** – у різкому струмені повітря (*не стій на протязі*); **протягом** – за певний час (*протягом години, протягом року*). 8. **Не дивлячись** – не бачачи (*не дивлячись на дорогу, не дивлячись у вічі*); **незважаючи** – всупереч несприятливим умовам (*незважаючи на ранній час, незважаючи на труднощі*).

II. Оберіть три пари слів, уведіть їх у речення і запишіть їх.

Вправа 140. I. Прочитайте тлумачення значень слів.

1. Баня – купол церкви, храму, собору. Баня – 2. Байка – м'яка бавовняна тканина з ворсом. Байка – 3. Північ – час на межі двох діб, який відповідає дванадцяти годинам ночі. Північ – 4. Скат – велика хижа морська риба. Скат – 5. Слід – треба, необхідно, потрібно. Слід – 6. Такса – офіційно визначена стабільна розцінка або розмір оплати. Такса –

II. Доберіть до кожного слова ще по одному значенню. За потреби користуйтеся тлумачним словником. Визначте, до якої групи належать ці слова.

Вправа 141. Знайдіть у реченнях омоніми. Усно поясніть їх значення.

1. Поки батько й брати косили, а сестри гребли недалечко, я то сидів біля воза, то до їх бігав (*Б. Грінченко*). 2. Олександра Іванівна кинула на мене своїми прекрасними сірими очима. Ліве око косило, але погляд був живий, пронизливий і гарячий (*Ю. Смолич*). 3. Дівча біжить в тяжкій одчай, коса їй плечі устеляє (*М. Стельмах*). 4. Косарі косять, а вітер повіває, шовкова трава на коси полягає (*М. Кропивницький*). 5. Наносив [Павло] повну діжку води, врубав дров зі старого дубового корча (*В. Кучер*). 6. В горлі корч хапав; я затиснула зуби сильно, бо мені виривався зойк з уст (*О. Кобилянська*). 7. Хай пан дасть мені, крім розписки, щось коштовне під заставу (*З. Тулуб*). 8. Цілу добу Марко Артьомов пробув на заставі. На сусідній заставі кордону була тривога (*С. Чорнобривець*).

Вправа 142. I. Уведіть слова у словосполучення й запишіть їх. Прочитайте словосполучення у класі. Чи у всіх учнів слова у словосполученнях мають однакове значення? Свою відповідь обґрунтуйте.

Коти, світла, справа, грози, сталі, пила, звір, п'яти, дати, цілі, літа, гори, бурі, насип, поза, три, ключ, став, край.

II. Самостійно доберіть омоніми й усно поясніть їх значення.

Словник

злігодні – szegénység, szűkség	зойк – kiáltás
корч – fatuskó	одчай (відчай) – csalódás, kétségbeesés

§ 18. Групи слів за походженням, за сферою вживання, активна й пасивна лексика

Групи слів за походженням

Кожна мова складається зі споконвічних слів і засвоєних. За походженням лексика української мови поділяється на власне українську та запозичену.

Власне українська лексика – це ті слова, які вживаються лише в українській мові. Вони виникли в ній давно, разом із позначуваними поняттями. Наприклад: *мати, юний, вересень, вівторок*.

Запозичена лексика – це слова, які ввійшли в українську з інших мов, тобто слова іншомовного походження. Наприклад: *олімпіада, парламент, козак*.

Вправа 143. Із тлумачного словника доберіть по десять прикладів власне українських і запозичених слів. По два слова з кожної групи уведіть у речення.

Запам'ятайте!

*Завда́ти шкоди
Зазна́ти невдачі
Зра́дити товариша
Назива́ти на ім'я
Зверну́тися на адре́су*

Вправа 144. I. Прочитайте групи слів. Визначте, в якій з них слова іншомовного походження, а в якій – власне українські.

1. Аероплан, блокнот, деформація, дефіцит, рефері, сюрприз, табу, чемпіон, фіктивний, меценат, саквояж, каталог.

2. Список, записник, сумка, заборона, літак, спотворення, покровитель, переможець, недійсний, суддя, нестача, несподіванка.

II. Доберіть до кожного іншомовного слова однієї групи український відповідник з іншої. За потреби користуйтеся словником іншомовних слів.

III. Оберіть три слова, уведіть у речення й запишіть їх.

Вправа 145. I. Прочитайте текст. Що нового ви дізнались про походження деяких слів?

Цікаві випадки запозичення слів, коли імена людей (вигаданих чи реальних) стали загальними назвами. Так, нікого не здивуєш словом «казанова» чи «донжуан». Багато хто знає, що Джакомо Казанова був реальною особою, а дон Жуан (Хуан, Гуан) – герой кількох творів світової літератури. А от знайоме нам «хуліган», виявляється, є ім'ям ірландської родини Хуліханів, яка полишила після себе таку славу, що їх іменем тепер називають бешкетників у всьому світі (*З журналу*).

II. З довідкової літератури чи мережі інтернет доберіть власні приклади про походження деяких загальних назв.

За сферами вживання лексика української мови поділяється на **загальновживану** та **спеціальну**. Останню також називають лексикою обмеженого вживання. До складу загальновживаної лексики належать слова, які використовують усі носії мови. Вони складають її активний словник.

Вправа 146. Доповніть перелік загальновживаними словами. Кілька слів (до семи) введіть у речення й запишіть їх.

- 1) предмети побуту: *ліжко*,
- 2) процеси трудової діяльності: *прання*,
- 3) явища природи: *дощ*,
- 4) назви тварин, людей: *тигр*, *мисливець*,

5) назви кольорів, почуттів, смаків: *синій, солодкий, ласкавий, ...*

6) назви ваги, розміру: *важкий, ...*

7) військові поняття: *солдат, ...*

8) поняття культури: *концерт, ...*

9) суспільно-політичні поняття: *вибори, ...*

10) числа: *одиниця, ...*

Лексика обмеженого вживання складається зі слів, вживання яких обмежене або територією, або певною групою суспільства. До складу спеціальної лексики належать діалектизми, професійні слова, терміни, а також жаргонізми.

Діалектна лексика – це слова, які вживають мешканці певної місцевості. Вони мають відповідники в літературній мові.

Українська мова має три наріччя: західне (південно-західне), північне й південно-східне.

Західне: *вуйко* (дядько), *ватра* (вогонь), *легінь* (юнак).

Північне: *лісавиця* (драбина), *веселики* (журавлі), *ясниця* (райдуга).

Південно-східне: *банити* (мити), *квасець* (щавель), *пишінка* (кукурудза).

Вправа 147. І. Прочитайте слова пісні «Співаночка» групи «Рокаш», за можливості послухайте її у YouTube. Чи всі слова вам зрозумілі? Якщо ні, то чому? Як у мовознавстві називають такі слова?

Ей поточе, муй поточе
А що в тобі, та й цоркоче
Ци вто камінь, а ци вода,
А ци рибка, ей молода.

Співам співаночку, бо-м коло мамочки, гей!

Співам співаночку, бо-м коло мамочки,
Як од мамки пуйду – співати не буду
Співам співаночку коло фраїрочки,
Заспівав у нині, мамко, не лай мені.

Прийде до тя стара баба,
А вто буде моя мама
Прийде до тя дівчинонька
А вто буде моя фраїрка.

Співам співаночку, бо-м коло мамочки, гей!

II. Складіть «перекладний» словник діалектних слів.

Зразок. Фраїрка – кохана, наречена.

Професійна лексика – це слова, які вживаються в колі фахівців із певних спеціальностей для позначення знарядь праці, інструментів, процесів, дій, матеріалів тощо. Наприклад: *позов, апеляція, суддя* (юристи); *монтаж, шпальта, підвал* (журналісти) тощо.

Вправа 148. I. Прочитайте слова. Значення незрозумілих слів з'ясуйте за допомогою тлумачного словника. Визначте, яка категорія людей їх може використовувати. Як називають такі слова?

Брокер, фауна, центральний гравець, автоматика, лазер, абстрактне число, мікроскоп, аудитор, гепард, інфляція, схема, вимірювальний прилад, курс валют, атлетика, бокс, арматура, файл, організм, біржа, примати, ссавці, дискбол, штрафний удар, компресор, спірний м'яч.

II. Згрупуйте слова за напрямками діяльності. Виберіть з кожної групи по одному слову, складіть з ними речення й запишіть їх.

III. Наведіть приклади професійної лексики вчителів, юристів, журналістів, будівельників, військових.

Вправа 149. I. Пригадайте, що ви знаєте про пароніми. Прочитайте словосполучення. Виберіть серед них пароніми. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте їх значення.

1. (Суспільний, громадський) обов'язок. 2. (Суспільне, громадське) становище. 3. (Закривати, зачиняти) двері. 4. (Заплющувати, закривати) очі. 5. (Робочий, робітничий) гуртожиток. 6. (Робочий, робітничий) одяг. 7. (Передплата, підписка) на газети. 8. (Підписка, обіцянка) про невиїзд. 9. (Незнайомий, необізнаний) із правилами. 10. (Не знайомий, не обізнаний) з дівчиною.

II. Запишіть правильні словосполучення, обираючи з дужок потрібне слово.

Вправа 150. I. Прочитайте текст. З'ясуйте значення виділених слів. Самостійно визначте, до якої групи за сферою вживання вони належить.

Що ви подумали б, якби побачили таку фразу: «**Аська** здохла, кинь **інфу** на **мило**». А насправді все просто: «аською» в інтернеті називають програму, яка дає змогу друзям і знайомим швидко і зручно «розмовляти» (тобто листуватися). Програма має властивість підводити своїх господарів у найнесподіваніший момент, і тоді інформацію посилають на «мило», тобто на звичайну електронну пошту. Ось ще кілька «перекладів» з віртуальної мови на буденну: **клава** – клавіатура, **юзер** – користувач, **баг** – помилка у програмі, **прога** – програма... (За М. Фроловим).

II. Запишіть кілька прикладів жаргонної лексики (до десяти слів), якою ви користуєтеся у колі друзів. Через ризик запишіть загальноновживані відповідники цих слів.

Активна й пасивна лексика

Словниковий склад мови перебуває в русі. Мова постійно поповнюється новими словами, а застарілі – зникають. Ці процеси відбуваються повільно. Відповідно в словниковому складі мови існують два шари лексики: активна й пасивна.

Активна лексика – слова, які регулярно використовуються у повсякденному спілкуванні. Це загальноновживані слова, які не мають ознак застарілості (*солодкий, світло, білий, п'ять, писати, завтра*), а також широковідомі терміни (*інтеграл, підмет, нація, принтер*).

Пасивна лексика – це слова, які вже або ще рідко вживаються. Сюди належать **застарілі слова** і **неологізми**. Застарілі слова поділяються на **історизми** та **архаїзми**.

Неологізми – це слова, які позначають нові поняття і предмети. Наприклад: *маркетинг, менеджер*. Неологізми бувають загальнономовними та авторськими. Загальнономовні виникають у мові для позначення нових понять, а авторські творять письменники для передання емоцій, вражень, почуттів тощо. Авторські неологізми часто трапляються у поезії П. Тичини, наприклад: *яблуновоцвітно, злотоцінно, ніжнотонний*.

Історизми – це слова, що вийшли з ужитку через те, що зникли реалії, які вони називали. Синонімічних замінників історизмів у сучасній мові немає. Наприклад: *жупан, десятина*.

Архаїзми – це слова, витіснені з ужитку іншими синонімами. Наприклад: *рамена* (плечі), *ланіти* (щоки), *зріти* (бачити).

Вправа 151. Запишіть окремо застарілі слова, неологізми, загальноновживані слова.

Інтернет, літак, пан, агротехніка, ракета-носій, мушкет, вікно, універсам, помічник, школа, гувернантка, вулиця, комп'ютер, книга, гетьман, жупан, лавсан, праця, газета, фунт, телевізор, радіо, свита, хан.

Вправа 152. Прочитайте речення. Запишіть виділені слова. Усно з'ясуйте їх значення і приналежність до певної групи слів.

1. У **курені** гетьмана **січових козаків** зібралися **кошові**, полковники й **курінні отамани** (*Іван Ле*). 2. Шевченкова гора

піднімається вгору на **сажнів** тридцять п'ять або сорок прямо над головою (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Хмельницький зупинився, позаду **бунчужний** став з **бунчуком**, а **хорунжий** з малиновим прапором (*Петро Панч*). 4. Несміливо заглядав у двері високий бородатий рудий купець у довгому **жупані** (*А. Хижняк*). 5. Були пани і мужики, була тут **шляхта** і **міщани**, і молоді, і старики (*І. Котляревський*).

Словник

армату́ра – vasból keserült ház
лавса́н – műszál

жаргоні́зми – zsargon
шпа́льта – tördelt oldal

§ 19. Фразеологізми та їх роль у мовленні

Термін «фразеологія» має два значення: розділ мовознавства, що вивчає стійкі сполучення слів, їх склад, будову і значення; і сукупність стійких сполучень слів – фразеологічних одиниць певної мови.

Фразеологізми (фразеологічні одиниці, фразеологічні звороти) – це нерозкладні цілісні словосполучення, що виражають одне поняття. Наприклад: *дати драла* – втекти; *хоч греблю гати* – дуже багато; *за царя Панька* – дуже давно.

Ознаки фразеологізмів такі:

- мають постійний лексичний склад;
- як і слова, відтворюються у процесі спілкування;
- їх значення цілісне;
- можуть мати синоніми, омоніми, антоніми;
- у реченні виконують одну синтаксичну функцію.

Близькими до фразеологізмів є прислів'я, приказки, крилаті слова.

Прислів'я і приказки – це, як правило, повні речення, які втілюють життєвий досвід народу: *Яке коріння – таке й насіння*.

Крилаті слова – це широко вживані влучні вислови видатних людей: *І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь* (*Т. Шевченко*).

До фразеологізмів відносять **мовні кліше** і **штампи**: *ринкові реформи, соціальна програма, сфера обслуговування, мати велике значення*; **складені найменування**: *річ у собі, коефіцієнт корисної дії, адамове яблуко (борлак), грудна жаба, білий гриб, м'яка вода, Чорне море*.

Вправа 153. Із поданих пар словосполучень випишіть у зошит тільки фразеологізми. Усно з'ясуйте їх значення. Два на вибір уведіть у речення.

1. Байки правити, писати байки. 2. Втерти носа, витерти носа. 3. Діставати зірку, діставати книгу. 4. Трава в'яне, вуха в'януть. 5. Варити борщ, варити воду. 6. Дитя водити, водити за ніс. 7. Годувати кашею, годувати жданиками. 8. Горить у руках, горить на плиті. 9. Вивести в люди, вивести з кімнати. 10. Проковтнути образу, проковтнути шматочок. 11. Брати гору, брати дозвіл. 12. Давати гарбуза, давати гроші.

Вправа 154. Поясніть значення фразеологізмів. Поміркуйте, як вони могли виникнути. Складіть із ними речення, запишіть їх.

З легкої руки, пасти задніх, п'яте колесо до воза, поставити на ноги, влучити в яблучко, сісти на мілину, правити теревені, нагострити вуха, землі під ногами не чути, як кіт наплакав.

Вправа 155. До фразеологізмів доберіть із довідки їх значення і запишіть парами. Два фразеологізми уведіть у речення й запишіть їх.

Дбати про свою шкіру, зарубати на носі, гріти руки, з вогню та в полум'я, накивати п'ятами, розбити глек, набрати води в рот, сидіти склавши руки, товкти воду в ступі, пекти раків.

Довідка: зволікати, затримувати когось; дбати лише про власні інтереси; із якоїсь неприємності потрапляти в ще гіршу; нечесно збагачуватись; посваритися; уперто мовчати; червоніти; відпочивати, нічого не робити; втекти; запам'ятати.

Запам'ятайте!

Яблуку ніде впáсти – дуже тісно.

Як горбóх при дорóзі – беззахисний.

Чéрства душі́ – про байдужу людину.

Пійма́ти хви́ліну – скористатися слушним моментом.

Вправа 156. І. Прочитайте фразеологізми. За допомогою довідкової літератури чи інтернету з'ясуйте їх значення.

Десята вода на киселі, наговорив сорок бочок, перші з перших, п'яте колесо до воза, дев'ятий вал, з п'ятого на десяте, у сотий раз, перша скрипка, один як палець, десяте діло.

ІІ. Перепишіть фразеологізми. Яка частина мови їх об'єднує?

Вправа 157. Доберіть із фразеологічного словника чи довідкової літератури фразеологізми, до складу яких входять різні назви частин людського тіла.

Вправа 158. І. Прочитайте текст. Визначте його головну думку. Про походження якого фразеологізму в ньому йдеться?

Цей вислів веде свій родовід ще від стародавніх єгиптян: вони вірили, що тварина, з'ївши жертву, оплакує її. Подібне

справді відбувається. Зубаті рептилії час від часу «плачуть», по їхніх «обличчях» скочуються справжні сльози. Але, як з'ясували через сотні віків учені, відбувається це зовсім не через жалісливість того, хто снідає. В організмі грози водою накопичуються зайві солі. А біля очей хижак є особливі залози, що й виділяють рідину з надлишками цих мінеральних речовин, аби вивести їх геть назовні.

Тому нині вислів став крилатим і вживається для позначення лицемірства особи, яка коїть лихо, а виправдовує його добрими намірами (*З календаря*).

II. Оберіть один-два фразеологізми і спробуйте з'ясувати історію їх походження. Результати своїх досліджень озвучте у класі.

Вправа 159. Об'єднайтеся у групи. Поміжуйтеся, яка група напише більше фразеологізмів за п'ять хвилин. Розіграйте сценку за змістом одного з фразеологізмів на вибір.

Вправа 160. Перекладіть усно текст. Випишіть угорські фразеологізми, за допомогою перекладного словника доберіть до них українські відповідники. Чи можна за допомогою засобів різних мов висловити однакові почуття, означити дії, процеси? Чи вдалося вам дібрати український відповідник до кожного угорського фразеологізму? Відповідь аргументуйте.

Peti nemcsak fürge volt, mint a csík, hanem csintalan is. Nem fért a bőrében. Nem lehetett kordában tartani. Apja hiába próbált beszélni a fejével, hiába mondogatta neki, hogy vigyázz, Peti, addig jár a korsó a kútra, míg eltörik. De Petinek az egyik fülén be, másikon ki, vagyis elengedte a füle mellett apja szavait. Nem akarta hinni, hogy egyszer még pórul jár. No, de ami késik, nem múlik.

Egyszer Peti ismét rossz fát tett a tűzre, pedig már anélkül is sok volt a rovasán. Apja ezúttal nem szólt semmit, csak vette a pálcát. Peti látta, hogy több kettőnél, s bizony inába szállt a bátorsága. Reszketett, mint a nyárfalevél, csak éppen hogy el nem törött a mécses. Fogadkozott, fűt-fát ígért, hogy ezentúl olyan lesz, mint a kezes bárány.

– Rendben van – mondta az apja –, most még megúszad szárazon, de aztán magadra vess, mert aki egyszer hazudni mer, hitelt többé nem érdemel! (*З підручника*).

Словник

зволікати – késeltetni
лицемірство – képmutatás

кліше – állandósult szókapcsolat
рептилія – hüllő

§ 20. Розвиток мовлення. Складання міні-текстів на сайт про подію (презентація місцевих фестивалів, реальних чи самостійно придуманих)

Вправа 161. Прочитайте текст. Як ви думаєте: чи корисна реклама в мережі? У яких випадках ви вважаєте її використання виправданим?

Веб-сайт – це не тільки обличчя фірми, а й тонкий маркетинговий інструмент, що досліджує інтереси цільової аудиторії, закріплює імідж фірми, просуває торгову марку, привертає потенційних клієнтів і партнерів. Сайт компанії може бути використаний для реклами, для отримання загального уявлення про фірму, розпізнавання бренду, забезпечення зв'язків із громадськістю, офіційних повідомлень, підтримки замовника і надання технічної допомоги...

Реклама через соціальні мережі також є досить дієвою. За допомогою сайтів знайомляться, шукають друзів, спілкуються. Світовим лідером серед соціальних мереж залишається Facebook. Його аудиторія перевищила 2 млрд осіб (*За Ю. Сметанською, О. Лозовським*).

Інформація, розміщена на сайтах різних організацій, допомагає нам зорієнтуватися в інформаційному просторі. З її допомогою ми можемо дізнатися про різні заходи, а також повідомити людей про цікаві акції, які організовуємо самі. Така інформація має бути викладена чітко, зрозуміло та містити відомості про місце, час, мету заходу. Водночас вона має бути побудована стилістично так, щоб читачам захотілося відвідати анонсований вами захід.

Вправа 162. Прочитайте розміщену на одному зі сайтів інформацію, яка закликає відвідати місто Перечин.

СІМ ПРИЧИН ВІДВІДАТИ ПЕРЕЧИН

Якщо Ви запланували свій відпочинок на Закарпатті, будете в Ужгороді та матимете 2–3 години вільного часу, відвідайте місто Перечин, яке має свій неповторний смак і доповнює будь-яку туристичну програму.

Що обов'язково треба зробити?

Ви повинні зробити:

- фотографію біля єдиного в Європі пам'ятника поштарю Федору Фекеті в центрі міста;
- потерти міні-скульптуру Жабки, що сидить поряд на камені, щоб «жаба не душила»;
- вийти на найгарнішу в Закарпатті Хресну дорогу, помилуватися краєвидами Турянської долини;

- відвідати римо-католицький храм Святого Августина (1906 р.), до зведення якого долучились італійці Франческо Гайотто та Санто Комінотто;
- зайти в дерев'яну церкву Покрови Пресвятої Богородиці;
- посмакувати стравами закарпатської домашньої кухні в корчмі «Підкова» та зробити селфі «на щастя» із пам'ятником підкові;
- продегукувати сири, виготовлені з гірського карпатського молока на сироварні «Перечинська мануфактура».

Що ще треба знати?

Через місто Перечин Ви проїдете до лумшорських чанів, до курорту «Воеводино» та парку Шенборна, на полонину Руну, до дерев'яної церкви в Лікіцарах, до форельника «Шипот» і ще до багатьох мальовничих місць, якими багата земля Перечинщини.

А ще місто Перечин розташоване на перетині пішохідних маршрутів на Соколецьку та Новоселицьку скелі (За матеріалами сайту <https://tourinform.org.ua>).

II. Яку структуру побудови повідомлення обрали автори, щоб зацікавити користувачів мережі? А як би ви склали текст-запрошення відвідати Перечин? Обговоріть це у класі.

Вправа 163. I. Прочитайте інформацію з туристичного сайту про запрошення відвідати фестиваль. Зверніть увагу на спосіб подання інформації, на відомості, які ми отримаємо, ознайомившись з рекламною статтею.

СВЯТО ІВАНА КУПАЛА У «ВОЄВОДИНО»

Щороку на курорті «Воеводино» відбувається гучне святкування дня Івана Купала: з виступами фольклорних колективів, піснями, танцями, хороводами, майстер-класами для гостей і, звичайно ж, стрибанням через вогнище.

Гості захоплено плетуть вінки з польових квітів, зібраних неподалік, а ввечері, за традицією, пускають вінки на темну воду гірської річки.

Святкування завершується видовищним вогняним шоу. Мабуть, Івана Купала – найяскравіше і найбарвистіше свято курорту.

Дата проведення: 8 липня 2017 року, початок о 12 годині.

Місце проведення: курорт «Воеводино».

Якщо ви збираєтесь на курорт у цей час, обов'язково візьміть із собою вишиванку або придбайте ту, що сподобається вам, на ярмарку, який теж проходить у цей день у «Воеводино». На ярмарок умільці привозять вироби місцевих промислів, а фермери – щедрі дари природи.

Завершується святкування урочистою гала-вечерею і концертом. Квитки радимо придбати заздалегідь.

Увага! Цього року «Воеводино» на Івана Купала святкує свою 20-ту річницю!

На Вас чекають:

- ✓ «смачна» зона з вуличною їжею;
- ✓ ярмарок виробів майстрів Закарпаття;
- ✓ квест, аквагрим і дитячі розваги;
- ✓ творчі майстер-класи та спортивні змагання;
- ✓ святковий концерт і веселі народні ігри.

Усі гості матимуть змогу взяти участь у традиційній купальській розвазі – стрибанні через вогнище та спалюванні Мари.

Ведучі святкової програми Федір Шандор і Олександр Свергун.

Хедлайнер свята – закарпатський гурт «Рокаш».

Детальніше про свято Ви можете прочитати на сайті курорту <http://voevodyno.com/> (За матеріалами сайту <https://tourinform.org.ua>).

II. Підготуйте презентацію фестивалю, що відбувається у вашому населеному пункті (чи поблизу), або такого, який би ви хотіли організувати у майбутньому.

Словник

хедлайнер – основний музичний гурт або виконавець фестивалю, мета якого – привернути увагу якомога більшої аудиторії

анонсований – bejelentett

бренд – márká

імідж – imázs, külalak

майстер-клас – mesterkurzus

наливка – likőr

пструг – pisztráng

§ 21. Розвиток мовлення. Читання тексту мовчки

Вправа 164. I. Прочитайте мовчки текст.

БАТЬКО ГЕЛІКОПТЕРІВ

Мрія людини підкорити небо була однією з найдавніших. Але втілено в життя цю мрію було лише у XX столітті, й одним із тих, чие ім'я навіки увійшло в історію авіації, став киянин Ігор Сікорський.

На вулиці Ярославів Вал і досі стоїть триповерховий будинок, у якому виріс видатний авіаконструктор. Батько, професор Київ-

ського університету Іван Олексійович Сікорський, передав синові любов до Вітчизни, мати, Марія Степанівна, – любов до музики, літератури й мистецтва. Саме від неї маленький Ігор дізнався про проекти літальних апаратів Леонардо да Вінчі й відтоді настільки захопився цими ідеями, що вони визначили його подальше життя.

У двадцятирічному віці Ігор Сікорський збирає перші

вертольоти. Незабаром у Києві з'являється його перший літак. Навесні 1911 року вже на своєму п'ятому літаку, більшому за розмірами, потужнішому та надійнішому, Сікорський складає іспит на звання пілота, встановлює рекорди, здійснює показові польоти.

Конструкторська думка молодого авіатора розвивалася дуже динамічно.

Ігор Сікорський розумів, що майбутнє – за великими літаками, і поставив перед собою мету створити велику машину, яка могла б нести вантаж і долати значні відстані. Під його керівництвом було збудовано перший у світі чотиримоторний повітряний гігант, який започаткував новий напрям у розвитку авіації – важке літакобудування. Він став прообразом усіх наступних пасажирських авіалайнерів, важких бомбардувальників і транспортних літаків.

Долю знаменитого конструктора змінила революція. Його талант став непотрібним на батьківщині: усі роботи з конструювання нових літаків припинилися. У березні 1918 року він вирушив до Франції, а згодом – до США.

Ігоря Сікорського в США називали «Містер Вертолїт», «Вертолїтник №1». Під його керівництвом було створено вертольоти всіх класів. Хоча ще на початку століття він став батьком і російської морської авіації, і розробником стратегічних бомбардувальників, і піонером важкої транспортної авіації, саме вертольоти принесли йому світову славу й визнання. У США його ім'я зафіксовано в Національному залі слави винахідників разом з іменами Едісона, Фермі та Пастера.

В Україні Ігор Сікорський знаний нині як геніальний авіаційний конструктор, «батько світового вертольотобудування». Значно менше знають на Батьківщині про його релігійно-філософську творчість. Найбільш відомою з його праць у цій царині є невеличка книжка «Послання молитви Господньої», присвячена аналізу молитви «Отче наш». Уперше вона вийшла друком ще в 1941 році, потім перевидавалася ще двічі. У ній онук православного священика й глибокий мислитель Ігор Сікорський, на продовження майже двотисячолітньої богословської традиції, аналізує з позицій сьогодення кожне слово Господньої молитви й розповідає сучасному читачеві про її вічну актуальність і неперепутну цінність для душі християнина.

Не можна не згадати й про громадську діяльність Ігоря Сікорського. Він був активним членом емігрантських організацій Америки, одним із ініціаторів створення і деякий час навіть головою відомого Толстовського фонду, що допомагав

співвітчизникам за кордоном і відіграв особливу роль у житті десятків тисяч людей, яких позбавила батьківщини Друга світова війна.

...Він помер 26 жовтня 1972 року. Спокійно ліг спати і не прокинувся. Розповідають, що під час його похорону люди, які прийшли попрощатися з геніальним сучасником, побачили в небі символічний знак. Інверсійні сліди двох літаків, що пролітали перпендикулярними курсами, утворили в небі великий білий хрест, ніби прощаючись із великим творцем авіації (З журналу).

II. Виконайте тестові завдання.

1. З давніх-давен людина мріяла

- А підкорити космос
- Б про польоти в небо
- В навчитися писати
- Г підкорити найвищі гори

2. Батько Ігоря Сікорського був...

- А учителем у школі
- Б професором Львівського університету
- В професором Київського університету
- Г робітником на автомобільному заводі

3. Про літальні апарати, сконструйовані Леонардо да Вінчі, маленький Ігор уперше почув

- А від мами
- Б від батька
- В від учителів у школі
- Г від друзів

4. Перші вертольоти Ігор Сікорський зібрав

- А у вісімнадцять років
- Б у тридцятирічному віці
- В у двадцять п'ять років
- Г у двадцятирічному віці

5. І. Сікорський започаткував

- А спортивне літакобудування
- Б важке літакобудування
- В авіамоделізм
- Г легке літакобудування

6. Долю молодого авіатора змінила

- А хвороба
- Б одруження
- В революція

Г навчання в університеті

7. Світове визнання І. Сікорському принесли

- А морські авіалайнери
- Б стратегічні бомбардувальники
- В важка транспортна авіація
- Г вертольоти

8. У США І. Сікорського називали

- А містер Вертолїт
- Б містер Винахідник
- В майстер вертольотів
- Г містер Гелікоптер

9. Крім всесвітньої слави геніального авіаконструктора, І. Сікорський відомий також як

- А політик
- Б громадський діяч
- В конструктор космічних кораблів
- Г викладач

10. У релігійно-філософському творі «Послання молитви Господньої» І. Сікорський аналізує

- А молитву до Богородиці
- Б молитву «Отче наш»
- В псалми
- Г молитву до всіх святих

11. І. Сікорський брав активну участь у діяльності

- А наукових товариств Америки
- Б благодійних організацій Америки
- В емігрантських організацій Америки
- Г мистецьких організацій Америки

12. Під час похорону І. Сікорського люди побачили в небі символічний знак

- А великий білий хрест
- Б образ ангела
- В образ голуба
- Г великий голубий хрест

МОРФОЛОГІЯ

§ 22. Іменник і прикметник як частини мови. Особливості узгодження іменника та прикметника. Рід незмінюваних іменників

Морфологія – це розділ граматики, що вивчає частини мови.

Вправа 165. I. Розгляньте таблицю.

Частини мови

Самостійні		Службові	Особлива
змінювані	незмінювані	незмінювані	незмінювана
відмінювані	дієвідмінювані		<i>прийменник</i> <i>вигук</i>
<i>іменник</i>	<i>дієслово</i>	<i>прислівник</i>	<i>сполучник</i>
<i>прикметник</i>		<i>частка</i>	
<i>числівник</i>			
<i>займенник</i>			

II. Усно дайте відповіді на запитання.

1. На які дві групи поділяються частини мови? Що слугує критерієм для такого поділу?
2. Чому в таблиці немає дієприкметників і дієприслівників? Ознаки яких частин мови вони мають?
3. Скільки в українській мові частин мови?
4. Поясніть, чому вигук не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови.

III. Доповніть рядки трьома-чотирма прикладами за приналежністю до відповідної частини мови за зразком:

Зразок. Сім, восьмий... *сорок шостий, дві треті, сімнадцятий, восьмеро* – числівник.

Енергозбереження, лампа, вода...

Енергозберігаючий, господарська...

Заощаджувати, збережімо...

Практично, повністю...

Наші, свій...

IV. Уведіть одне зі слів кожної частини мови у речення. Складені вами речення запишіть, підкресліть службові частини мови. Назвіть їх. Свій вибір поясніть усно.

Вправа 166 (з ключем). І. Розгляньте таблицю. Пригадайте вивчене в попередніх класах про самостійні частини мови.

Загальна характеристика частин мови

Частина мови	Що означає	Лексико-граматичні категорії	Граматичні категорії	Синтаксична роль
Іменник	предмет	назва істоти, неістоти, назви власні та загальні, абстрактні, конкретні, речовинні, збірні	рід, число, відмінок, відміна, група	підмет, іменна частина складеного присудка, додаток
Прикметник	ознаку, приналежність	якісні, відносні, присвійні	рід, число, відмінок, ступінь порівняння	означення, іменна частина складеного присудка
Числівник	кількість, порядок при лічбі	кількісні (власне кількісні, дробові, збірні), порядкові	рід, число, відмінок	підмет, іменна частина складеного присудка, означення
Займенник	вказує на предмет, ознаку, кількість, але не називає їх	особові, зворотний, вказівні, питальні, відносні, присвійні, неозначені, заперечні	рід, число, відмінок	підмет, додаток, означення
Дієслово	означає дію або стан	дія, рух, стан	рід, число, дієвідміна, час, спосіб, особа, стан, вид, перехідність	присудок (рідше – підмет, додаток)
Прикслівник	ознаки дії, стану, ознаку ознаки	обставинні (місця, часу, причини, мети), означальні (способу дії)	немає	обставина

II. Розподіліть слова на шість груп і запишіть їх: 1) іменники; 2) прикметники; 3) числівники; 4) займенники; 5) дієслова; 6) прислівники.

Окріп, куля, імлистий, один, їхній, довів, слизько, плай, нуль, солов'їний, уважний, кожний, сюди, обміняй, льон, стіл, туя, слизький, серйозний, оддалік, увесь, вище, орач, вниз, славити, сніговий, тарілка, низько, тиснути, зчухала, ініціативний, зчистив, інший, дядьків, тягли, себе.

Ключ. У кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитайте речення.

У словосполученнях, поєднаних підрядним зв'язком узгодження, у залежного і головного слова однакові рід, число, відмінок.

Вправа 167. Прочитайте текст. Випишіть словосполучення іменник + прикметник. Яка з цих частин мови є головною? Визначте їх рід, число, відмінок.

Економічне витрачання природних ресурсів – питання не тільки етики, але також економічне. Не тільки турбота про навколишнє середовище та його збереження для нащадків змушує нас замислюватися про ресурсозбереження, а й проста господарська ощадливість. Навіть сьогодні, аналізуючи тенденції розвитку технологій у цьому напрямі, можна сміливо стверджувати, що незабаром нас чекають дивовижні винаходи, які дозволять створювати приватні будинки, практично повністю незалежні в плані ресурсів від зовнішнього світу. Звичайно, поки це здається далекою мрією, але вже доступні технології енергозбереження, які можуть значною мірою скоротити вартість утримання приватного будинку (За матеріалами сайту www.stroypomosh.com.ua).

До **чоловічого роду** в українській мові належать такі змінювані іменники: *накип* (*накипу*), *нежить* (*нежитю*), *тюль* (*тюлю*), *дріб* (*дробу*), *біль* (*болю*), *ступінь* (*ступеня*), *собака* (*собаки*), *Сибір* (*Сибіру*).

До **жіночого роду** – *путь* (*путі*), *жовч* (*жовчі*), *нехворощ* (*нехворощі*), *туш* (*туші*), *гуаш* (*гуаші*), *розкіш* (*розкоші*).

Рід незмінюваних іменників визначається за такими правилами:

1. Іншомовні назви осіб – за віднесеністю до статі: *маестро*, *порт'є*, *дєнді*, *кюре*, *аташе*, *буржуа* – чоловічого роду; *леді*, *фрау*, *міс*, *мадам*, *Люсі* – жіночого роду.

2. Назви тварин чоловічого роду (можливе розрізнення за статтю): *колібри*, *поні*, *шимпанзе*, *фламінго*, але *ця шимпанзе* (самця).

3. Неістоти – середнього роду (є винятки): *журі, меню, бюро, таксі, казино*. Але: до жіночого роду належать *пугасу* (риба), *івасі* (риба), *авеню* (вулиця), *кольрабі* (капуста), *цеце* (муха), *саямі* (ковбаса). До чоловічого роду – *торнадо* (вітер), *сулугуні* (сир), *кабукі* (японський театр), *барбекю* (шашлик).

4. Власні назви – рід визначають за родовою назвою (місто, озеро, ріка, країна, острів тощо): уся *Того* (країна), цей *Хонсю* (острів), їхня *Міссісіпі* (ріка), те *Токіо* (місто).

5. Аббревіатури – за родом опорного слова: найближча *АТС* (станція), наша *ЗОШ* (школа), той *НБК* (комплекс).

Вправа 168. Запишіть словосполучення, розкриваючи дужки. З виділеними словосполученнями усно утворіть речення.

(**Крихітний**) **колібрі**, (усміхнений) мадам, (наполегливий) папараці, (смачний) івасі, (загрозливий) торнадо, (довгий) авеню, (**трамвайний**) **депо**, (стрункий) міс, (австралійський) кенгуру, (**серйозний**) **фрау**, (смачний) какао, (**сумновідомий**) **ЧАЕС**, (широкий) Міссурі, (карколомний) сальто, (**мій**) **кредо**, (хутрянний) манто, (смачний) рагу, (**високий**) **Кіліманджаро**, (гарячий) капуцино, (солений) сулугуні, (швидкоплинний) Арагві, (світовий) турне, (італійський) Капрі.

У ділових паперах часто доводиться вживати **назви професій, посад, звань**. За традицією ці назви є іменниками **чоловічого роду**: *доцент, директор, учитель, лікар, завуч*. Але в розмовному стилі допустимі паралельні найменування деяких слів: *лікар (лікарка)* оглянула хворого. *Учитель* Коцюбинська відповідає займаній посаді. – *Учителька* Коцюбинська цікаво пояснює.

В офіційних текстах слова, синтаксично залежні від найменування посади чи звання, **узгоджуються** з цим найменуванням **у чоловічому роді**, зокрема й тоді, коли йдеться про осіб жіночої статі: *черговий диспетчер дозволив*. Якщо в реченні вказано прізвище особи, то означення узгоджується з назвою посади, а присудок – із прізвищем: *черговий диспетчер Гайовий доповів – черговий диспетчер Гайова доповіла*.

Деякі паралельні форми мають різні лексичні значення: *відповідальний секретар приймальної комісії* – *секретарка роздрукувала текст*.

Вправа 169. Відредагуйте, де потрібно, речення і запишіть їх.

1. Заява вчительки української мови Л. М. Рильської. 2. На-
таля Михайлівна Трохимець – лікарка вищої категорії. 3. На

суботнику наша директорка працювала нарівні з нами. 4. Професорка Снігурська відкрила пленарне засідання конференції. 5. Я вдячний професорові Костуру за консультативну допомогу в написанні дипломної роботи. 6. Протокол підписали: Петро Петрович Шип – голова зборів, Марія Володимирівна Коструб – секретарка.

Вправа 170. І. Випишіть словосполучення, вставляючи замість крапок відповідні закінчення прикметників. Визначте їх рід, число, відмінок.

ЕПОХА ПЛАСТИКУ

Пластиков.. пакети, які ще кілька десятиліть тому вважалися розкішшю, сьогодні стали буденністю. Кожен житель Землі використовує в середньому 500 пакетів на рік.

Утилізація пластику жорстко закріпилася у верхн.. частині сумного списку головн.. винуватців глобальн.. потепління. Пластиков.. упаковка становить близько 10 % усього сміття, виробленого людством, а спалювання її веде до величезн.. викидів у атмосферу парников.. газів.

Природн.. розпад поліетилену забере століття, оскільки в природі немає бактерій, здатних переробляти полімерн.. сполуки. Недавна.. дослідження американськ.. екологів показують, що через пластикові відходи популяція Світового океану щорічно скорочується на 100 тисяч мешканців.

Також результати численн.. досліджень засвідчують про шкоду пластиков.. пляшок, харчов.. контейнерів та інших предметів, з якими жителі Землі щодня стикаються в побуті. Так, тривал.. зберігання продуктів харчування в пластиков.. упаковці призводить до запальн.. процесів у шлунково-кишковому тракті і навіть до масов.. отруєнь (*За матеріалами сайту correspondent.net/tech/scien/*).

II. Дайте усні відповіді на запитання:

1. Якими предметами з пластику ви користуєтесь у побуті?
2. Якими, на вашу думку, екологічно безпечними предметами можна замінити пластикові пакети, пляшки, контейнери тощо?
3. Чи сортуєте ви побутове сміття? Чому необхідно це робити?

III. Подискутуйте на тему «Сучасні винаходи: користь чи шкода?».

Словник

карколóмний – észbontó, örületes	крéдо – hitvallás, életelv
парникóві гáзи – káros gázok	прирóдні пecýпси – természeti kincsek
paгý – becsinált, raguleves	утиліза́ція – felhasználás, értékesítés
шлункóво-кишкóвий тракт – gyomor-és bélrendszer	

§ 23. Особливості відмінювання іменників із прикметниками

Вправа 171. Заповніть таблицю відмінювання іменників.

	I відміна	II відміна	III відміна	IV відміна
Рід/закінчення				
Рід/закінчення				
Рід/закінчення			+ іменник	якщо у непрямих відмінках з'являються суфікси...

Вправа 172. Запишіть іменники в чотири колонки, розділивши їх за відмінками. Усно визначте, до якої групи – твердої, м'якої чи мішаної – належить кожний іменник.

Річ, слава, сіно, галчєня, осел, мир, скатертина, слово, кров, радість, людина, успішність, одвага, льон, випадковість, внесок, зимівля, рак, творчість, курча, самотність, зневага, мама, вовчєня.

Особливості відмінювання іменників I відміни

Зауваги до вживання відмінкових закінчень	Приклади
Д. в. та М. в. однини <i>з, к, х // з, ц, с</i>	книга – (на) книзі, гірка – (на) гірці, росомаха – (на) росомасі
Кл. в. (тверда група) – закінчення -о (м'яка та мішана) – закінчення -є, -е	Батьківщино, Інно, книго Ілле, земле, мріє, мише, веже
в іменниках з пестливим значенням – -у, -ю у деяких іменниках мішаної групи – -о	Катю, Васю, мамусю вельможо, тещо, мишо
Р. в. множини о, е // і (часто порушується)	нога – ніг, доба – діб, але: межа – меж, лелека – лелек, веж, мамусь, мрій,

Зауваги до вживання відмінкових закінчень	Приклади
переважно нульове закінчення, вживаються також закінчення -ей, -ів	статей, мишей; суддів, ніздів; мамів (<i>і</i> мам), бабів (<i>і</i> баб), губів (<i>і</i> губ), легенів (<i>і</i> легень)
вставні о або е	земель, вишень, пісень, сосен (<i>і</i> сосон), статей
З. в. істоти = Р. в З. в. неістоти = Н. в. У назвах комах і деяких свійських тварин можливі відхилення	немає сестер (Р. в.) – маю сестер (З. в.), купили книги (З. в.) – на столі книги (Н. в.)

Вправа 173. I. Запишіть іменники у кличному відмінку. Усно поясніть, від чого залежить вибір відповідного закінчення.

Янош, дідусь, земля, Ілля, Марина, друг, Маруся, книга, Олег, Єва, Клара, учитель, **учителька Марта Гнатівна**, Іван Петрович, Анастасія, професор, Анатолій, Лайош, Сільвія Іванівна, Йосип Гнатович, Лівія, Шандор, поле, тітка, дядько, Ужгород, Київ, Тарас Григорович, подруга Соломія, Остап, секретарка Іванна Федорішко, **Андрій Андрійович Коваленко**, літописець Нестор, пан Бовді, пані Бровді.

II. Складіть вітання з днем народження для виділених осіб. Уживайте словосполучення «прикметник + іменник».

Особливості відмінювання іменників II відміни

Зауваги до вживання відмінкових закінчень	Приклади
Д. в. – закінчення -ові, -еві (переважають у назвах істот); -у, -ю (переважно у назвах неістот) вживаються паралельно. Якщо поряд стоять кілька іменників у Д. в. , закінчення слід чергувати	Петрові, директорові, добродієві, столу, виробу; директорові Івану Івановичу, добродієві Петренку
З. в. – іноді паралельні форми	зрізав прутик – зрізав прутика
М. в. з, к, х // з, с, ц	плуг – на плузі, бік – на боці, вухо – у вусі

Зауваги до вживання відмінкових закінчень	Приклади
Н., Кл. в. мн. – закінчення -і , незважаючи на приналежність до твердої групи	комарі, хабарі, пазурі, снігурі, звірі, друзі, <i>але</i> : вуса – вуси, вівса, хліба (<i>і</i> хліби <i>з іншим значенням</i>), очі, плечі
Р. в. мн.	чобіт, воріт, циган, чоловік (<i>у значенні «осіб»</i>), <i>але</i> : свиней, коней, гостей, очей, плечей (<i>і</i> пліч)
О. в. мн. – паралельні форми	гістьми – <i>і</i> гостями, кіньми – <i>і</i> конями, чобітьми – чоботами, коліньми – <i>і</i> колінами, крильми – <i>і</i> крилами; <i>але</i> : очима, плечима

Вправа 174 (з ключем). Запишіть словосполучення у дві колонки, розкриваючи дужки: 1) з іменниками, що мають закінчення **-і**; 2) з іменниками, що мають закінчення **-и**.

Ощадливі (друг), прекрасної (троянда), порожньої (скринька), дорогій (мама), приїжджі (тесляр), об'їзної (траса), дорожній (валіза), пильні (погляд), оборона (фортеця), тихі (зоря), пшеничні (корж), здивовані (погляд), подібної (вправа), обмежені (кошти), тропічні (фрукт), непізньої (доба).

Ключ. У кожному словосполученні підкресліть другу букву прикметника і прочитайте прислів'я-пораду.

Запам'ятайте!

*Надіслати поштою
Сталося через необережність
Пропуски через хворобу
Одін раз на місяць
Засіб від хвороби
Сміятися з себе
Радіти з успіхів*

Вправа 175. І. Усно поставте іменники в родовому відмінку однини, скориставшись для контролю таблицею, наведеною після вправи.

Морозиво, око, комбайн, вітер, дозвіл, протокол, син, Урал, грім, пісок, цемент, градус, будинок, поле, море, горобець, парagraф, колос, дозвіл, гектар, іменник, чемпіонат, радіус, розвиток, Серет (річка), ромб, Хуст, квадрат, робот, пісок, вантаж, гуркіт, настрій, Алжир, відмінок.

II. Випишіть іменники, у яких відбувається чергування голосних або є випадні голосні. Доберіть до них прикметники, уведіть словосполучення у речення і запишіть їх.

Зразок. Будинок – будинку, двоповерхового будинку. Біля двоповерхового будинку стояла пожежна машина.

Дозвіл – дозволу, маминого дозволу. Я не отримав маминого дозволу на поїздку в гори.

В іменниках II відміни – назвах неістот пишемо

Закінчення -а (-я)	Закінчення -у (-ю)
1. У назвах чітко окреслених предметів і понять, назвах речовин: <i>стола, кілометра, автомобіля, молока.</i>	1. У назвах нечітко окреслених предметів і понять, природних явищ, абстрактних понять: <i>степу, дощу, розвитку, болю.</i>
2. У назвах населених пунктів: <i>Києва, Ужгорода, Виноградова.</i>	2. У назвах населених пунктів, якщо друга частина власної назви співзвучна із загальною назвою, що має закінчення -у: <i>Кривого Рогу, Кам'яного Броду.</i>
3. У назвах річок, якщо закінчення під наголосом: <i>Дніпра, Ужа, Дністра.</i>	3. У назвах річок, якщо закінчення не під наголосом: <i>Бугу, Дунаю.</i>

Іменники III відміни на групи не поділяються.

Називний відмінок множини у всіх іменників має закінчення **-і**.

В орудному відмінку спостерігається збіг різних приголосних: *совістю, радістю, честю*; подовження приголосних: *тінню, осінню, сіллю*; вживання апострофа: *матір'ю, любов'ю*.

У родовому відмінку множини деякі іменники **IV відміни** мають закінчення **-їв**: *вим'їв, тім'їв*.

Вправа 176. I. Прочитайте текст. Випишіть словосполучення «прикметник + іменник», ставлячи іменники у відповідному відмінку. Визначте їх рід, число, відмінок.

Зразок. Улюблене (захоплення) – улюблене захоплення – середній рід однини, знахідний відмінок. Маленькі (іграшка) – маленькі іграшки – знахідний відмінок множини (рід не визначається).

МОЇ ЗАХОПЛЕННЯ

Кожна людина має улюблене (**захоплення**). Один любить співати, інший – збирати маленькі (іграшка). Людина, яка має

захоплення, – цікава (людина), з якою ніколи не буває нудно. Захоплення дає унікальну (**можливість**) людині в повній (міра) проявити себе.

Захоплюватись можна будь-чим. Ось мені, наприклад, подобається танцювати. Саме через танець я передаю свої почуття, настрої. Для мене день, прожитий без танцю, – сірий, звичайний (день), у якому не відбулось маленького, але такого необхідного (диво).

Для когось справжньою (пристрасть) є заняття футболом, подорожі, колекціонування цікавих (річ).

Людина із захопленням – людина, яка не схожа ні на кого, адже звичайні (річ) вона передає **по-своєму**, вкладаючи туди часточку своєї душі.

Захоплення, неначе маленький (світ), створений самою людиною. Нашому поколінню поталанило, бо ми маємо багато інформації про життя **не тільки** своєї держави, а й різних (країна) і (народ). Саме різноманітна (інформація) дає нам змогу обирати собі заняття до смаку, займатись улюбленою (справа).

Усі ми маємо таланти, потрібно лише розгледіти їх та спрямувати в потрібне (русло) (*З учнівського твору*).

II. Поясніть правопис виділених слів (усно).

III. Розкажіть про своє захоплення.

Вправа 177. I. Прочитайте тексти. Назвіть іменники – власні назви. Усно поясніть правопис цих іменників.

РАКЕТНИЙ ДВИГУН І ПЕРШИЙ СУПУТНИК ЗЕМЛІ

Уродженець Житомира Сергій Корольов є конструктором радянської ракетно-космічної техніки і засновником космонавтики. У 1931 році він із колегою Фрідріхом Цандером домоглися створення громадської організації з вивчення реактивного руху, яка згодом стала державною науковою конструкторською лабораторією з розробки ракетних літальних апаратів. У 1957 році С. Корольов запустив на навколоземну орбіту перший у історії людства штучний супутник Землі.

ГОДИННИК-ГЛЮКОМЕТР ДЛЯ ДІАБЕТИКІВ

Учений із Закарпаття Петро Бобонич винайшов глюкометр у формі наручного годинника. З його допомогою діабетики

можуть дізнаватися про вміст цукру в крові в будь-який момент. Для цього не потрібно здавати кров на аналіз.

КІНЕСКОП

Йосип Тимченко за два роки до відкриття братів Люм'єр спільно з фізиком Миколою Любимовим розробили скачковий механізм «равлик». Його принцип дії покладений в основу кінескопа. У 1893 році в Одесі були показані два фільми, зняті за допомогою першого кінескопа. Й. Тимченко випередив західних винахідників кінематографа, однак свій пристрій не запатентував.

БЕЗКРОВНИЙ АНАЛІЗ КРОВІ

Харківський учений Анатолій Малихін придумав, як зробити аналіз крові безкровним. Він створив прилад, п'ять датчиків якого прикріплюються на певні ділянки тіла людини, після чого на екран комп'ютера виводиться 131 показник здоров'я. Прилад активно використовують медики в Китаї, Саудівській Аравії, Німеччині, Єгипті та Мексиці (*За матеріалами сайту espresso.tv*).

II. Чи знаєте ви, що жінки також зробили відомі на весь світ винаходи? Відшукайте інформацію про винаходи українських чи угорських учених-винахідниць і розкажіть про них.

Словник

вельмóжа – főnemes, mágnás, főúr
патéнт – engedély, szabadalom
скачковий – ugrásszerű

пáзур – karom
рáвлик – csiga

§ 24. Розряди прикметників за значенням.

Особливості творення ступенів порівняння прикметників

Вправа 178. I. Прочитайте текст. Випишіть з нього прикметники, групуючи їх за лексико-граматичними розрядами: якісні, відносні, присвійні. Яка група залишилася без прикладів?

ЛІТАЮЧИЙ АВТОМОБІЛЬ

Зовсім скоро проблема транспортних заторів вирішиться сама собою: проектів літаючих автомобілів із кожним роком більше, і,

як показує тенденція розробок, частина таких своєрідних засобів пересування з'явиться у повітряному просторі через кілька десятиріч. Однак водіям, безсумнівно, спершу буде важко відмовитися від комфортного седана чи функціонального позашляховика на користь незвичної для них машини; більшість із них подібні на літаки або гелікоптери і не придатні для переміщення звичайною дорогою, якщо цього забажає автомобіліст. Проте нещодавно британський учений представив модель QuadCarTer, яку можна схарактеризувати саме як «літаючий автомобіль» – результат синтезу автомобіля і літального пристрою – квадрокоптера (За матеріалами сайту *sikave.org.ua*).

II. Усно охарактеризуйте кожен із розрядів прикметників (що означають, на які питання відповідають).

Вправа 179. I. Утворіть п'ять-шість присвійних прикметників за допомогою відповідних суфіксів.

1. Валин, Надіїн (**-ин, -їн**),
2. Дядьків, Олексіїв (**-ів, -їв**),
3. Собачий, телячий, пташиний, солов'їний (**-ач, -яч, -ин, -їн**),

II. Усно сформулюйте висновок про те, до якої відміни належать іменники – назви людей, від яких творяться присвійні прикметники за допомогою суфіксів **-ин, -їн** та **-ів, -їв**? За допомогою яких суфіксів творяться присвійні прикметники від іменників – назв тварин?

Завдяки здатності слів вживатися у прямому і переносному значеннях існують проміжні розряди прикметників:

1. **Якісно-відносні** (за звучанням якісні, за значенням відносні): *важка атлетика, легка промисловість*.

2. **Присвійно-відносні** (за звучанням присвійні, за значенням відносні): *лисячий комір, вовча зграя*.

3. **Відносно-якісні** (за звучанням відносні, за значенням якісні): *волошкові очі* (сині), *залізна воля* (сильна), *лимонний колір* (жовтий).

4. **Присвійно-якісні** (за звучанням присвійні, за значенням якісні): *дідівські методи* (старі, застарілі), *заяча душа* (боягузлива).

Вправа 180. Перепишіть словосполучення. У кожному рядку підкресліть «зайвий» прикметник. Свій вибір поясніть.

1. Старий дід, старі часи, молодий хлопець, юна дівчина.
2. Шоколадний крем, лимонний сік, шоколадний відтінок засмаги, синє море.

3. Важка торба, лагідна вдача, жовті квіти, важка промисловість.

4. Лисячий комір, лисяча нора, глиняний глечик, шоколадні цукерки.

5. Шовкова сукня, лимонна цедра, залізні деталі, шовкова трава.

Вправа 181. I. Прочитайте прикметники. Усно визначте, до якого лексико-граматичного розряду вони належать?

Рішучий, дорогий, близький, теплий, сумний, гнідий, сивий, лисий, **зручний**, солоденький.

II. Розгляньте подані приклади творення ступенів порівняння прикметників. За наведеними прикладами розкажіть про творення ступенів порівняння прикметників.

1. **Проста форма.** *Легкий – легший, гіркий – гіркіший, хороший – кращий. Найлегший, найгіркіший, найкращий.*

2. **Складена форма.** *Більш легкий, менш гіркий, більш хороший. Найбільш легкий, найменш гіркий, найбільш хороший.*

Значення найвищого ступеня порівняння прикметника можна підсилити префіксами **як-**, **щодо-** та словами **від усіх**, **понад усе**.

III. Від поданих у завданні I прикметників утворіть ступені порівняння. Чи завжди це вдається зробити? Свою думку обґрунтуйте.

IV. Уведіть у речення усі форми ступенів порівняння виділеного слова.

Різна **міра ознаки** прикметників може бути виражена різними засобами:

1. **Суфіксами:** *маленький, малесенький, малюсінький; довжелезний, страшенний, синюватий.*

2. **Префіксами:** *предобрий, надважкий, ультрамодний, екстраординарний.*

3. **Складанням або повторенням основ:** *густо-зелений, червоногарячий, білосніжний, синій-синій.*

4. **Синтаксично (додаванням прислівників):** *абсолютно відвертий, зовсім нікчемний, дуже приємний.*

Не мають ступенів порівняння якісні прикметники, які:

1) означають абсолютний поріг вияву ознаки: *німий, босий, лисий, мертвий.*

2) назви кольорів, що перейшли із розряду відносних: *малиновий, шоколадний, волошковий, каштановий.*

3) назви масті тварин: *буланий, вороний, гнідий, чалий.*

Вправа 182. І. Спишіть уривок з вірша І. Франка. Підкресліть прикметники. Від двох якісних прикметників, за вибором, утворіть ступені порівняння за зразком.

Зразок. Ясний – ясніший, більш (менш) ясний; найясніший, найбільш ясний, преясний, янесенький, якнайясніший.

Чого являєшся мені
у сні?
Чого звертаєш ти до мене
чудові очі ті ясні,
сумні,
немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
яке несповнене бажання
на них, мов зарево червоне,
займається і знову тоне
у тьмі?

II. Від якого якісного прикметника не можна утворити ступінь порівняння? Назвіть прикметник, у якому вже закладене значення певної міри ознаки.

Вправа 183. Прочитайте уривок із вірша В. Маснюка. Зверніть увагу на правильність творення форм найвищого ступеня порівняння прикметників в українській мові.

В місті, у селищі, в універсамі,
в клубі, у школі – скрізь чуємо **«самі»**:
самі ми бідні, самі ви рідні,
самі нещасні, самі сучасні.
Не **самі бідні**, а **найбідніші**,
не **самі рідні**, а **найрідніші**,
не **самі нещасні**, а **найнещасніші**,
не **самі сучасні**, а **найсучасніші**.

Тести для самоперевірки до тем «Іменник» і «Прикметник»

1. Паралельні форми іменників подано неправильно в рядку

- А курчатами і курчатьми
- Б дверима і дверми
- В гусями і гусьми
- Г костями і кістями

2. Неправильно вжито форму родового відмінка множини іменника в рядку

- А полів
- Б гусей
- В стрічок
- Г гривнів

3. Велика буква вживається у всіх словах рядка

- А (І, і)ван (Ф, ф)ранко, (П, п)роспект (С, с)вободи
- Б (В, в)елика (В, в)едмедия, (К, к)иївська (Р, р)усь
- В (Ж, ж)овті (В, в)оди, (К, к)иївська (Н, н)абережна
- Г (Г, г)ора (П, п)іп (І, і)ван, (В, в)ерховна (Р, р)ада (У, у)країни

4. Правильно утворено форму вищого (найвищого) ступеня порівняння прикметника в рядку

- А самий старий
- Б гарніший усіх
- В більш дружніший
- Г якнайніжніший

5. Форми ступенів порівняння прикметників не утворюються від усіх слів у рядку

- А порожній, мертвий, лисий
- Б буланий, скромний, вороний
- В німий, дощовий, приємний
- Г самотній, традиційний, глухий

6. За допомогою суфікса *-ичн-* утворюється відносний прикметник від іменника в рядку

- А проза
- Б гірчиця
- В біологія
- Г зоологія

Словник

буланий (кінь) – fakó (ló)
гнідий – rej

вороний – fekete, mint a varjú
чальий – almásderes

§ 25. Розвиток мовлення. Презентація продукту

Вправа 184. І. Опрацюйте з однокласниками подану в тексті інформацію.

Презентація – це форма подання інформації як за допомогою різних технічних засобів, так і без них. Представляють, як правило, нові проекти, товари, послуги, ідеї тощо. Загалом **завданням презентації** є зробити так, щоб її об'єкт зацікавив аудиторію. Для цього складають сценарій презентації, відповідно до якого добирають комп'ютерну графіку, відеоряд, роздатковий матеріал, колірне і звукове оформлення та інші засоби.

Сфери використання комп'ютерних презентацій:

- 1) рекламування товарів, послуг;
- 2) супровід виступів, демонстрацій, ідей;
- 3) створення фотоальбомів;
- 4) наочне подання навчальних матеріалів;
- 5) контроль знань (*За матеріалами сайту videouroki.net*).

На уроках інформатики вас вчать робити різні види презентацій. Але при цьому звертають увагу не стільки на зміст презентації, як на її комп'ютерне оформлення.

На уроках з інших предметів презентація певної теми зводиться, за рідкісними винятками, до читання розміщеного на слайдах тексту. Якщо це читання супроводжується ще й поганою дикцією, браком ораторських навичок, то мети своєї ви ніколи не досягнете.

Спеціалісти розробили кілька корисних порад, які допоможуть вам зробити презентацію більш яскравою та ефективною.

Основні правила презентації

1. Центром уваги завжди повинен бути доповідач. На презентацію люди приходять вислухати вас: це не урок читання, де люди разом із вами читатимуть написи на слайдах. Якщо ви хочете показати новий продукт, – покажіть його, якщо презентуєте нове обладнання, – покажіть фотографії.

2. Як правильно організувати презентацію. Презентуйте не більше 10 слайдів за 20 хвилин, при цьому кегль (розмір) шрифту на слайдах має бути не меншим за 30! Це так званий принцип 10/20/30. Крім того, протягом презентації намагайтеся демонструвати можливості вашого продукту або ідеї хоча б раз на 10 хвилин – тоді люди будуть дивитися і слухати з цікавістю.

3. Робота з аудиторією.

Вчіться відволікати людей, так би мовити, скидати навантаження. Надавайте їм можливість висловитись, ставте запитання, тобто налагоджуйте зворотний зв'язок – це допоможе

зробити вашу презентацію такою, що справді запам'ятається, а отже – ефективною.

4. **Головне і «зайве» у презентації.** Визначте кілька головних ідей, думок або висновків, які ви хотіли б донести до слухачів і саме на їх підставі будуйте презентацію.

Не варто включати в презентацію якусь додаткову інформацію – всього не скажете, а це тільки відволікатиме від головного. У крайньому разі доповнення можна позначити в роздатковому матеріалі, а на слайдах має бути лише найголовніше: переваги вашого продукту чи ідеї, те, чим цей продукт або ідея відрізняються від інших. Готуючи презентацію, уявіть себе продавцем свого товару чи своїх ідей, які, за суттю, теж є товаром.

Правила оформлення презентації

1. Спочатку подайте схему, потім – малюнок, після цього – графік, далі – таблицю і тільки останнім – текст.

2. Намагайтеся не розміщувати на одному слайді більше п'яти об'єктів.

3. Пам'ятайте, що одна ілюстрація замінить не одну сотню слів. Саме тому підготуйте для презентації достатню кількість ілюстративного матеріалу.

4. Хорошим засобом складання презентацій слугує програма Microsoft Power Point. Вона зручна і проста, дає змогу доносити свої ідеї до будь-якої аудиторії (*За матеріалами сайту olympica.com.ua*).

II. Скориставшись цими рекомендаціями, підготуйте презентацію за вибором:

- з улюбленого навчального предмета;
- з метою просування якогось цікавого вам товару;
- з метою просування на ринку вашої ідеї щодо облаштування шкільного середовища, вашого міста/села;
- з метою ознайомлення людей з вашим хобі й залучення більшої кількості однодумців;
- з іншої цікавої для вас теми.

§ 26. Розвиток мовлення.

Відгук про кінофільм на сайті кінотеатру

Вправа 185. I. Прочитайте текст.

Досить часто плутають поняття «**рецензія**» і «**відгук**», тому що межа між ними нечітка. Основна відмінність полягає в тому, що **відгук** – це враження автора; а **рецензія** – більшою мірою аналіз, причому не лише фільму, а й роботи акторів, режисера, сценариста тощо.

Як написати відгук про фільм так, щоб він був цікавий і зрозумілий не тільки вам, а й тим, хто його читатиме? Для цього потрібно заінтригувати людину, не затягуючи опис сюжету, натякнути на фінал, але не розповідати, чим закінчиться фільм. Тоді ваш відгук приверне увагу й викличе бажання обов'язково подивитися кінокартину.

Поради щодо написання відгуку

1. Насамперед треба грамотно скласти опис фільму. Для цього запам'ятайте або запишіть прізвища акторів, які виконують головні ролі, імена їх персонажів. Означте основну сюжетну лінію. Буде не зайвим покопирсатися у біографіях зірок, задіяних у цьому фільмі. Можливо, колись вони вже знімалися в подібних фільмах. Тоді можна нагадати про це і провести паралелі.

2. Знайдіть цікаву інформацію про знімальну групу, місце, в якому знімався фільм, його бюджет – усе буде цікаво читачеві. Якщо фільм перебуває у прокаті вже тиждень, додайте інформацію про касові збори. Відведіть трохи місця опису фільмографії головного режисера картини, особливо якщо це молодий фахівець.

3. Якщо музику до фільму написав популярний композитор, згадайте про це у відгуку. Якщо автор звукового оформлення маловідомий, це теж можна «обіграти» в тексті, засвідчивши появу нової зірки на небосхилі кіновиробництва. Визначте музичний жанр і наголосіть на особливостях озвучування фільму.

4. Після того, як ви описали головних персонажів картини, назвали акторів/-ок, які виконують ці ролі, режисера, продюсера, композитора, можна приступати до опису сюжету. У жодному разі не розкривайте всі секрети фільму. Глядач або глядачка повинні бути заінтриговані вашим відгуком, а для цього треба лише ледь відхилити завісу таємничості, злегка окреслити цікаві викрути сюжету.

5. Якщо фінал несподіваний, про це варто згадати у відгуку, не конкретизуючи деталі. Нехай ті, хто прочитають ваш відгук, підуть у кінотеатр і довідаються про все самі. І якщо фільм справді вартий уваги, а відгук справить потрібне враження, то ваш рейтинг на ринку кінокритики неодмінно зросте (*За матеріалами сайту yak.prosto.com*).

II. Прочитайте відгук на фільм «Тіні забутих предків». Наскільки він відповідає наведеним вище породам? Які пункти не висвітлено або висвітлено недостатньо? Якщо ви бачили фільм, чи збігається ваша думка з думкою автора?

ВІДГУК НА ФІЛЬМ СЕРГІЯ ПАРАДЖАНОВА

Українські Карпати... М'яке осіннє сонце гріє струнки смереки, оточені порослими, барвистими травами. Безмежна краса природи полонить своєю чарівністю, силою та свободою. Велич гір захоплює твою душу. Ще кілька хвилин – і з глядача перед блакитним екраном ти перетворюєшся на частку цього могутнього цілого...

Якби мені запропонували виокремити щось одне з того, чим мені запам'ятався фільм Сергія Параджанова «Тіні забутих предків», я з упевненістю сказала б: майстерністю передання, відтворення всього – побуту, культури, настрою, почуттів, переживань. Тільки закохана в Карпати, закохана в Гуцульщину людина спроможна не відобразити, а дати відчутти цю «правдиву казку гір». Таким був Михайло Коцюбинський, автор однойменної повісті, таким був і другий батько цього твору кінорежисер Сергій Параджанов.

Для початку невеличка інформація про фільм. Знімався він у 1963–1964 роках, як уже було зазначено, за однойменною повістю Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» на Київській кіностудії імені О. Довженка. Над фільмом працювали режисер-постановник Сергій Параджанов, оператор Юрій Ілленко, художник Георгій (Юрій) Якутович, композитор Мирослав Скорик, актори Іван Миколайчук (Іван), Лариса Кадочникова (Марічка), Тетяна Бестаєва (Палагна), Спартак Багішвілі (Мольфар). Автор сценарію – закарпатський письменник Іван Чендей у співавторстві з Сергієм Параджановим.

Фільм знято до 100-річчя М. Коцюбинського, яке відзначали 17 вересня 1964 року.

У 1965 році на Міжнародному кінофестивалі «Південний хрест» (Мар-Дель-Плата, Аргентина) фільм одержав золоту медаль і приз «ФІПРЕССІ» за колір, світло й спецефекти.

Ще десятки призів «Тіні...» отримали на різних кінофестивалях. Зокрема, Кубок фестивалю фестивалів у Римі (1965), премію Британської кіноакадемії за кращий зарубіжний фільм (1966), Золоту медаль за режисуру Міжнародного кінофестивалю МКФ у Салоніках (Греція, 1966).

Здавалось би, звичайний трагічний сюжет: «Десятки років ворогували два гуцульські роди – Палійчуки та Гутенюки. Але сталося так, що покохав Іван Палійчук красуню із ворожого роду – Марічку, якій судилося прожити коротке, але щасливе життя... Не міг без неї бути щасливим Іванко. Але він жив далі. Оженився. Був коханим. Дітей не було. Господарював. І шукав смерть, яка забрала в нього кохану». Таку анотацію до фільму можна прочитати на будь-якій касеті або диску. Ну то й що? Типові українські Ромео і Джульєтта. Але чомусь після екранізації 1964 року Параджановим саме цієї повісті до режисера прийшло міжнародне визнання.

Відмінною ознакою фільму, як я вже казала, є майстерність передання. Ти ніби вживаєшся в сюжет, опиняєшся на місці подій. Для режисера, це, певно, найвищий пілотаж – вміти вдало відобразити картинку. З перших хвилин перегляду розумієш, що перед тобою гуцули, а не мешканці Київської, Вінницької чи Житомирської області. Навіть не спадає на думку, що грають актори. Мова, знання звичаїв настільки справжні, як і зовнішність героїв: смагляві, чорноброві, кароокі. На що звернула увагу – це на зачіски, розумію, що в 60-ті мода була трохи іншою, але сьогодні часто можна зустріти так звані історичні фільми, де зачіски стилізовані під сучасну моду, щоб актори виглядали привабливіше. У Параджанова ж акторам властива справжність, їх волосся зализане, навіть іноді виглядає неохайним, простежуються й певні схожі риси в зачісках, така собі тогочасна «мода». Усе це, як не дивно, викликає почуття довіри.

У фільмі багато гуцульського фольклору, живої народної мови.

Друге, що впадає в очі, – містичність зображуваного. Ракурси камер, часто знизу догори, додають відтінки величчя, недосяжності, міфічності. Сила любові, божевілля втрати передані через крупні плани, гарну акторську гру, зовнішній спокій та навислу хмару гуцульських традицій. Мова, традиції, поведінка людей,

образи Палагни, Мольфара, їх ворожіння, та майже кожна деталь перетворює фільм на якусь легенду, казку.

Це далеко не розважальне кіно. Якщо ви плануєте відпочити, оберіть радше американську комедію, бо «Тіні...» пронизані трагічністю, несамовитістю, божевільням.

Єдине, що знаю напевне, це те, що фільм вартий того, щоб його подивитися (*Аля Квітка*).

II. Дайте відповіді на запитання:

1. Як ви розумієте вираз «вищий пілотаж»? Як можна це передати іншими словами?
2. Чому, на вашу думку, автор вживає вираз «нависла хмара гуцульських традицій»? Чому інакше сприймалося б речення «Сила кохання передається у фільмі через призму гуцульських традицій»?
3. У якому значенні – прямому чи переносному – вжито дієприкметник у виразі «волосся зализане»? Яким прикметником можна передати це значення?

IV. Перечитавши поради, випишіть слова, що належать до професійної лексики зі сфери кінематографії. При написанні власного відгуку на фільм оперуйте цими термінами.

V. Після перегляду фільму «Тіні забутих предків» спробуйте з'ясувати, чи відрізняється сценарій фільму від тексту повісті. Що на вас справило найбільше враження: літературний твір чи фільм, знятий за його мотивами?

Вправа 186. I. Прочитайте список фільмів, рекомендованих для перегляду за програмою з української літератури в 10 класі.

1. «Кайдашева сім'я» (за повістю І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»).
2. «Камінний хрест» (за новелою В. Стефаника «Камінний хрест»).
3. «Мартин Боруля» (за комедією І. Карпенка-Карого).
4. «Лісова пісня» (за драмою-феєрією Лесі Українки).
5. «Хазяїн» (за п'єсою І. Карпенка-Карого).
6. «Тіні забутих предків» (за повістю М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»).

II. Перегляньте один із цих фільмів, напишіть відгук.

Словник

заінтригувати – érdeklődést kelt valakiben

найвищий пілотаж – műrepülés, átvitt: tökéletes

покопатися – kárigál

ракурс – perspektíva

колорит – тут: jelleg

несамовитість – őnjöngés

прокат – тут: vetítés

рейтинг – ranglista

§ 27. Поглиблення відомостей про числівник.

Особливості вживання груп числівників.

Особливості відмінювання та правопису числівників

Вправа 187. І. Прочитайте текст. Запишіть виділені речення, доповнюючи їх необхідними цифрами (записуйте їх словами).

Кожна сім'я має певний дохід, тобто сукупність надходжень із різних джерел, які отримують дорослі члени сім'ї як у грошовій, так і в натуральній формах. Батьки отримують зарплату, з якої сплачують за комунальні послуги, розваги, купують їжу, одяг і взуття, навчальне приладдя тощо. Якщо у вас є дача, город або сад, то ви можете витрачати менше грошей на купівлю овочів і фруктів, тобто отримуєте дохід від своєї праці в натуральній формі.

Однією з обов'язкових статей видатків у сім'ї є комунальні послуги. Чи знаєте ви, скільки потрібно платити за обслуговування квартири, за газ, світло, вивезення сміття, інтернет, телефон? **Один кубометр газу коштує ... гривень, води – Один кіловат світла – ... гривень. Вивіз сміття – ... з кожного члена сім'ї. Послуги інтернету – ..., кабельного телебачення – ... гривень.** Знаючи, скільки сім'я витрачає щомісяця води, газу тощо, можна легко обчислити, у скільки обходиться вашим батькам, щоб в оселі було тепло, світло, з кранів текла холодна та гаряча вода, був інтернет, тобто було комфортно.

Тож слід подумати, залишаючи годинами ввімкнений телевізор, комп'ютер, забуваючи вимкнути світло, чи не краще заощаджені гроші використати на щось інше.

II. До якої частини мови належать вставлені вами слова? До якої групи за значенням, підгрупи? До якої групи за будовою?

Числівники за значенням і граматичними ознаками позначають кількість предметів (*скільки?*) і порядок при лічбі (*котрий?*). Тому розрізняють **кількісні** (власне кількісні, збірні, дробові та неозначено-кількісні) і **порядкові** числівники.

За будовою – **прості** (один корінь), **складні** (два корені), **складені** (кілька слів).

Розрізняйте слова з числовим значенням, які належать до інших частин мови: іменника (*двійка, сотня, дюжина*); прикметника (*триденний, подвійний*); дієслова та його форм (*подвоїти, подвоєний*); прислівника (*удвічі, по-третє*).

Вправа 188. Прочитайте слова. Випишіть числівники, ставлячи, де треба, їх у називному відмінку та групуючи за розрядами. У кількісних вкажіть підвид.

Зразок.

Кількісні	Порядкові
<i>семеро</i> – збірний	<i>сьомий</i>
<i>сім восьми</i> – дробовий	<i>триста сорок восьмий</i>

Багато, сотий, мільярд, одиниця, втрюх, двадцять першим, одна ціла і п'ять сотих, дюжина, четверте, сорок сім, двоповерховий, шістнадцятирічний, семисот восьми, чотирма, одинадцять, дві тисячі вісімнадцятий, тисяча, сотня, чверть, мільярдного, стотисячний, багатофункціональний, нуль цілих і п'ять десятих, нуль, дев'ятисот, десятеро, кільканадцятро, мало, декілька, тридцять.

Правопис відмінкових форм кількісних числівників

Числівник *один* становить особливий тип відмінювання. Він змінюється за родами, числами й відмінками, як займенник *той*.

Усі інші кількісні числівники змінюються лише за відмінками (числівники *два, обидва* мають ще форми жіночого роду: *дві, обидві*). Вони мають такі відмінкові закінчення й кінцівки:

Відмінки	II тип відмінювання	III тип відмінювання	IV тип відмінювання	V тип відмінювання
	<i>Два, обидва, три, чотири, кілька, багато, усі збірні та займенники скільки і стільки</i>	<i>Від п'яти до вісімдесяти, крім сорока, а також кільканадцять, кількадесят</i>	<i>Сорок, дев'яносто, сто</i>	<i>Від двохсот до дев'ятисот</i>
Називний	-а/-і, -и,	Ø	Ø, -о	-сті, -ста, -сот
Родовий	-еро, -ох	-и	-а	-сот,
Давальний	-ом	-и	-а	-сам
Знахідний	як у Н. в. або Р. в.	як у Н. в.	як у Н. в.	як у Н. в.
Орудний	-ома (-ма)	-ма	-а	-стами
Місцевий	-ох	-и	-а	-стах

У складених кількісних числівниках кожне слово змінюється за своїм типом.

У дробових числівниках чисельник дробу змінюється як кількісний числівник, знаменник – як порядковий.

Порядкові числівники змінюються як прикметники твердої групи. У складних порядкових числівниках змінюється тільки останнє (прикметникове) слово.

Вправа 189. І. Відновіть прислів'я та приказки, дописавши відповідні числівники. З'ясуйте морфологічні ознаки числівників.

Зразок. ... раз відмір, ... раз відріж. **Сім** (кількісний, простий, Н. в.) раз відмір, **один** (кількісний, простий, Н. в.) раз відріж.

1. За ... зайцями поженешся – ні ... не спіймаєш. 2. За ... невченого ... невчених дають. 3. У ... няньок дитя без ока. 4. ... не чекають. 5. Бути на ... небі від щастя. 6. У роботі «ох», а їсть за ... 7. ... ластівка весни не робить.

ІІ. За одним із прислів'їв за вибором усно складіть твір-мініатюру.

Правопис складних числівників і відчислівникових складних слів

1. У складних числівниках у кінці першої частини м'який знак не пишемо: *шістнадцять, сімнадцять, вісімдесят*.

2. Порядкові числівники на **-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний** пишуться одним словом і перша частина в них стоїть у родовому відмінку (крім **сто**): *двохсотий, п'ятитисячний, сорокамільйонний*.

У порядкових числівниках, утворених від назв десятиків, перша частина не змінюється: *сімдесятий, вісімдесятий*.

3. На початку складних слів (іменників, прикметників) перші чотири числівники мають форми **одно-, дво-, три-, чотири-**: *двоповерховий, односторонній*. Форми **двох-, трьох-, чотирьох-** вживаються тільки перед голосними: *трьох'ярусний, двохелементний, але двовалентний*.

Усі інші числівники (крім **сто**) мають форму родового відмінка: *сімдесятирічний, шестисотрічний*.

Вправа 190. Запишіть словосполучення у дві колонки: 1) зі вставленим м'яким знаком; 2) без вставленого м'якого знака.

Шіст.. гусок, сім..сот автомобілів, шіст..деся.. учнів, дванадцят.. ідей, п'ят.. повістей, дев'ят..сот.. викликів, п'ят..десят.. іноземців, дев'ят.. оборотів, міл..ярд гривень, дев'ятнадцят.. вкладень, сім..десят.. винагород, міл..йон підприємців.

Вправа 191. Перепишіть текст, записуючи числівники словами і ставлячи їх у відповідному відмінку.

ЯКУ ЧАСТКУ ДОХОДІВ ВИТРАЧАЮТЬ УКРАЇНСЬКІ СІМ'Ї НА КОМУНАЛЬНІ ПЛАТЕЖІ?

Сьогодні середньостатистична українська сім'я з двох дорослих та однієї дитини, що живе у квартирі площею 60 квадратних метрів і заробляє на місяць на двох 12,4 тисяч гривень, витрачає на оплату комунальних послуг близько 16 % свого заробітку, або менше 2000 гривень.

Приблизно таку ж суму українські родини платили в 2016 році, але отримували в середньому 10,1 тисячі гривень, тому на комунальні платежі йшла більша частка заробітку – близько 20 % (За матеріалами сайту *firtka.if.ua*).

Словник

дохід – jövedelem

комунальні платежі – rezsi

надходження – bevétel

середньостатистичний – átlagos

§ 28. Основні правила поєднання числівників з іменниками

Вправа 192. Розкриваючи дужки, запишіть у дві колонки словосполучення: 1) у яких іменники мають закінчення **-u, -i**; 2) у яких мають закінчення **-a, -я**. Правильність закінчень звірте з поданою нижче таблицею.

Півтора (записник), три (раз), чотири (особа), півтори (зміна), півтора (день), три (мішок), два (рогалик), два (удав), два (оберемок), до першого (грудень), чотири (обеліск), два з половиною (вагон), два (апельсин), півтора (місяць).

Сполучення числівників з іменниками

Числівник	Іменник	Приклад
один	називний відмінок однини	сорок один учень
два, три, чотири	іменники чоловічого роду – у називному відмінку множини	два столи, три шляхи, три учні
два, три, чотири	іменники з суфіксом -ин , що зникають у множині, набувають форм родового відмінка однини	два громадянина, три вінничанина, чотири львів'янина

Числівник	Іменник	Приклад
два, три, чотири як компоненти складених числівників	іменники IV відміни та іменники тільки множини потребують спеціального лічилного слова <i>штука, голова, особа</i> і набувають форми родового відмінка множини	чотири голови телят, три штуки дверей; четверо телят, троє вікон, вісім осіб
п'ять і більше + збірні + тисяча, мільйон, мільярд	родовий відмінок множини	п'ять книг, п'ятеро учнів, тисяча цеглин
дробові + чверть, третина, половина, півтора (ч. р., с. р., півтори (ж. р.))	родовий відмінок однини	дві десяти відсотка, півтора відра, півтори доби
мішаний дріб, що приєднується сполучником і	форма іменника залежить від цілої частини	чотири і одна друга місяці
мішаний дріб із прийменником з	форма іменника залежить від цілої частини	три з половиною місяці; п'ять з половиною місяців
порядкові числівники в назвах дат місяців	родовий відмінок множини	двадцять друге лютого, із тринадцятим жовтня
порядкові числівники для називання дати перебігу події	родовий відмінок	двадцять сьомого лютого він святкує свій день народження

Вправа 193. І. Запишіть цифри та складноскорочені слова повністю, узгодивши їх у роді, числі та відмінку. Укажіть відмінкову форму іменника.

Зразок. 1734 грн – одна тисяча сімсот тридцять чотири гривні (Р. в., ж. р., одн.).

39 ц, 25 га, 59 хв., 1000 км, 24 год., 456 кВт, 14 кг.

ІІ. Уведіть словосполучення у речення і запишіть їх.

Вправа 194. Прочитайте текст. Перепишіть виділені речення, записуючи числівники словами. Числівники узгоджуйте з іменниками.

З ІСТОРІЇ ФУТБОЛУ

Найулюбленіша й найпопулярніша гра в усьому світі – футбол. Вона виникла в Англії давно, десь у 12 (століття),

приблизно 800 (рік) тому. У містах Англії у футбол грали спочатку на базарних площах і навіть на кривих і вузьких вуличках тогочасних міст.

Пам’ятний знак «110 років українського футболу», м. Львів

У гри брали участь іноді до 100 і більше (чоловік). Грали, як правило, із середини дня і до заходу сонця. Спеціальних правил гри тоді ще не було: натовп гравців у погоні за м’ячем змітав усе на своєму шляху. Сповнені жаху, притискувались до стін будинків поважні громадяни, ченці й навіть безстрашні лицарі верхи на конях.

Для боротьби проти народної гри об’єдналися церковники, феодали й купці. Вони здобули перемогу: (король Едуард) II заборонив гру в межах міста. Та попри заборони й покарання, англійці не припиняли грати у футбол, а з 1863 (рік) гру було реабілітовано. У 1908 (рік) футбол увійшов до програми Олімпійських ігор.

Нині важко уявити життя будь-якої країни без футбольних матчів (За А. Коваль).

Вправа 195. Розгляньте таблицю. Заповніть праву колонку.

Уживання числівника на позначення часу

Котра година?	О котрій годині?
02.00 – друга година, друга година ночі	О другій годині, о другій ночі.
02.30 – пів на третю	
14.00 – друга година дня	
02.02 – дві хвилини на третю	
02.20 двадцять хвилин на третю	
02.40 – за двадцять хвилин третя ночі	
02.45 – за чверть третя	
02.15 – чверть на третю	

Вправа 196. І. Відредагуйте речення. Виправлений варіант запишіть.

Концерт починається у 17 годин. У пів п'ята всі зібралися у сусідньому зі сценою приміщенні. Ведучий оголосив порядок виступів. У п'ять 40 всі були напоготові, деякі повторювали слова виступу, інші – просто намагалися вгамувати хвилювання, тихенько слухаючи музику. Але щось пішло не так. Виконавці чекали ведучого, а його все не було. 17.00, 17.05, 17.15 – його немає. Усі не на жарт розхвилювалися. Нарешті у 17.20 вбіг схвилюваний Петро. Він пояснив, що несподівано сталася якась технічна несправність, але тепер уже все полагоджено. Концерт розпочався із запізненням – у 17.25. Перед початком ведучий пояснив глядачам причину затримки, вибачився перед ними і подякував за терпіння.

ІІ. Усно придумайте свою історію, вживаючи числівники на позначення часу.

У назвах дати іменник при числівнику ставиться у родовому відмінку: *п'яте лютого, перед вісімнадцятим січня, до третього червня.*

Вправа 197. І. Прочитайте дати. Запишіть їх словами, уведіть у речення, створені речення запишіть.

Зразок. 7 липня. Сьомого липня – свято Івана Купала.

31 грудня. 24 серпня. 14 жовтня. 1 червня. 7 січня. 24 грудня.

ІІ. Усно розкажіть, що ви знаєте про ці свята. Як ви їх святкуєте?

Вправа 198. І. Доповніть речення, записуючи дати народження письменників і поетів словами (скористайтеся інформацією з підручника «Українська література»).

Зразок. Тарас Шевченко народився ... – Тарас Шевченко народився дев'ятого березня тисяча вісімсот чотирнадцятого року.

Леся Українка – Іван Карпенко-Карий – Ольга Кобилянська – Іван Нечуй-Левицький – Олена Теліга –

ІІ. Складіть коротку хронологічну таблицю до біографії одного з письменників, записуючи числівники словами.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Числівник є у рядку

А Я живу на п'ятому поверсі.

Б Це була шістнадцятирічна дівчина.

В Я живу у п'ятиповерховому будинку.

Г Він живе багато.

Д Ми гуляли вдвох.

2. Усі числівники записані правильно у рядку

- А** сотисячний, багаторхтисичний, кільканадцять
- Б** п'яттьисичний, семисот, кілька
- В** чотирьма, шістдесяти, шістсот
- Г** шіснадцять, тристо, сім
- Д** семисот, сімнадцять, двадцять три

3. Правильно записано форму орудного відмінка числівника у рядку

- А** семистами шестидесятьма чотирма
- Б** семистами шістдесятьма чотирма
- В** сімсот шістдесят чотирьох
- Г** семистам шістдесятьма чотирма
- Д** сімстами шістдесятьма чотирма

4. Обидві відмінкові форми числівників вжито правильно у рядку

- А** на семистах, на сімохстах
- Б** у шістдесяти двох, у шести десяти двох
- В** сто сорока восьми, ста сорок восьми
- Г** у тисячу сьомому, у тисяча сьомому
- Д** сорока другий, сорок другий

5. Неправильно узгоджено числівник з іменником у рядку

- А** п'ять учнів
- Б** два з половиною вагона
- В** два лимони
- Г** одна сьома аркуша
- Д** три сестри

6. Норми вживання числівника та іменника на позначення дати порушено у рядку

- А** двадцять восьме лютого
- Б** сімнадцять вересня
- В** з першим вересням
- Г** з першим вересня
- Д** дванадцять грудня

Словник

жах – réműlet, borzalom
оберёмок – nyaláb

записнік – notesz
ченець – szerzetes

§ 29. Розвиток мовлення.

Переказ тексту науково-популярного стилю

Науково-популярний стиль мовлення є підстилем наукового стилю. Його використовують, коли є потреба повідомити наукову інформацію нефахівцям, зацікавити читачів і читачок, залучити їх до активної діяльності.

ЗМІЄВІ ВАЛИ

Змієві вали... Нині ці стародавні земляні оборонні споруди, що знаходяться на Придніпров'ї, дедалі частіше привертають увагу дослідників. Вони не дійшли до нас у своїй первозданній величчі – від часу їх спорудження минуло майже дві з половиною тисячі літ. Поки що ніхто не виміряв їх довжини, але припускають, що загальна протяжність валів сягає 3000 кілометрів.

Однак чому так немилозвучно назвали ці захисні споруди – Змієві? Імовірно, за подібністю до змія. Якщо вийти на узвишшя й подивитися на вали згори, то можна побачити, що вони в'юняться змійкою по степу.

Хто ж будував ці грандіозні споруди? Навіть сучасним найпотужнішим екскаваторам і бульдозерам потрібні роки, щоб насипати такі вали. Певне, існувало якесь об'єднання народів – міцне, сильне, з високою організаційною структурою, спроможне впоратися з таким завданням. Те, що тепер виглядає як залишки невиразних земляних насипів, колись було потужним і складним укріпленням – суцільні вали висотою 10–15 метрів і шириною основи до 20 метрів. Будівництво таких споруд вимагало величезної кількості людей і централізованого управління, тобто було можливим лише за умови існування держави на цих територіях. В історичній науці тривалий час стверджувалося, що ці укріплення побудовані за часів Київської Русі, зокрема, наприкінці V – на початку VI століття, коли князь Володимир Святославович «зачиняв» південні кордони від нападів печенігів.

Але ж відомо, що значна частина валів споруджена раніше. Так звані Кимерійські вали будували ще у VIII столітті до нашої ери. А такі ж споруди неподалік Києва у районі Забуяння, як показав радіовуглецевий метод дослідження, зведені в 150 році до нашої ери.

З'ясувалася ще одна цікава особливість: Змієві вали пролягали по тих межах, де колись проходили кордони між полянами, древлянами, сіверянами, в'ятичами. Карта дала змогу частково пояснити загадку. Однак, напевно, повністю розгадають її в майбутньому.

Довго міркував над цим дослідник Аркадій Бугай. Можливу розгадку підказують назви навколишніх сіл: Димарка, Доманівка, Тайни, Залізне, Ковалівка. Стривайте, а чи не «замішане» тут залізо? Справді, у Димарці, можливо, випалювали вугілля, у Доманівці (напевно, від слова «домна») виплавляли чавун, у Залізному доводили його до кондиції, у Ковалівці викувували готові речі. А Тайне? Певне, там «перебували» інженери – керівники залізообробного процесу, які зберігали у суворій таємниці секрети виготовлення металу, надто дорогого в ті часи.

Більша частина Змієвих валів розорана, але дослідження їх триває й нині. «Розгадати таємниці Змієвих валів – завдання великої ваги, – говорить сивочолий дослідник. – Усе ще попереду» (За М. Федоренком).

II. Визначте, що виражає заголовок: тему чи основну думку.

III. Поділіть текст на частини, складіть план. До кожного пункту плану доберіть ключові слова та вирази, потрібні для його висвітлення, з'ясуйте значення незрозумілих слів.

IV. Доберіть слова і речення для зв'язку частин тексту.

V. Напишіть чернетку переказу. Числівники, подані арабськими цифрами, випишіть словами разом з іменниками у відповідному відмінку.

Словник

печеніги, поляни, древліяни, сіверяни, в'ятичі – древні племена.

бульдóзер – buldózer

вал – földsánc

§ 30. Поглиблення відомостей про займенник як частину мови. Розряди займенників та їх правопис.

Роль займенників у творенні тексту.

Розрізнення відмінкових форм особових і присвійних займенників (його, її, їх)

Вправа 200. **I.** Прочитайте пари речень. Визначте, якими частинами мови є виділені слова. Якими займенниками їх замінено?

1. Кожна сім'я має свій **бюджет**. Він формується з доходів працюючих членів сім'ї. 2. Сімейний бюджет складається з **дохідної та витратної** частин. Ці частини потрібно врівноважувати, бо витрати не можуть перевищувати доходи. 3. Цього місяця у нас буде **кілька** необхідних витратних статей. **Стільки ж** треба запланувати і на наступний місяць.

II. Що називається займенником? Як ви думаєте, чому так названо цю частину мови?

Вправа 201. І. Скориставшись таблицею, розкажіть про займенники, їх розряди, граматичні категорії.

Розряд за значенням	Приклади	Морфологічні ознаки
1. Особові	<i>я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони</i>	відмінюються за особами і числами, у 3-й особі однини – за родами
2. Зворотний	<i>себе</i>	не має роду, числа і називного відмінка
3. Присвійні	<i>мій, твій, свій, наш, ваш, його, її, їхній</i>	змінюються за родами, числами й відмінками, як прикметники, крім <i>його, її</i> , які є незмінними
4. Відносні	<i>хто, що, який, чий, скільки, котрий</i>	<i>хто, що, скільки, стільки</i> змінюються за відмінками; <i>який, чий, котрий</i> – за родами, числами, відмінками, як прикметники
5. Питальні	<i>хто? що? який? чий? скільки? котрий?</i>	ознаки як у відносних
6. Неозначені	<i>дехто, дещо, хто-небудь, що-небудь, якийсь, будь-чий, абихто....</i>	ознаки як у відносних
7. Заперечні	<i>ніхто, ніщо, нічий, нікотрий, ніскільки, ніякий</i>	ознаки як у відносних
8. Вказівні	<i>той, цей, такий, стільки</i>	змінюються за родами, числами і відмінками, як прикметники; займенник <i>стільки</i> змінюється лише за відмінками
9. Означальні	<i>всякий, весь, кожний, інший, сам, самий</i>	змінюються за родами, числами й відмінками як прикметники

II. Прочитайте уривки статті. Випишіть із них займенники. Користуючись таблицею, визначте розряд і морфологічні ознаки кожного з них.

Зразок. Нічим – ніщо, заперечний, О. в., одн., додаток

13 ДИВНИХ, АЛЕ ПРИБУТКОВИХ ПРОФЕСІЙ

1. Професійна подружка нареченої

Вона нічим не відрізняється від справжньої, але більш діяльна і корисна в такий важливий і стресовий день, як весілля.

Своєрідна особиста помічниця, яка вирішить численні проблеми, при цьому прикрасить собою свято і добре виглядатиме на всіх фотографіях. Отримують такі подружки нареченої від 300 до 2000 доларів за весілля.

2. Переміщувачі айсбергів

Ця професія виникла після трагедії «Титаніка» в 1912 році. Міжнародний льодовий патруль, курсуючи в океані, відстежує траєкторії дрейфування великих айсбергів і складає карти рекомендованих для морських суден маршрутів. У разі потреби переміщувачі айсбергів можуть і «посунути» якийсь небезпечний айсберг.

3. Інструктор собачого серфінгу

Основам серфінгу можуть навчити не тільки Вас, а й Вашого пса. Парні заняття для власника і його улюбленця або навіть спеціальні заняття лише для тварин, сповнені радості підкорення хвиль, повинні бути доступні кожному (*За матеріалами сайту cikavo-znaty.com*).

Вправа 202. I. Прочитайте речення. Запишіть їх, замінюючи виділені слова, де це доречно, займенниками з довідки. Усно визначте розряд займенників.

1. Ми готувалися до олімпіади з української мови **цілий** семестр. 2. Одного разу **Настя** залишилася в класі **сама**: однокласники **дівчини** вже пішли додому. 3. Одні поспішали на автобус, **другі** мали якісь термінові справи. 4. Але Настя не засмутилася: **Настя** знала, що надворі **на Настю** чекає **Настин** вірний друг. 5. **Друг** завжди хвилювався, якщо **Настя** затримувалася, і завжди приходив зустрічати **Настю**.

Довідка: увесь, її, інші, якісь, вона, на неї, її, він, вона, її.

II. Поясніть, де заміна займенниками необхідна, а де такої заміни можна або треба уникнути. Яка роль займенників у редагуванні тексту?

Їх – це родовий відмінок особового займенника **вони**: я **їх** (*кого?*) бачив.

Їхній – це називний відмінок присвійного займенника **їхній**: **їхні** зустрічі (*чий?*).

Його, її (*кого?*) – знахідний відмінок однини займенників **він, вона**.

Його, чий (залежно від контексту) може вказувати на належність **йому, їй**.

Вправа 203. I. Прочитайте пари речень. У якому з них займенник відповідає на питання *кого?* і співвідноситься з іменником, у якому – відповідає на питання *чий? чия?* або *чий?* і співвідноситься з прикметником?

1. Сьогодні я випадково зустрівся з колишнім однокласником. Я вже давненько не бачив **його**. На **його** обличчі засяяла усмішка: він теж зрадів несподіваній зустрічі. 2. Не будить **її**. **Її** сон надто глибокий.

II. Складіть свої варіанти речень, щоб в одному випадку займенник вказував на особу, а в іншому – на приналежність, і запишіть їх.

У тексті більшість займенників виступає в ролі засобів зв'язку: вони пов'язують і частини складного речення, і абзаци. Наприклад, частини складного речення пов'язують відносні займенники **який, чий, котрий, що, скільки**. Паралельний зв'язок у висловлюванні формують особові займенники **я, ви, ми, нас**. Виразити послідовний зв'язок між одиницями висловлювання допомагають особово-вказівні займенники **він, вона, воно, вони**.

Вправа 204. I. Перепишіть уривок статті Олеса Гончара «Невідцвітне слово». Займенники у дужках поставте у відповідній формі.

З-поміж безлічі книг, з (які) має справу історія світової літератури, поодинокі виділяються (той), що ввібрали в (себе) науку віків і мають для народу значення заповітне.

До (такі) належить «Кобзар», книга, (який) народ український поставив на першому місці серед успадкованих з минулого національних духовних скарбів.

Дивовижна доля (ця) книги. Поезії, (що) входять до (вона), складалися на тернистих дорогах поетового життя...

II. Перечитайте готовий текст. Усно проаналізуйте, яким засобом зв'язку виступають у ньому займенники.

Тести для самоперевірки

1. Скільки займенників у цьому уривку (з урахуванням повторюваних)?

Народе мій, замучений, розбитий,
мов паралітик той на роздорожжю,
людським презирством, ніби струпом, вкритий!
Твоїм будучим душу я тривожу,
від сорому, який нащадків пізніх
палитиме, заснути я не можу.

А 3 Б 4 В 5 Г 6 Д 7

2. Виділене слово виступає займенником у реченні

А І один у полі воїн.

Б Сім раз відмір – один раз відріж.

В Одні очі і плачуть, і сміються.

Г Живе одним днем.

Д Одна ластівка весни не робить.

3. Усі займенникові форми написано правильно у рядку

- А** ні до кого, бозна-хто, абищо, якийсь
- Б** де-кого, перед ним, абихто, його
- В** аніякий, казна-з-ким, ні з яким, аби-хто
- Г** хтозна в чому, хтозна чому, нічийого, себе
- Д** дещо, де що, де-що, де про що

4. Потребує редагування речення

- А** Дякуючи йому, ми добре підготувалися до змагань.
- Б** Завдяки йому ми вчасно приїхали на автовокзал.
- В** Крім неї, ніхто більше не виявив бажання написати реферат.
- Г** Їхніми порадами користуємося повсякденно.
- Д** Усім нам це припало до душі.

5. Установіть відповідність:

1 мій, твій, свій, наш, ваш	А присвійні
2 ніскільки, нікотрий, ніхто, ніякий	Б означальні
3 дещо, хтось, якийсь, що-небудь	В заперечні
4 який, хто, що, скільки	Г неозначені
	Д відносні

Словник

айсберг – jéghegy

дивовіжний – csodálatos

дрейфування – elsodródás, elhajlás

тернистий – tűskés, tövises

**§ 31. Поглиблення відомостей про дієслово
як частину мови. Морфологічні та синтаксичні
особливості дієслів. Види, способи й часи дієслів.
Правопис особових форм дієслова**

Дієслово має п'ять основних форм: неозначену (інфінітив), способову, дієприкметник, безособову на **-но, -то** і дієприслівник. З них дві – способова і дієприкметник – змінювані, три – неозначена, безособова і дієприслівник – незмінювані.

Вправа 205 (з ключем). Запишіть дієслова та його форми в такій послідовності: 1) інфінітив; 2) способів; 3) дієприкметник; 4) безособові; 5) дієприслівник.

Зникнути, збудувавши, з'єднана, мийся, озвучено, зниклий, падати, забито, пануючий, звинувачено, оживлено, пішов, тремтячий, ойкнеш, побудована, думаючи, гратися, здешевілий, озирнеться, умите, розуміти, зірваний, забула, здираючи, вйокаючи (від вйокати), здутися, увійшли, одбито, оженився б, одужаю, вирвано, пишаємося, перемагаючи.

Ключ. Із других букв прочитайте вислів поета В. Симоненка.

Пригадайте морфологічні ознаки дієслів: перехідність/неперехідність; вид (доконаний і недоконаний); способи (дійсний, умовний, наказовий); час (теперішній, минулий майбутній), дієвідмінювання.

Перехідні дієслова означають дію, що переходить на предмет, виражений іменником або займенником у знахідному або родовому відмінку без прийменника. **Неперехідні** дієслова означають дію, що прямо не переходить на предмет. Такі дієслова не вимагають додатка. **Зворотні** дієслова є завжди **неперехідними**.

Залежно від контексту дієслова можуть бути перехідними та неперехідними: *бачити море* (що?), *бачити чітко* (як?).

Вправа 206. І. Прочитайте прислів'я. Визначте дієслова, поставте від них питання до залежних слів. Запишіть речення, визначте перехідність дієслів, позначаючи у дужках (п., нп.)

Зразок. Наука і труд добрі плоди дають (п.).

1. Не хочеш почути поганих слів, не кажи їх сам. 2. Вода все сполоще, а злого слова – ні. 3. Умій вчасно сказати і вчасно змовчати. 4. Що вимовиш язиком, то не витягнеш і волом. 5. Їж борщ із грибами і тримай язик за зубами. 6. І від солодких слів буває гірко. 7. Не кидай словами, як пес хвостом. 8. Говори мало, думай багато, а роби ще більше. 9. Що маєш казати – наперед обміркуй. 10. Гостре словечко коле сердечко. 11. Шабля раниць голову, а слово – душу. 12. На чужий шматок не роззявляй роток.

ІІ. Яка думка об'єднує ці прислів'я? Які моральні настанови вони містять.

Вид – специфічна ознака всіх форм дієслова – показує характер перебігу дії в часі, передає відношення дії до її внутрішньої межі.

Недоконаний вид (*що робити?*) означає дію, яка тривала, триває і буде тривати, тобто незавершену, необмежену в часі, тому вживається у всіх трьох дієслівних часах (теперішньому, минулому, майбутньому): *слухаю, слухав, буду слухати* (проста форма).

Доконаний вид (*що зробити?*) означає завершену дію в минулому або таку, що обов'язково відбудеться в майбутньому: *почув, почую*. Вживається у минулому та майбутньому часах (проста форма).

В українській мові форма недоконаного виду дієслова вважається основною, оскільки від неї твориться **доконаний вид**. Відбувається це кількома способами:

1) за допомогою префіксів: *писати* – **переписати**, *розуміти* – **зрозуміти**;

2) за допомогою суфіксів: *смикати* – *смикнути*, *рубати* – *рубонуту*;

3) за допомогою чергування звуків **и/ю**: *збирати* – *зі-брати*, *зривати* – *зірвати*;

4) за допомогою іншої основи: *брати* – *взяти*, *ловити* – *піймати*.

Недоконаний вид твориться від **доконаного** такими способами:

1) за допомогою суфіксів **-ува-, -овува-, -ва-, -а(-я-), -а-**. При цьому префікс, що вказує на додатковий відтінок значення, може зберігатися: *підтримати* – *підтримувати*, *підшукати* – *підшукувати*, *зігріти* – *зігрівати*, *заборонити* – *забороняти*, *лишити* – *лишати*;

2) за допомогою суфікса і чергування звуків: нульовий суфікс **-а-, -и** в корені: *виікти* – *виікати*;

суфікси **-и-, -ува-, т/ч, о/а** в коренях: *вкотити* – *вкочувати*;

3) за допомогою зміни наголосу – перенесення наголосу з кореня на суфікс (*розрізати* – *розрізати*) або з префікса на суфікс і зміни нульового суфікса на **-а-** (*вїтягти* – *вїтягати*).

Вправа 207. І. Прочитайте дієслова, визначте вид кожного з них. Залежно від цього утворіть видову пару, зазначивши спосіб творення і звукові зміни, що при цьому відбуваються.

Зразок. Купити (док. в.) – купувати (недок. в., суфіксальний); малювати (недок. в.) – змалювати (док. в., префіксальний).

Нести, взяти, злетіти, переносити, говорити, перетворювати.

ІІ. Виберіть по дві видові пари, утворіть з ними чотири речення і запишіть їх.

Більшість дієслів мають видові пари, але існують й **одновидові** дієслова, які мають значення тільки **доконаного** (схаменутися, розкритися, розперезатися, розморгатися, пробідкатися, надуматися, відшуміти, повідлітати і под.) або тільки **недоконаного виду** (прагнути, намагатися, потребувати, переслідувати, гребувати, погукувати, почитувати, ворогувати і под.).

Деякі дієслова набувають значення певного виду – доконаного або недоконаного – у контексті. Такі дієслова називаються **двовидовими**: Я не можу вам **гарантувати** (що робити?) безпеку. Я **гарантую** (що зроблю?) вам успіх у майбутньому. До **двовидових** належать дієслова **інтенсифікувати, організувати, телеграфувати, воєнізувати, інкримінувати, веліти, ранити, женити, вінчати** і под.

Вправа 208. Перепишіть речення з двовидовими дієсловами. У кожному реченні поставте питання до виділеного дієслова, позначте його вид.

Зразок. Мама **веліла** (*що зробила?* док. в.) дітям дочекатися її. Роби, як тобі **велить** (*що робить?* недок. в.) совість.

1. Ми **наслідуємо** кращі традиції наших предків. Ми **наслідуємо** їх приклад тоді, коли переконаємося у його доцільності. 2. Словом можна **ранити**. Не треба мене **ранити** безпідставними підозрами. 3. Староста не вміє **організувати** колектив. Він не зміг **організувати** учнів на суботник. 4. Молодят будуть **вінчати** завтра. Священик пообіцяв **вінчати** молодих у найближчу суботу. 5. Потрібно **інтенсифікувати** роботу на уроці. Протягом тривалого часу ми намагалися **інтенсифікувати** роботу над проектом. 6. Треба терміново **телеграфувати** мамі, щоб вона не хвилювалася. Навчитися **телеграфувати** можна з допомогою відповідних знань і досвідчених наставників.

Вправа 209. І. Прочитайте визначення, доповнюючи їх відповідними термінами.

Дієслова ... способу означають дію не реальну, а тільки бажану або можливу за певних умов. Дієслова ... способу через наказ, прохання, побажання, пораду, заклик передають спонукання до дії. Дієслова ... способу означають реальну дію, тобто таку, яка відбу(ва)лася, відбувається чи відбуватиметься.

II. Запишіть у зошит по два речення із дієсловами різних способів. Користуйтеся при потребі поданою далі таблицею.

III. На матеріалі таблиці розкажіть про дієвідмінювання дієслів, особові закінчення дієслів I та II дієвідмін.

**Способи дієслова. Дійсний спосіб.
Творення часових форм**

Минулий час Дія мала початок і відбу(ва)лася до моменту мовлення про неї (дієслова не дієвідмінюються, а змінюються за родами і числами).		
Чоловічий рід	основа інфінітива + суфікс -в , нульовий суфікс	<i>знав, подумав, приніс, ріс</i>

Жіночий і середній роди, а також множина	основа інфінітива + суфікс -л, закінчення -а, -о, -и Увага! Суфікс -ну може випадати: <i>мерзнути – мерзла, збліднути – збідли, але: стукнути, грюкнути – стукнула, грюкнула</i>	<i>знала, знало, знали; подумала, подумало, подумали; принесла, принесло, принесли; росла, росло, росли</i>
--	--	---

Теперішній час

Особа	I дієвідміна однини	II дієвідміна однини	I дієвідміна множини	II дієвідміна множини
Перша	жив-у, зна-ю, да-м	сидж-у, сто-ю	жив-емо, зна-емо, да-мо	сид-имо, сто-імо
Друга	жив-еш, зна-еш, да-си	сид-иш, сто-їш	жив-ете, зна-ете, дас-те	сид-ите, сто-їте
Третя	жив-е, зна-є, дас-ть	сид-ить, сто-їть	жив-уть, зна-ють, дад-уть	сид-ять, сто-ять

Майбутній час дієслів доконаного виду (проста форма), однина

Особа	I дієвідміна	II дієвідміна
Перша	Я напиш-у, зігра-ю	полеж-у, посто-ю
Друга	Ти напиш-еш, зігра-еш	полеж-иш, посто-їш
Третя	Він, вона, воно напиш-е, зігра-е	полеж-ить, посто-їть

Множина

Особа	I дієвідміна	II дієвідміна
Перша	Ми напиш-емо, зігра-емо	полеж-имо, посто-імо
Друга	Ви напиш-ете, зігра-ете	полеж-ите, посто-їте
Третя	Вони напиш-уть, зігра-ють	полеж-ать, посто-ять

Майбутній час дієслів недоконаного виду Складена форма		
Особа	Однина	Множина
Перша	Я буд- у писати, грати	Ми буд- емо писати, грати
Друга	Ти буд- еш писати, грати	Ви буд- ете писати, грати
Третя	Він, вона, воно буд- е писати, грати	Вони буд- уть писати, грати
Складна форма		
Особа	Однина	Множина
Перша	Я писати- му , грати- му	Ми писати- мемо , грати- мемо
Друга	Ти писати- меш , грати- меш	Ви писати- мете , грати- мете
Третя	Він, вона, воно писати- ме , грати- ме	Вони писати- муть , грати- муть

Дієслова на **-вісти** без префікса не вживаються. У сучасній українській мові форми *доповідять*, *розповідять* вживаються рідко. Частіше вживаються описові форми *дадуть відповідь*, *зроблять доповідь*, *розкажуть*.

Дієслова *хотіти*, *гудіти*, *соніти*, *ревіти*, *іржати* і похідні належать до I дієвідміни; *бігти*, *боятися*, *стояти*, *спати* – до II дієвідміни.

Вправа 210. За зразком дієслова **дати** змініть за особами та числами дієслова **їсти**, **відповісти**, **розповісти**.

Вправа 211. I. Прочитайте текст. Випишіть у три колонки дієслова теперішнього, минулого та майбутнього часів. Визначте особу, число, рід дієслів минулого часу.

ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ

Сказати, що сучасні технології не стоять на місці, – не сказати нічого. Прогрес рухається неймовірними темпами, і якщо Ви подумали зазирнути в майбутнє, не хвилюйтесь – воно вже тут. Меблі не є винятком. Сьогодні в різних країнах світу презентують розробки хай-тек шаф.

Один із прикладів – «Smart Wardrobe» («розумна шафа»), яку розробили дослідники Університету Південної Австралії.

Основний елемент управління «розумною шафою» – сенсорний екран на зовнішній стороні, підключений до комп'ютера всередині. Кожна електронна вішалка шафи має свій ідентифікатор. Завдяки цьому Ви можете робити, що завгодно: дізнатись, що Ви одягали востаннє і з якими аксесуарами, коли Ви цю річ прали або віддавали в хімчистку. Шафа навіть сама підкаже, що Вам сьогодні краще одягнути і в якому стилі, а ось дослухатись поради чи ні – вже Ваш вибір (За матеріалами сайту splav.ua).

II. Випишіть з тексту два дієслова, вжиті в неозначеній формі. Визначте вид і дієвідміну кожного з них. Утворіть усі можливі способові форми – дійсного, умовного, наказового. Зверніть увагу, як вид дієслова впливає на можливість/неможливість творення певних способових форм. Усно сформулюйте висновки.

Зразок. Сказати – доконаний вид, I дієвідміна.

Дійсний спосіб: скажу, скажеш, скаже, скажемо, скажете, скажуть; сказав, сказала, сказало, сказали.

Умовний спосіб: сказав би.

Наказовий спосіб: скажи, скажіть.

Дієслова одного способу можуть уживатися в значенні іншого. Наприклад: А він **візьми і скажи** (форма наказового способу у значенні дійсного – **взяв і сказав**). **Знай я** це наперед, я б не поїхав на цю екскурсію (форма наказового способу у значенні умовного – **знав би я...**). **Пішли** з нами! (форма дійсного способу у значенні наказового – **ходімо**). Ви **б відпочили** краще (форма умовного способу у значенні наказового – **відпочиньте**).

Вправа 212. Перепишіть речення. Підкресліть дієслова. Позначте, у значенні якого способу вони вжиті.

Зразок. **Взяли б** Ви це до уваги! (умовний – наказовий – **візьміть**).

1. Ви **б зайнялися** чимось корисним. 2. **Зрозумій** я цю тему одразу, то домашню роботу я б виконав без помилок. 3. А Марія **візьми і спитай** Миколу про його давнього друга. 4. **Пішли** посадимо квіти в нашому квітнику. 5. Ти **б припинив** уже ці телефонні розмови! 6. Ти б уже **заспокоївся** нарешті, **не крутився** стільки.

Вправа 213. I. Спишіть, уставляючи, де треба, пропущені букви або знаки та знімаючи ризик. Дієслова, що в дужках, поставте у відповідній особі, числі або в інфінітиві. Укажіть чергування, що відбувається при зміні особової форми. Переважно в яких особових формах дієслова відбувається чергування?

Зразок. Жити (хотіти – я)! Геть думи сумні! – Жити хочу (т/ч)! Геть думи сумні!

1. Ой ті люди **з..під** стріх **солом..яних**! Я їх не (знóсити – я). Я не (терпіти) солом..яного духу! Я їх (топити), щоб вимити водою той дух **не/навидний**, (залоскотати – я) тих на трутнів, які прийдуть!.. 2. (В'яжу – інфінітив) я не (могти). Лукашу, нехай ся жінка більше не приходить, – я не (любити) її. 3. Бач, я тебе **за/те** (любити) найбіл..ше, чого ти сам в собі не розумієш... 4. Ти (казати) каят..я? Спитай березу, чи **каєт..ся** вона за тії ночі, коли весняний вітер розплітав їй косу? 5. Ну, я піду, а ти собі, як (хотіти). 6. То вже хіба постій тут, Лукашуню. Я (побігти), десь коней (попросити) (*Із творів Лесі Українки*).

II. Поясніть орфограми у виділених словах.

III. З якого твору Лесі Українки взято ці рядки? Що ви знаєте про цей твір письменниці?

Вправа 214. Прочитайте речення. Зверніть увагу на запитання до виділених дієслів. За цим зразком визначте синтаксичну роль дієслів у реченнях. Перепишіть їх, підкреслюючи виділені дієслова як члени речення.

Зразок. 1. Життя (*що зробити?*) **прожити** не поле перейти. 2. Петро має мрію (*яку?*) **співати** на оперній сцені. 3. Мама попросила (*про що?*) **відвести** братика до садка. 4. Я прийшла (*з якою метою?*) **допомогти** тобі. 5. Я (*що зробила?*) **виконала** цю справу правильно.

1. **Любить** свій край – це для народу жити (*В. Сосюра*).
2. Привчав мене батько **трудитись** до поту, а мати – **любити** пісні (*О. Підсуха*). 3. Каменя один приділ – **лежати**, вітрові один закон – **лети** (*С. Плужник*). 4. Іде гроза дзвінка і кучерява садам зомлілі руки **цілувать** (*Л. Костенко*). 5. Як тебе не **любити**, Києве мій?! (*Д. Луценко*).

Словник

приділ – призначення

аксесуár – tartozék, (színházi) kellék

грéбувати – megvet, lenéz,
elhanyagol

інкримінува́ти – vádol valakit valamivel

каяття – bűnbánat, gyónás

розпепе́затися – szabadosan viselkedik

розморга́тися (від моргати) – pislog

схамену́тися – észretér

§ 32. Розвиток мовлення.

Складання твору-роздуму за змістом побаченого, почутого

Твір-роздум, або **твір-міркування** – це зв'язне висловлювання, у якому в логічній послідовності передано думки, міркування як доказ чи пояснення чогось, викладено відповідні висновки. У роздумі обов'язково мають бути три частини:

теза – чітко сформульоване основне твердження;

докази, аргументи, що підтверджують або спростовують тезу;

висновок, що випливає з доказів.

Вправа 215. I. Прочитайте твір-роздум.

ЩО ПОСІЄШ – ТЕ Й ПОЖНЕШ

Раніше, коли я чув прислів'я «Що посієш – те й пожнеш», я думав, що воно тільки про працю людини. Людина сіє, садить, щоб вирости плоди її праці. Якщо вдуматись, то це прислів'я можна перенести і на людські взаємини. Посієш щось лихе, таке й матимеш. Зло породжує зло, але не треба забувати, що так само добро породжує добро.

Зло руйнує наші душі, робить нас злими, несправедливими до тих, хто нас оточує, підозрілими, бо й самі чекаємо у відповідь щось недобре. І навпаки, добро возвеличує наші душі, дарує радість, душевний спокій. А тому треба замислитись над тим, як наші вчинки впливають не тільки на інших, а й на нас самих. Недарма в народі побутує прислів'я: «Посієш вчинок – пожнеш звичку. Посієш звичку – пожнеш характер. Посієш характер – пожнеш долю».

Отже, кожна людина перед тим, як щось сказати або зробити, повинна подумати, як це вплине не тільки на її оточення, а й на неї (*Із учнівського твору*).

II. Чи дотримані всі вимоги до твору-роздуму? Виділіть тезу, висновки. Чи достатньо аргументів наведено у творі? Чи впливають висновки з цих аргументів?

III. Наведіть свої аргументи, приклади з життя чи з літературних творів, які б могли доповнити цей твір.

Твір-роздум про побачене, почуте складається із двох частин:

1) розповідь про побачене, почуте;

2) роздум, у якому міститься оцінка побаченого, почутого.

Етапи роботи над твором-роздумом про побачене, почуте

1. Визначте тему й основну думку твору.
2. Проаналізуйте конкретний випадок, про який писатимете.
3. Сформулюйте тезу роздуму, доберіть переконливі докази з власного життя, життя інших людей, прислів'я тощо.
4. Продумайте такий початок твору, який міг би зацікавити читачів і підвести до основної думки.
5. Запишіть твір, дотримуючись вимог мовлення.

У творах-роздумах часто вживають такі сполучення: *мені здається...; я думаю...; я переконаний, що...; я не можу погодитися з тим, що...; хочеться підкреслити, що...; я зрозумів (зрозуміла)...; цей вчинок я вважаю...*

Аргументацію можна починати словами *по-перше, по-друге, прикладом може слугувати* тощо.

Висновки починайте словами *Отже, ...», «На підставі цього ми дійшли висновку...»* і под.

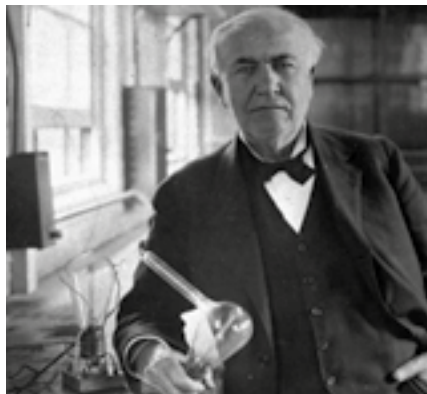
Вправа 216. І. Прочитайте текст.

ПРО СИЛУ СЛІВ. ІСТОРІЯ ТОМАСА ЕДІСОНА

Якось юний Томас Едісон повернувся додому зі школи і передав мамі лист від учителя. Мама зачитала синові листа вголос зі сльозами на очах: *«Ваш син – геній. Ця школа занадто мала, і тут немає вчителів, здатних його чомусь навчити. Будь ласка, вчіть його самі»*.

Через багато років після смерті матері Едісон, на той час уже один із найбільших винахідників століття, переглядав старі сімейні архіви і побачив цей лист. Він відкрив його і прочитав: *«Ваш син – розумово відсталый. Ми не можемо вчити його в школі разом з усіма. Тому рекомендуємо вчити його самотійно вдома»*.

Едісон проплакав тоді кілька годин. Потім записав до свого щоденника: *«Томас Алва Едісон був розумово відсталою дитиною. Завдяки своїй героїчній матері він став одним із найбільших геніїв свого століття»*.

Томас Едісон удосконалив телеграф, телефон, кіноапаратуру, розробив один із перших комерційно успішних варіантів електричної лампи розжарювання, винайшов фонограф. Саме він запропонував використовувати на початку телефонної розмови слово «алло» (*За матеріалами сайту dytpsyholog.com*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Чим могла б обернутися помилка вчителя для юного Томаса, якби його мама дослухалася до слів освітянина?
2. Чи є в цьому випадку виправданою неправдива передача змісту листа? Чи можна засуджувати матір за нещирість? Чим вона керувалася, коли приховала від свого сина справжній зміст листа?
3. Кого з героїв цієї історії стосуються прислів'я «Коли чого добре не знаєш, то не говори», «Сім разів відмір – один раз відріж», «Слово не стріла, а ранить глибше». Як саме?
4. Чи повністю відображає вчинок матері прислів'я «Хто мовчить, той двох навчить».
5. Якого висновку можна дійти на підставі цієї життєвої історії?

IV. Керуючись поданими раніше порадами, напишіть твір-роздум про вчинки людей на основі побаченого чи почутого.

Вправа 217. I. Прочитайте текст. Визначте його головну думку. Чи погоджуєтеся ви з думками автора? Обговоріть у класі зміст почутого.

ВИБІР ШЛЯХУ

Його зненацька охопив сумнів: «Чи те я роблю, що слід? Чи здатний на це? Чому так тягне туди, в невідоме?».

І він зупинився серед шляху. Замислився. Озирнувся.

Хоча дорога стелилася попереду рівна й широка, проте він не міг іти далі: неспокій, і невдоволення собою, і жадання чогось вищого переповнили його. А вздовж уторованої дороги громадилися вершини, які здавалися такими стрімкими й неприступними, що на них ніхто не наважувався зійти. До того ж їх оточували непрохідні хащі, глибокі яруги, гострі стрімчаки й бескиди...

І все ж він рішуче зійшов із гладенької дороги й крізь нетрі та чагарі заторував власну стежину до вершини. І вже нічого не змогло зупинити сміливця: ні колюче терня, ні скелясті крутосхили, ні глибокі урвища. Він здіймався все вгору та вгору. «Божевільний!» – жахалися одні, що спокійно дибали гостинцем. «Відчайдушний!» – захоплено вигукували інші, які вже готувалися рушити й собі услід за сміливцем. «Щасливий!» – зітхали ті, що через свою кволість, несміливість чи полохливу вдачу не могли піти за першопрохідцем. Що йому до того! Він уперто здіймався на вершину, де не ступала ще нога людська.

І то було його покликання, його щастя, його слава і безсмертя. Як важливо в житті знайти себе, доки не пізно, доки ще молодий (С. Плачинда).

II. Який художній засіб використав автор для опису людини, що прагне досягти успіху? Спробуйте «перекласти» текст на повсякденну мову.

III. За змістом прочитаного складіть твір-роздум про свої погляди на вибір життєвого шляху.

Словник

архів – archívum

жадання – vágy

уторований – kitaposott

возвеличувати – kiemelni

сумнів – kétség

яруга – szakadék

§ 33. Дієприкметник і дієприслівник як особливі форми дієслова.

Стилістика дієприкметникового та дієприслівникового зворотів, розділові знаки при них

Дієприкметник – це особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією або станом і відповідає на питання **який? яка? яке? які?** Наприклад: *Геній – це великий талант, **помножений** на каторжну працю й **поділений** на безжалисну вимогливість до себе* (В. Герасимчук).

Дієприкметник разом із залежними від нього словами утворює **дієприкметниковий зворот**. Дієприкметниковий зворот виконує в реченні роль означення. Наприклад: *Кожне дерево, **зрубане на землі**, показує, що щось природне підтято вже і в людській душі* (В. Підмогильний). Іменник або займенник, від якого залежить дієприкметниковий зворот, називається **означуваним словом**.

Якщо **дієприкметниковий зворот** стоїть **після означуваного слова**, у вимові його виділяють інтонацією, а на письмі відокремлюють комами. Наприклад: *Мереживо, **виконане вручну, надзвичайне*** (За В. Скуратівським).

Якщо дієприкметниковий зворот стоїть **перед означуваним словом**, то його не виділяють інтонаційно і не відокремлюють комою. Наприклад: ***Налиті пурпуром** плоди звисають тяжко з віт зелених* (М. Рильський).

Завжди відокремлюються комами дієприкметникові звороти, які залежать від особових займенників. Наприклад: ***Стомлені далекою дорогою**, ми тільки на світанку добрили до села* (М. Стельмах).

Увага! Слід розрізняти **одиначні дієприкметники**, що входять до складу словосполучень «дієприкметник + іменник» і комами не відокремлюються, та **дієприкметникові звороти**. Наприклад: ***Засніжені** поля лежали довкола.* – *Поля, **засніжені ще з осені**, лежали довкола.*

Вправа 218. Спишіть, розставляючи розділові знаки та підкреслюючи дієприкметниковий зворот.

1. Вели до школи поліцаї вчительку, як у туман сповиту в сивину (А. Бортяк). 2. Згодом від ріки на гору простягнулася велика валка саней з діжками повними води (Я. Качура). 3. Мотря помітила на купці калини червоний кетяг не скльований горобцями і протягнула руку, щоб зірвати (Є. Гуцало). 4. Пригнічена такими думками ходила Олена як побита, не обзивалась ні до кого й словом (Г. Тютюнник). 5. На возі накритому брезентом сиділи в брезентових плащах двоє дядьків (М. Вінграновський). 6. Солодко пахло втоптанним у землю набубнявілим житом (Г. Тютюнник). 7. Скинута з голови шапка лежала долі (А. Кащенко).

Вправа 219. I. Прочитайте текст. Назвіть його основну думку.

Найбільшою проблемою залишається забруднення навколишнього середовища. Особливе занепокоєння викликає забруднення вод. У світі навіть існують «сміттеві острови», а точніше – справжні плаваючі сміттєзвалища, розташовані посеред Саргасового моря – ділянки Північно-Атлантичного океану, обмеженої течіями. Це море настільки відоме своїм екологічним станом, що заслужило назву «сміттева пляма». Учені давно забили тривогу з приводу забруднення Світового океану відходами з пластику. Тому було винайдено спеціальних мікробів, здатних поїдати пластик. Таким способом планується вирішити «пластикову проблему» людства (За матеріалами сайту dovidka.biz.ua).

II. Випишіть з тексту речення з дієприкметниками. Усно вкажіть, які з них входять до складу дієприкметникових зворотів, і поясніть уживання розділових знаків при них.

Вправа 220. Речення переплутали свої дієприкметникові звороти і вийшла нісенітниця. Поверніть звороти пояснюваним (означуваним) словам, поставте розділові знаки. Звірте написане з товаришем.

1. У спортивній залі знаходився великий більйардний стіл, порослий зеленим очеретом. 2. Великі карі очі, запряжені в наповнений яблуками віз, дивилися наполохано. 3. Сад спускався до річки, стривоженої вогнем. 4. На зеленій галявині спокійно

паслася пара коней, завішаний важкою червоною порттьєрою.
5. Великі вікна, покриті червоним сукном, тьмяно світилися.

Дієприслівник – це особлива незмінювана форма дієслова, що означає додаткову дію чи стан та відповідає на запитання **що роблячи? що зробивши?** Наприклад: *стоячи, готуючи, написавши, сказавши*. Дієприслівник разом із залежними словами утворює **дієприслівниковий зворот**, який у реченні завжди виконує роль обставини. Наприклад: *Сон, улетівши до хати, бере Харитю під своє крило* (М. Коцюбинський). На письмі **дієприслівниковий зворот** виділяють комами (на початку, в середині та в кінці речення), а в усному мовленні – інтонацією (паузами). Наприклад: ***Не спитавши броду, не лізь у воду. Не лізь у воду, не спитавши броду*** (Народна творчість).

Одиничний дієприслівник у реченні також відокремлюємо комами. Наприклад: *Поволі з вечірніх туманів земля, засинаючи, п'є* (Т. Осьмачка).

Увага! Не відокремлюється комами:

дієприслівниковий зворот, який став фразеологізмом. Наприклад: *бігти не чуючи ніг; сидіти склавши руки;*

одиничний дієприслівник, який стоїть одразу ж після дієслова-присудка та означає спосіб дії (відповідає на запитання *як?*). Наприклад: *Говорити не думаючи (як?) – все одно, що стріляти не цілячись (як?)* (Сервантес).

Вправа 221. Прочитайте текст. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть дієприслівникові та дієприкметникові звороти.

Другий день уже йшли ми лісами – я і пес. Пес пристаючи спочатку при кожній появі дичини переконався, що я не буду стріляти. Він при кожній новій okazії вже тільки злегка оглядався на мене. Потім йшов далі силкуючись удавати, що він також не зважає на дичину...

Уся природа, не приглушена не прибита крикливими голосами людей вимовляла так виразно. Стало якось надзвичайно... (За М. Грушевським).

Дієприкметникові та дієприслівникові звороти вживаються у різних стилях мовлення, виконуючи різні функції: конкретизують, уточнюють думку, слугують засобом образності, надаючи тексту емоційно-експресивного забарвлення.

Дієприкметникові та дієприслівникові звороти дають змогу висловити стисліше те, що потребує складного речення. Тому вони є важливим виражальним засобом в усному

і писемному мовленні. Використання їх характерне насамперед для публіцистичного та наукового стилів, а також для художнього.

Увага! Дія, названа дієприслівником, повинна стосуватися в реченні того ж діяча, що й дія, названа присудком.

Неправильно	Правильно
Побачивши друзів, мене охопила радість.	Коли я побачив друзів, мене охопила радість.
Перебуваючи в Парижі, мені хочеться відвідати Лувр.	Перебуваючи в Парижі, я хочу відвідати Лувр.

Вправа 222. Прочитайте речення з учнівських творів. Знайдіть помилки в уживанні дієприслівникових зворотів і побудуйте речення правильно. Відредагуйте речення запишіть.

1. Побачивши матір, у мене забилося серце. 2. Сидячи на березі, до нас підійшли школярі десятого класу. 3. Зайшовши у парк, від снігу іскряться ялинки. 4. Причаївшись у кущах, мене наздогнали батькові слова. 5. Я купив цього собаку ще будучи цуценям. 6. Визирнувши у вікно, на вулиці йшов сніг.

Речення з дієприкметниковими і дієприслівниковими зворотами можна перетворити на складнопідрядні речення. Порівняйте: 1. *Б'ється моє серце, сповнене любові до землі* (В. Сосюра). – *Б'ється моє серце, яке (що) сповнене любові до землі* (складнопідрядне означальне речення). 2. *Часом я засинав ще до вечері, дивлячись на зорі, або на Десну, або на вогонь, де варилась каша* (О. Довженко). – *Часом я засинав ще до вечері, коли дивився на зорі, або на Десну, або на вогонь, де варилась каша* (складнопідрядне речення з обставинним часу).

Вправа 223. Прочитайте. Замініть дієприкметникові або дієприслівникові звороти підрядними реченнями. Як змінюється стилістика речень? Побудовані речення запишіть.

1. З-під гори, порослої виноградною лозою, дзюрчав струмок (В. Петльований). 2. Голубе небо, вкрите рідкими хмаринками, щедро лило ясне світло на лани, на сади й хати (Олесь Гончар). 3. Нарешті верби, зазираючи в дзеркальну гладь води, відбивалися в ній кожним листочком (І. Нечуй-Левицький). 4. Перестрибуючи одна через одну, хвилі кидалися на берег і тут знесилено затихали. 5. Сон, улетівши до хати, бере Харитю під своє крило (Із творів М. Коцюбинського).

Вправа 224. І. Прочитайте текст. Скажіть, чи доводилось вам відвідувати котресь із названих місць. Розкажіть про свої враження.

ВІДКРИЙТЕ ДЛЯ СЕБЕ МАЛЬОВНИЧІ МІСЦЯ ДЛЯ ВІДПОЧИНКУ В УКРАЇНІ

Кожна нова подорож відкриває нове та незвідане, а жага до пригод змушує забути про всі турботи. Плануючи відпочинок на вихідних, не обирайте місця, де ви побували вже сотні разів. Пропонуємо спробувати щось новеньке, адже в нашій країні так багато мальовничих місць. Ми обрали ТОП-5 локацій, де варто провести вихідні кожному українцю.

Замок Паланок

Замок Паланок – це велична фортеця, що знаходиться у стародавній частині міста Мукачево. Фундаментом замку слугує гора вулканічного походження. Існує легенда, що гору насипали своїми руками жителі міста для оборонної споруди. Однак побудова такого фундаменту принесла людям багато мук – від цього місто отримало назву Мукачево.

Поділяють, що у глибокій криниці замку живуть приви-ди. Місцеві та туристи неодноразово чули незрозумілі звуки і шарудіння.

Якщо ви бажаєте насолодитися історичною величчю слав-ного минулого України, вирушайте в Мукачево!

Буцький каньйон

Буцький каньйон – надзвичайно мальовниче місце у Чер-каській області. Це унікальне природне явище називають маленькою Швейцарією. Довжина каньйону сягає 3 км, а ши-рина – 80 м.

Каньйон приховує нерозгадані таємниці, там знаходиться український Стоунхендж. Поки що експертам не вдалося з'ясу-вати походження цього архітектурного феномену.

Кам'янець-Подільська фортеця

Кам'янець-Подільський – місто, якому вдалося пронести крізь роки свою автентичність і дух середньовіччя. Там зна-ходиться одна з найбільш вражаючих рукотворних пам'яток України – Кам'янець-Подільська фортеця.

Споруда не має аналогів у Європі: вона утворює гранітний каньйон 50 метрів заввишки. До спорудження фортифікації залучили архітекторів і скульпторів з Італії, Вірменії, Нідер-ландів, Франції, Польщі та інших країн.

Озеро Синевир

Морське Око розташувалося простісінько посеред лісів і високих карпатських гір. Синевир вважають найбільшим і найзагадковішим озером України.

Шукати цю перлину варто серед скель і лісів гірського масиву Внутрішні Гір'яни, на землях національного природного парку з тією ж назвою. Морське Око Карпат розташоване на висоті близько 1000 метрів над рівнем моря, його максимальна глибина – 24 м.

Дендропарк Софіївка

Якщо ви втомилися від шаленого темпу і бетонних стін великого міста, відвідайте дендропарк Софіївка.

На 179,2 гектарах парку ростуть 3323 види різноманітних дерев і кущів, розташована величезна кількість античних скульптур, що переносять у магічну старовинну атмосферу.

Дендропарк Олександрія

Дендропарк Олександрія в м. Біла Церква Київської області – це найбільший дендропарк України, площа якого становить 405,6 гектарів. Парк закладений у 18 столітті на честь графині Олександри Браницької.

Туристи насамперед звертають увагу на величезну кількість ставків, фонтанів, озер. Олександрія – унікальне місце, яке допоможе забути усі турботи і поринути у спокій природи (За матеріалами сайту *1plus1.ua*).

II. Знайдіть в інтернеті відеоролики про ті з названих локацій, які ви ще не відвідували. Розкажіть про свої враження, використовуючи такі дієприслівникові звороти: *переглянувши репортаж, ознайомившись з інформацією про ... , бажаючи відпочити..., рекомендуючи друзям... та інші.*

Словник

аналог – hasonló

лока́ція – helyszín

ока́зія – kedvező alkalom

поде́йкувати – beszélni

пърпур – bíborszín

брі́д – átkelő hely a folyón, rév

набу́днявілий – duzzadt

підтя́тий – levágott

портье́ра – függöny

§ 34. Розвиток мовлення.

Складання запрошення на акцію захисту рослин, річок, тварин тощо для сторінки в соціальній мережі

Запрошення давно вже стали невід’ємним атрибутом ділового етикету. Існує багато варіантів письмових запрошень на різноманітні заходи – від лаконічних, ділових, шаблонних, які сотнями заготовляють для якоїсь урочистості чи події, до персональних, художньо оформлених, розрахованих на конкретного адресата. Останнім часом дедалі більшого поширення набувають запрошення на сторінках у соціальних мережах.

Щоб запрошенням не знехтували, треба, щоб воно було привабливим, змістовним і грамотним.

У тексті запрошення основною інформацією є те, **хто, кого, куди, коли, з якої нагоди** запрошує. Ці факти мають бути викладені чітко й недвозначно, щоб у адресата не виникло жодних сумнівів чи вагань.

Стиль **запрошення** визначається трьома чинниками: характером відповідного заходу; рівнем ваших стосунків з адресатом; вашою зацікавленістю в його присутності.

Реквізити запрошення:

1. Назва виду документа.
2. Звертання до адресата.
3. Текст, у якому зазначають:
 - а) дату й час події;
 - б) місце події;
 - в) порядок денний, тематику події;
 - г) прізвища доповідачів із кожного питання;
 - д) прізвище й телефон відповідальної особи;
 - е) маршрут проїзду.

Обсяг тексту запрошення може бути різним. Якщо запрошують шановних, вищих за службовим становищем осіб, у тексті вживають формули ввічливості та формули подяки за увагу.

У запрошеннях використовують такі **стандартні вирази**: *запрошуємо Вас; маємо честь запросити Вас на; дозвольте запросити Вас; будемо вдячні Вам за участь; ми були би вдячні Вам, якби Ви змогли відвідати; прийміть наше запрошення; просимо взяти участь.*

Вправа 225. Розгляньте зразки запрошень. Зверніть увагу на їх оформлення та дотримання реквізитів.

Запрошення на День поля

Шановні пані та панове!

Компанія «УкрФармінг» сумісно з компанією «Case Ih» має честь запросити Вас на виставку-демонстрацію «День поля». Будемо раді бачити Вас 12 вересня 2019 року о 10.00 за адресою: с. Сторожниця, вул. Миру, ТОВ «Коник», Ужгородський район, Закарпатська область.

Запрошення до участі в екологічній акції «Природа, Я, Суспільство»

Якщо ти любиш природу, маєш активну життєву позицію, хочеш бути корисним – тоді **тобі до нас!**

Дата проведення акції: 10 квітня 2019 р., початок об 11 год.
Місце проведення: м. Ужгород, Слов'янська набережна, Боздоський парк.

Мета акції: очистити від побутового сміття береги річки Уж, посадити вздовж берегів дерева та кущі, очистити територію парку від сміття, упорядкувати сміттєзвалища;

а також: привернути увагу громади до проблем охорони довкілля, пропагувати здоровий спосіб життя, виховувати екологічне мислення та культуру.

Чекаємо всіх небайдужих!

За додатковою інформацією звертайтеся за тел. 0502484504.

Організатор: Юрій Степанович Шеба.

Вправа 226. Уявіть собі, що ви – організатор акції на захист довкілля. Складіть запрошення на цю акцію для публікації на сторінці в соціальній мережі. Зробіть це яскраво, так, щоб зацікавити якнайбільше учасників. Та не забувайте про основні реквізити запрошення.

§ 35. Поглиблення відомостей про прислівник як частину мови. Складні випадки правопису прислівників

Прислівник – незмінна самостійна частина мови, яка виражає ознаку дії, стану, предмета або іншої ознаки й відповідає на питання **як? де? коли? куди? звідки? скільки? з якої причини? з якою метою?** Наприклад: читати *вголос*, дерева *влітку*, посаджений *торік*, *надзвичайно* суворий, *зовсім* юний, *надто* весело.

Прислівник найчастіше залежить від дієслова та його форм, може також залежати від прикметника, іншого прислівника або іменника. Наприклад: вивчений *напам'ять*, *занадто* легковажний, *трохи* дорожче, прогулянка *пішки*.

Увага! Прислівник може виражати не тільки ознаку кого-небудь або чого-небудь, а й ознаку іншої ознаки. На цьому ґрунтується широка гама стилістичного використання прислівників, активне вживання в усіх стилях мови. Прислівники суттєво розширюють виражальні засоби мови, додають мовленню неповторних значенневих елементів і емоційності, їм властиве пряме і непряме значення. Порівняйте: – На плечах несе мливо (борошно)? – *Тяжко?* – Аби тільки було що нести (*М. Стельмах*) – *пряме значення*; В неволі *тяжко*, хоча й волі, сказати по правді, не було (*Т. Шевченко*); *Тяжко* мені. *Тяжко*, мамо! Нащо дала вроду? (*Т. Шевченко*) – *переносне значення*.

У реченні прислівники здебільшого виступають обставинами. Наприклад: Що нині утече, то завтра не зловиш. Нажите махом – піде прахом (*Народна творчість*).

Увага! Якщо прислівник залежить від іменника, тоді в реченні він виступає *означенням*. Наприклад: Дорога *ліворуч* вела в царство лісу (В. Крищенко). Надворі весна *вповні* (Панас Мирний).

Прислівники **потрібно, треба, шкода, можна, не можна, необхідно, жаль, пора, соромно, сумно, прикро** тощо виконують роль присудків (в односкладних безособових реченнях). Наприклад: *Можна* все на світі вибирати, сину, вибрати *не можна* тільки Батьківщину (В. Симоненко). І серцю без причини *радісно* (М. Стельмах).

За лексичним значенням прислівники поділяються на розряди: **способу дії** (*швидко, пішки, навмання*); **міри і ступеня** (*ледве, досить, багато*); **місця** (*там, десь, праворуч*); **часу** (*вночі, ніколи, щодня*); **причини** (*спросоння, згарячу, ненароком*); **мети** (*на зло, на щастя, наперекір*).

Вправа 227. Прочитайте речення. Знайдіть прислівники й випишіть їх.

1. Пообіч до самого неба підіймались важкі скелі. 2. Скрізь бачимо радісних хлопчаків, які катаються на санчатах. 3. Усюди чути привітання з нагоди професійного свята. 4. Лікар почав оглядати його занепокоєно. 5. Прилітає зозуленька над ними кувати, прилітає соловейко вночі щебетати. 6. Тільки зелена низька озимина навкруги току нагадувала про осінь. 7. Голос її дзвінка лунав, переливався, линув. 8. Надворі стояло сухе, жарке літо. 9. Збоку стояла дівчина, яка намагалась розгледіти те, що діялось. 10. Було їх дуже багато. 11. Яюсь лелеки довго кружляли в небі.

Вправа 228. Прочитайте фразеологізми. Встановіть відповідність між фразеологізмом і прислівником, що його пояснює.

1. Й курці ніде клонуті.
2. Як бджоли у вулику.
3. Вискочив як Пилип з конопель.
4. Аж мороз пішов поза шкірою.

- А. Неприємно, страшно.
- Б. Недоречно.
- В. Дуже тісно.
- Г. Дуже шумно.
- Д. Згори, звисока.

1. Хоч віником мети.
2. Де Макар телят пасе.
3. Як піску морського.
4. Аж вуха попухли.

- А. Дуже далеко.
- Б. Дуже багато.
- В. Зовсім порожньо, пусто.
- Г. Даром, марно.
- Д. Нестерпно.

Прислівники на **-о, -е** можуть мати ступені порівняння (вони утворюються так само, як у якісних прикметників). Наприклад: швидко – *швидше, більш швидко; найшвидше, найбільш швидко*.

Неправильно	Правильно
більш активніше	більш активно
менш гарніше	менш гарно
найбільш розумніше	найбільш розумно

Вправа 229. Утворіть від прислівників форми вищого й найвищого ступенів порівняння. Звертайтеся з товаришем. Із трьома формами ступенів порівняння прислівників складіть речення й запишіть їх.

Зразок. Тихо – тихіше, більш тихо; найтихіше, найбільш тихо. Найтихіше у класі відповідав Янош.

Брудно, низько, голосно, погано, високо, глибоко, пишно, легко.

Вправа 230. Прочитайте текст. Знайдіть прислівники й випишіть їх. Виконайте стилістичне дослідження: сформулюйте й запишіть, яку роль виконують прислівники в цьому тексті та в мовленні загалом.

Ось і сад. Спочатку старі вишні, купка диких слив. Далі в неладі горбаті яблуні, покручений частокіл... Збоку густий бузинник, з другого боку городжений пліт, а скрізь кропива, лопух, кінський щавель, дикий хміль... Колись тут були до-ріжки, а тепер вони обернулись у звичайні, химерно виведені

Ю. Кулішенко. Квітучий сад

стежки. Одна з них тягнеться вздовж саду під високі, розлогі горіхи. Тут перехрестя зі стежкою, що веде до хати, й тут почорнілий, похилений стіл та кілька лавиць. Звідусіль через віття слив видно стару білу дерев'яну церкву (*У. Самчук*).

Складні випадки правопису прислівників

Пишемо **через дефіс** прислівники:

утворені від прикметників, займенників, числівників за допомогою префіксів по- і суфіксів -е, -и, -ому, (-єму): <i>по-українськи, по-козацьки, по-твому, по-десяте</i>	утворені з частками будь-, казна-, хтозна-: <i>казна-де, будь-коли, хтозна-як, казна-куди</i>	утворені з частками -небудь, -таки, -то, -от: <i>як-небудь, все-таки, як-от, так-то</i>	утворені з двох однакових синонімічних або антонімічних прислівників: <i>ледве-ледве, любо-дорого, більш-менш</i>
---	---	---	--

Із двома дефісами пишуться складні прислівники, утворені повторенням слова або основи зі службовими словами і без них. Наприклад: *коли-не-коли, всього-на-всього, тет-а-тет*.

Увага! Прислівники треба відрізняти від однозвучних сполучень прийменника з іменником, прикметником, займенником, числівником.

Порівняйте!

Прислівники	Однозвучні з прислівниками слова
<i>ішов назустріч</i>	<i>на зустріч</i> з письменником
<i>розказав вірш напам'ять</i>	подарував <i>на пам'ять</i> книжку
<i>робити по-своєму</i>	<i>по своєму</i> подвір'ю
<i>надворі</i> заметіль	<i>на дворі</i> купа піску
<i>я чую це вперше</i>	зайти <i>в перше</i> село
<i>береш на себе забагато</i>	зробили <i>за багато</i> днів

Вправа 231. Складіть і запишіть речення зі словами **вдень, востаннє, назустріч, напам'ять, додому, вдруге, згори, вдалечінь** так, щоб у одному випадку ці слова писалися разом, а в іншому – окремо. Від чого буде залежати написання цих слів? Поясніть усно.

Зразок. Батько йшов назустріч мені. – Учні зібралися на зустріч із письменником.

Разом пишуться прислівники, утворені поєднанням: прийменника-префікса з прислівником. Наприклад: *забагато, наскрізь, повсюди, віднині*;

прийменника-префікса з числівником. Наприклад: *уперше, поодиночі, утрое, заодно*;

прийменника-префікса з коротким прикметником. Наприклад: *замолоду, згарячу, зліва, нашвидку, помалу, допізна, сповна*;

прийменника-префікса із займенником. Наприклад: *навіщо, передусім, чому, звідти*;

кількох прийменників-префіксів із будь-якою частиною мови. Наприклад: *знадвору, навзник, позавчора, завбільшки, удосвіта*;

кількох основ (із прийменником-префіксом чи без нього). Наприклад: *ліворуч, мимоволі, нашвидкуруч, повсякчас, привселюдно*;

аби-, ані-, де-, чи-, що-, як- із будь-якою частиною мови. Наприклад: *абиколи, анітрохи, дедалі, щороку, щоразу, якраз, якнайбільше*;

прийменника-префікса з іменником. Наприклад: *взимку, навесні, вголос, додому, зроду*.

Окремо пишуться прислівники, утворені сполученням:

прийменника з повним прикметником або числівником. Наприклад: *в цілому, в одному, в основному*;

прийменника **по** зі збірними числівниками. Наприклад: *по четверо, по двоє*.

Окремо пишуться прислівникові сполучення, в яких іменник зберігає своє лексичне значення і граматичні форми. Наприклад: *без відома, без смаку; в міру, в ногу; до вподоби, до лиця, до сьогодні; за кордон, з розгону; на вагу, на диво, на руку, на совість; під силу, по правді, під боком, по суті; уві сні, у поміч*. У таких випадках між прийменником та іменником може бути означення: без **мого** відома, без **усякого** сумніву (ладу, наміру, сліду тощо).

Увага! Окремо пишуться прислівникові сполуки, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка – числівників) та одного або двох прийменників. Наприклад: *рік у рік, з дня на день, час від часу, з боку на бік, з ранку до вечора, з кінця в кінець, з краю в край*.

Вправа 232. Прочитайте текст, визначте його стиль. Випишіть прислівники, поясніть їх правопис. Вкажіть розряд за значенням усіх прислівників.

Природа нашого краю часто радує нас красою цвітіння трав'янистих рослин. У березні ми милуємося фіолетовими шафранами, в травні – білосніжними нарцисами в Долині нарцисів, а початок літа буває вже всіма відтінками кольорів. Серед цього квітучого розмаїття у карпатських лісах можна побачити навіть орхідеї. Звичайно, у них квіти не такі великі й яскраві, як у тих, що зростають на наших підвіконнях, а значно менші, об'єднані в суцвіття. Ці мініатюри вражають різноманітністю забарвлення, форми, запаху та хитрістю. Деякі орхідеї не мають нектару, тому вони обманними методами приваблюють комах-запилювачів. Можуть імітувати квітки рослин-нектароносів або й забарвлення самих комах.

Коручка болотна

Любка дволиста

Пальчатокорінник

Зозулинці

Родина Зозулинцеві, або Орхідні, налічує понад 25000 видів найкрасивіших квітучих рослин на планеті. Із 70 видів орхідей, які зафіксовані в Україні, на Закарпатті виявлено 51. Квітнуть вони з середини весни до осені. У травні цвітуть булатки, зозулинці, пальчатокорінники та інші. У червні – ніжна любка дволиста. Це витончена красуня із білими, зібраними в негустий колос квітками. Побачивши її в природі, мимоволі зупиняєшся, щоб насолодитися чарівною представницею із царства Флори і, звичайно, хочеться відчутти її запах. Але тут розчарування: вдень вона зовсім не пахне. Свої пахощі любка дволиста починає виділяти ближче до вечора, а вночі навколо

неї стоїть приємний духмяний аромат, на який злітаються нічні метелики. Кожному своєму “гостеві” білосніжна красуня подарує сюрприз – тоненьку ниточку з крихітною кулькою пилку. Так відбувається процес запилення.

Найгарнішою представницею роду є коручка болотна. Її квіти більші, до 2,5 см, і виділяють п’який аромат, який заманює комах. Після відвідин коручки болотної комахи не здатні до польоту, а лише повзають, таким чином переносячи пилок з однієї рослини на іншу. Цей вид знайдено на Міжгірщині.

Кількість популяцій Зозулинцевих у нашому краї поступово зменшується, а деякі види вже й зовсім щезли. Зірвавши квітку для букета або й просто так, люди не задумуються над тим, скільки років має минути, щоб зацвіла орхідея. Наприклад, любка дволиста починає квітнути аж на одинадцятому році життя. Щоб привернути увагу до цих рослин, Національний банк України випустив пам’ятні монети: у 1999 році – із зображенням любки дволистої, а в 2016 – із зозулиними черевичками справжніми (*За матеріалами сайту mukachevo.today*).

Вправа 233. До словосполучень доберіть з довідки прислівники-синоніми:

Три рази –	Кожного вечора –
Обличчям догори –	Босими ногами –
Дуже далеко –	Швидко робити –
З усіх боків –	З обох боків –
Обличчям донизу –	Як роблять українці –

Довідка: обабіч, горілиць, тричі, босоніж, усебічно, далеко-далеко, вправно, по-українськи, щовечора, долілиць.

Вправа 234. І. Прочитайте прислівники в обох колонках. Усно доберіть до прислівників із першої колонки синоніми із прислівників з **-н-, -ни-** другої. Завдання виконуйте за зразком.

Зразок: млисто – туманно	
убого	старанно
журливо	злиденно
млисто	сумно
по секрету	гостинно
зразково	жалібно
щиро	таємно
дбайливо	доступно
журливо	відмінно
дохідливо	туманно

ІІ. Два прислівники з другого стовпчика введіть у речення і запишіть їх.

Вправа 235. Утворіть із кожної групи складів прислівники, запишіть їх, поділивши на чотири колонки: разом, окремо, через дефіс, через два дефіси.

Зразок: 1) невесело – пишемо разом

1) Ве, не, ло, се; 2) но, не, руш, по; 3) як, де; 4) ків, ськи, бать, по; 5) пер, по, ше; 6) будь, не, де; 7) у, рік, рік; 8) чі, до, ре; 9) у, раз, раз; 10) то, час, то, гус; 11) ему, тво, по; 12) не, ко, ли, ли, ко; 13) на, віч, віч; 14) ін, де, де.

Вправа 236. Спишіть прислівники, знімаючи ризики. Визначте в кожній групі зайвий прислівник. Відповідь обґрунтуйте.

1. Ліво/руч, все/одно, мимо/хідь, за/одно. 2. По/друге, по/латині, вряди/годи, по/тихеньку. 3. На/диво, на/сьогодні, аби/коли, за/кордон. 4. Хоч/не/хоч, по/трое, всього/на/всього, пліч/о/пліч.

Словник

бузінник – bodzás

запілення – beporzás

навмання – véletlenszerűen, céltalanul

нелад – rendetlenség

п'янкий – bódító

буяти – bővelkedik

млісто, імлісто – homályos, ködös

нашвидкуруч – sietve

пилók – pollen

частокіл – kerítés

§ 36. Стилїстика службових частин мови та вигуку.

Особливості вживання службових частин мови в тексті.

Стилїстичні можливості вигуку як особливої частини мови

Службові частини мови – це прийменники (*над, по, через, за*), сполучники (*але, щоб, якщо*), частки (*таки, ні, не*).

На відміну від самостійних, вони не називають предметів, ознак, кількості, дій, не бувають членами речення, не відповідають на питання. Не мають вони також властивих самостійним частинам мови морфологічних ознак роду, числа, відмінка, часу, особи та ін.

Прийменник – це службова частина мови, яка разом із відмінковими закінченнями іменників, займенників і числівників виражає відношення між словами у реченні. Наприклад: *Я спізнився до школи. Учень повернувся із школи пізно. Прийшов о дев'ятій годині.*

Разом із відмінковими формами прийменники передають просторові, часові, причинові, умовні значення тощо. Наприклад: *до тебе, після перерви, відсутній через хворобу, відповісти без підказки, крім відпочинку, воювати за свободу.*

За походженням прийменники поділяються на **непохідні (первинні)**: *з, за, до, над, без, між* і **похідні (вторинні)**: *посеред, заради, з-за, навкруги, збоку.*

Сполучник – це службова частина мови, яка служить для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення. За синтаксичною роллю **сполучники** поділяють на два розряди: **сурядності** (*і (ї), та, також, ні – ні, а, але, проте, або, чи, то – то*) та **підрядності** (*тому що, коли, після того як, якби, щоб, хоч, наче, що* та інші).

Частка – це службова частина мови, яка надає словам, словосполученням і реченням окремих відтінків значення або служить для творення деяких граматичних форм і нових слів. Наприклад: *хай (нехай), би (б), ось, от, лише, хоч, навіть, саме, майже, точно, же (ж), так, авжеж, мабуть, нібито, невже, не, ні (ані)* та ін.

На відміну від прийменників і сполучників, частки не слугують засобом синтаксичного зв'язку.

Вправа 237. І. Прочитайте текст, обговоріть його. Як ви розумієте екологічну безпеку планети?

Чи є на планеті такі місця, до яких іще не докотилися хвилі екологічних катастроф? Звісно ж є! Експерти британського «The Economist» визначили десятку найчистіших і «найзеленіших» країн світу. При складанні рейтингу були враховані такі чинники:

- загальний стан довкілля;
- біологічне розмаїття;
- ступінь забруднення повітря;
- стан водних ресурсів;
- методи ведення сільського господарства;
- ставлення до боротьби з кліматичними змінами у світі.

Так от, до цієї десятки увійшли такі країни: Швейцарія (саме ця країна очолила список); Норвегія (ще в 1910 році в країні був прийнятий «Закон про охорону природи», чинний донині); Швеція (понад 50 % території цієї країни вкриті лісами); Фінляндія; Коста-Рика (яку ще називають «країною-заповідником»); Австрія (вважається країною гірського туризму); Нова Зеландія; Латвія (у цій країні ризик забруднення відходами дуже малий); Колумбія (пальми та орхідеї вважаються національними рослинами країни); Франція (тут дуже добре розвинена система національних парків).

Як ви вже помітили, у цьому списку немає України. Що, на ваш погляд, потрібно зробити чи змінити в Україні, щоб поліпшити екологію? І хто, на вашу думку, повинен цим займатися?! (За матеріалами сайту *travel.tochka.net*).

ТОП 5 екологічно чистих областей України:

1. Чернівецька область.
2. Закарпатська область.
3. Волинська область.
4. Тернопільська область.
5. Івано-Франківська область.

II. Знайдіть у тексті службові частини мови, випишіть їх.

Зразок: **чи** – частка, **на** – прийменник.

Вживаючи **прийменники**, насамперед враховують стиль спілкування.

Так, прийменники *внаслідок, у зв'язку з, згідно з, відповідно до, стосовно до, залежно від, у справі, у питанні, у дусі* властиві **діловому мовленню**.

Прийменники *проміж, побіч, насупроти, попри, заради, задля, щодо, до, незважаючи на* – більше **розмовному стилю**.

Запам'ятайте словосполучення з прийменниками

Жити **в** Україні, події **на** Закарпатті, відсутній **через** хворобу, помилився **через** неухважність, знати математику **завдяки** вчителю, називати **на** прізвище, **за** дорученням, **за** станом здоров'я, великий **за** обсягом твір, обчислити **за** формулою, іти **по** воду, іти **по** гриби, сміятися **з** товариша, екзамен **з** математики, незважаючи **на** дощ, **о** сьомій годині.

Увага! На позначення часових і просторових відношень в українській мові вживаються паралельні конструкції. Наприклад: *на ту пору – в ту пору, під час війни – за часів війни, через два дні – за два дні; іти в школу – іти до школи, будинок по вулиці Лесі Українки – будинок на вулиці Лесі Українки* та ін.

Поширеною помилкою є вживання прийменників там, де вони взагалі непотрібні.

Неправильно	Правильно
підручник з алгебри	підручник алгебри
оплатити за проїзд	оплатити проїзд
дійти до висновку	дійти висновку
малювати з олівцем	малювати олівцем
писати на українській мові	писати українською мовою або писати по-українськи

Вправа 238. Запишіть словосполучення, добираючи з дужок потрібну форму залежного слова.

1. Згідно (наказу, з наказом). 2. Глузувати (з невдахи, над невдахою). 3. Знущатися (з тварин, над твариною). 4. Захворів (через недбальство, завдяки недбальству). 5. Погляд (на життя, про життя). 6. Тривожитися (про собаку, за собаку). 7. Розповідати (за сина, про сина). 8. Ліки (для хвороби, від хвороби).

Вправа 239. Відредагуйте речення, поясніть характер допущених у них помилок. Запишіть речення правильно.

1. Він завжди дуже піклувався за дітей. 2. Із-за цих обставин відрядження довелося відкласти на тиждень. 3. Катання велосипедом – це дуже корисна річ. 4. Для багатьох відома ця мелодія. 5. Завжди користуюся з можливості піти у театр, виставку. 6. До мене це зовсім не стосується. 7. Завдяки дощу я підхопив нежить.

Вправа 240. Прочитайте речення. Визначте функціонально-стилістичну характеристику виділених прийменників. Замініть виділені прийменники синонімічними, запишіть речення.

1. **Попри** величезний вибір турецької та китайської дешевої продукції сумнівної якості вітчизняний споживач скучив за якісним недорогим «своїм». 2. Аварія сталася **через** порушення правил техніки безпеки під час ремонтних робіт. 3. **Завдяки** цьому приладові можна легко визначити, що було написано раніше в документі, якщо слова закреслені. 4. **За** світовою статистикою, **у** театр ходять лише п'ять відсотків мешканців планети. 5. Зобов'язання за контрактом виконуються **протягом** п'яти робочих днів від дати укладення контракту (*За матеріалами інтернету*).

Вправа 241. Усно проаналізуйте особливості вживання службових слів у прислів'ях і приказках (частотність, повторюваність, семантичну специфіку, застарілість форм тощо).

Як Бог дасть, то й тут завдасть. Од Бога ніде не сховаєшся. На Бога складайся, розуму ж тримайся. Чоловік крутить, а Бог розкручує. При пості добре відбути гості. До Бога важкий шлях, а до пекла прямесенький. Який день на Благовіщення, такий на Великдень. Грім такий, що хоч тури гони, так не почують. Дощ лле, як з бочки. Обмок, як вовк. Так тихо, хоч мак сій. Темно, хоч очі повиколій. Ні холодно, ні душно: як на святках у сіряках. Мороз, аж скалки скачуть. Холодно, не наче перед Різдвом. Тепло, як за лихим паном. Холод не свій брат! Аби була булава, то найдеться голова. Козак з біди не

заплаче. Умер козак та й лежить, та й нікому затужить. Про мене, хоч головою об тин! Не любить, як кіт сала. Забажалось, мов перед смертю.

Розряди сполучників за значенням і синтаксичною функцією

Сурядні сполучники		Підрядні сполучники	
єднальні	<i>не тільки... а й, і (й), ні...ні, теж, також, як...так</i>	часові	<i>як, доки, щойно, поки, перш ніж, коли, з того часу як, поки, поки не</i>
проти-ставні	<i>а, але, зате, проте, однак, все ж</i>	умовні	<i>якби, якщо, як, коли б</i>
розділові	<i>або...або, то...то, чи то...чи то, поки не, з того часу як, або, чи</i>	мети	<i>щоб, для того щоб, аби</i>
		допустові	<i>незважаючи на те що, дарма що, хоч, хай</i>
		наслідкові	<i>так що, так що аж, так що й</i>
		порівняль-ні	<i>мов, як, немов, наче, неначе, немовби, начебто</i>
		причинові	<i>бо, тому що, через те що, оскільки, завдяки тому що</i>

Стилістичне забарвлення сполучників визначає сферу їх функціонування. Більшість із них належить до стилістично нейтральних, наприклад: *і, або, якщо, проте* та ін. Переважно в офіційно-діловому мовленні вживаються сполучники *внаслідок того що, завдяки тому що, зважаючи на те що*. У розмовному стилі вживаються сполучники *аби, однак, отож, буцімто* та ін.

Щоб уникнути повторів та урізноманітнити мовлення, вживають синонімічні сполучники, наприклад: *але, та, проте, однак; бо, тому що, через те що, оскільки, у зв'язку з тим що, поки, доки* та ін.

Вправа 242. Прочитайте речення. Визначте функціонально-стилістичні особливості виділених сполучників. Запишіть речення, замінивши виділені сполучники синонімічними.

1. **Як** ми з тобою порушуватимемо статут, що скажуть нижчі чини? (В. Дрозд). 2. Я хотів би, панно Крушельницька, **аби** ви

вчилися в моєму класі (В. Врублевська). 3. **Одначе** чи не пора й свічку засвітити, вже зовсім темніє (М. Кропивницький). 4. **Коби** хоч Федора тут не було, – думав собі (О. Маркуш). 5. Ой не світи, місяченьку, не світи нікому, тільки світи миленькому, **як** іде додому (Народна творчість). 6. **Заки** гетьман виліз, суддя обійшов ридван іззаду і подав йому руку (Б. Лепкий).

Групи часток за значенням

Модальні	Словотворчі	Формотворчі
Частки, що надають словам, словосполученням і реченням різних семантичних, модальних та емоційно-експресивних відтінків: • вказівні: <i>ось, он, онде, от, це, оце, то, ото, воно;</i> • означальні: <i>якраз, саме, справді, точно, власне, рівно; майже, приблизно, мало не, трохи, ледве, трохи не;</i> • підсилювальні: <i>і, й, та, таки, ще, навіть, вже, аж, ж, же, бо;</i> • видільні: <i>тільки, тільки не, лише, лиш, лишень, хоч, хоча, хоч і, хоча б;</i> • власне модальні: <i>мов, мовби, мабуть, мовляв, наче, навряд, навряд чи, ніби, ба, ну;</i> • стверджувальні: <i>так, еге, атож, аякже, авжеж;</i> • питальні: <i>чи, хіба, невже, що за;</i> • заперечні: <i>ні, ані, не;</i> • спонукальні: <i>хай, нехай, би, б, ну, давай, бодай, годі;</i> • порівняльні: <i>мов, немов, наче, неначе, як</i>	Частки, за допомогою яких утворюються нові слова: • частки <i>будь-, -небудь, казна-, хтозна-, де-, аби-, -сь</i> служать для творення неозначених займенників і прислівників: будь-хто, що-небудь, казна-який, дещо, абиде, колись; • за участю часток <i>не, ні</i> можуть утворюватися також слова різних частин мови: неспокій, недоля, невільний, невдалий, нівроку, недарма, неволи-ти, недодержати, неабиякий; • за допомогою часток <i>би, б, же, ж, то</i> утворюються сполучники: <i>щоб, якби, якже, ніж, нібито, начебто, атож</i>	Частки, що використовуються для творення різних граматичних форм: • частки <i>хай, нехай, би, б,</i> за допомогою яких утворюються форми наказового та умовного способів дієслова; • частки <i>-ся, -сь,</i> за допомогою яких утворюються зворотні дієслова: збирати-ся, навчатися, готуватися; • частки <i>най, що-, як-,</i> які служать для творення форм найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників: найкращий, щонайкращий, якнайкращий; найвище, щонайвище, якнайвище

Основна сфера функціонування більшості часток – це усне мовлення, звідки вони активно проникають і в інші функціональні стилі, переважно художній і публіцистичний.

Перевагами розмовного і художнього стилів є можливість використовувати діалектні, застарілі частки на зразок *угу, да, ге, коб, коби, іч, най, буцімто, пак, се* та ін. Наприклад: **Іч** яку (пісню) зачали (Панас Мирний); **Се** було літом, саме в жнива (М. Коцюбинський).

У художній мові натрапляємо і на частки власне авторського творення: **Ви-те** суху вербу встромили тут? (Леся Українка). З метою підсилення виконуваної функції використовуються частки *он-он, от-от, ні-ні, так-так* і под.: **От-от** зозулька маслечко сколотить... і людям одмірятиме літа (Леся Українка).

Вправа 243. У тексті знайдіть частки, випишіть їх, встановіть їх значення. Які стилістичні відтінки вносять частки в речення?

Ліси й ліси... Скільки їх! Ні поглядом не досягнути, ні перейти. Стоять похмурі, розвісивши свої зелені шати, і гомонять... Про віщу? Хто знає. Кажуть, отим товстелезним дубам, що могутньо вп'ялися в землю і верхів'ями сягають хмар, сотні літ. То-то звідали на своїм віку! От зрозуміти б їхню мову. А що, як вилізти на дуба і причаїтися? Певно, можна чимало побачити...

Як тут здорово! Тепер можна оглянути все довкола. Досить тільки залізти вище... І як це раніше не приходило на думку? Ото дорога, а там виблискує на сонці річка – спокійна і принадна Случ. Лісами та лугами вона біжить через усе Полісся... (М. Олійник).

Групи вигуків за значенням

Вигуки	Приклади
Емоційні	<i>о! на! ой! ех! овва! от тобі і на!</i>
Спонукальні (волевиявлення)	<i>агов! гей! геть! киць-киць! тпру!</i>
Мовного етикету	<i>прощай, спасибі, перепрошую, на добраніч!</i>
Звуконаслідувальні слова	<i>гав-гав! кукуріку! хрясь! цок-цок!</i>

Вигуки використовуються **не в усіх функціональних стилях**. Вони практично не трапляються в науковому й офіційно-діловому стилях. Зате в розмовно-побутовому стилі, зокрема в усному мовленні, як у своєму природному середовищі, вигуки найбільш повно і різноманітно розкривають особливості свого значення. У живому мовленні вони безпосередньо пов'язані з темою і змістом інформації, емоціями, оцінками, настроями мовців і передаються з певною інтонацією, мімікою і жестами. У цьому комунікативному комплексі слухач сприймає вигук як мовленнєву одиницю з певним значенням, зокрема стилістичним.

У мовленнєвій практиці різні групи вигуків й окремі вигуки по-різному, залежно від ситуації, тематики і контексту, реалізують стилістичні можливості у стилістичні значення.

Найбільш активними щодо цього є первинні емоційні вигуки **а, о, у, е, ой, ай, ох, ах, ех, ух**, що надають емоційного забарвлення всьому висловленню. Так, вигук **а** виражає:

- здогад, здивування: «А, от ти хто! Я від старих людей про мавок чув не раз, але ще зроду не бачив сам» (*Леся Українка*); «Здрастуй, здрастуй, Прометею! А! Бунтуєш? – ну, бунтуй» (*П. Тичина*); «– Та це й не від дружини, до речі. Син пише. – А-а, син... Це той, що в армії?» (*Олесь Гончар*).
- вираження згоди: «А-а! Якщо так, то це нічого» (*Народна творчість*); вираження жалю, незадоволення: «А-а, хіба це риба! Казна-що, не риба. От колись була риба, щоб ви знали» (*О. Довженко*);
- вираження обурення, переляку, відчаю, розпачу: «– А, так ти й квартиранта пустив! – І придивилася: – Ти ще й на харчах на хазяйських! А-а!» (*А. Головка*);

«— А, матінко ж моя... Та що ж його робити? — Ганджиха злякано позирала в небо, де напливали сизі армади хмар» (А. Шиян).

Відомо, що вигуки в художніх творах вживаються переважно в мовленні дійових осіб.

У художньому тексті вигуки слугують не тільки засобом передання емоційної характеристики героїв, їх ставлення до навколишнього світу, а й показником авторської симпатії до героїв.

Вправа 244. Прочитайте, знайдіть вигуки. Усно доведіть, що в художніх висловлюваннях вони виконують емоційно-увиразнювальну функцію.

1. Ах, скільки радості, коли ти любиш землю. 2. Ох яка ж краса! Сад увесь убрався в іній, проти сонця він як синій (П. Тичина). 3. Ой, чи так красно в якій країні, як тут, на нашій рідній Волині! (Леся Українка). 4. Гей, простори які, любо-мило землі: де не глянь — колоски, та всі в злоті-сріблї (П. Тичина). 5. Це така ж краса, коли груша на всю вулицю цвіте, що прямо — ой! (М. Стельмах).

Вправа 245. Прочитайте. Поясніть і запишіть, які функції виконує вигук О в різних реченнях. У якому стилі мовлення він використаний?

Тихо було увечері, коли почулися стукування чийсь і щось мигнуло мимо віконця.

— Мама! — скрикнула Галя.

— Ні, це не мама, — одказали брати.

— О! — шепотнула Галя; оченята в неї побільшали, а бровенята вище знялися.

— Не бійся, Галю, — промовив менший брат.

* * *

— Пождіть, пождіть, мої голуб'ята, — промовила мати, скидаючи з себе одєжину, притрушену снігом, і ледве дихаючи від утоми.

— Бублики! — гукала Галя трохи неспевна й наче лякаючись.

— О! о! о! — почулося поміж братів, і що то у кожному-то «О» було дива та радощів!

* * *

– Галю! Галю! Послухай-бо, – промовив менший брат, – слухай-бо, мама принесла чоботи!

– О, чоботи! – вигукнула Галя, наче знеслася вже у саме небо голубе.

* * *

– О, який мак! – скрикнула Галя. – Що ж за пишнії маки!
(Із творів Марка Вовчка).

Вправа 246. Доберіть текст художнього стилю, у якому були б вигуки. Поясніть їх художню функцію та стилістичні прийоми використання.

Словник

арма́да (армія) – hadsereg
не́жить – nátha
розма́ття – sokszínűség
частотні́сть – gyakoriság

зобов'язання – elkötelezettség
піклува́тися – gondoskodni
у ду́сі – valaminek a szellemében

§ 37. Особливості правопису службових частин мови й вигуків

Похідні прийменники пишемо		
разом	окремо	через дефіс
якщо утворені від прислівників, іменників або інших прийменників	якщо утворені шляхом поєднання прислівників або іменників з непохідними прийменниками	якщо утворені шляхом приєднання до прийменника з (із) інших прийменників
<i>упродовж, навколо, поруч, наперед</i>	<i>відповідно до, згідно з, під час</i>	<i>з-за, з-під, з-поміж, з-побіч, із-за</i>

Вправа 247. І. Спишіть, розкриваючи дужки. Прокоментуйте орфограму «Написання похідних прийменників разом, окремо й через дефіс».

(За)для нас; (з)поміж нас; (по)між людьми; (на)чолі(з) учителем; (з)під опіки батьків; (на)зустріч щастю; (у)напряму(до) площі; (на)передодні свята; (по)над деревами; (у)ві сні; (з)(по)над гір; (з)над вершин дерев.

II. Замініть, де це можливо, похідні прийменники синонімічними непохідними. З'ясуйте, чи змінюється при цьому відмінок іменника чи займенника.

Правопис часток

Окремо	Разом	Через дефіс
• Формотворчі частки <i>хай, нехай, би, б</i>, за допомогою яких утворюються форми наказового та умовного способу: хай зростають, нехай прийдуть, купи би, приготува ла б.	• Словотворчі: <i>аби-, де-, не-, ні-, ані-, чи-, що-, -сь</i> і формотворчі: <i>най-, як-, що-, -ся, -сь</i> частки у складі різних частин мови: аби <i>куди, ані-трохи, щогодини, небагато, невинний, котрийсь, вітатися, якнай-дорожче</i>. • Якщо між часткою та займенником стоїть прийменник, то всі слова пишемо окремо: аби з чого, ні з якими. Частка що може стояти і після слова, до якого відноситься, тоді її пишемо окремо: <i>хіба що, поки що, тільки що</i>.	• Словотворчі частки <i>будь-, небудь, казна-, хтозна-</i>, за допомогою яких утворюються займенники і прислівники: будь-хто, який-небудь, казна-де, хтозна-як. • Частки <i>-бо, -но, -то, -от, -таки</i>, коли вони виділяють значення окремого слова і стоять безпосередньо після нього: <i>зроби-но, якимсь-то, як-от, важкий-таки</i>. • Якщо ж між часткою та словом, до якого вона приєднується, стоїть інша частка, то всі три слова пишемо окремо: <i>зроби ж но, якимсь би то</i>. • Частку <i>-таки</i> пишемо окремо ще й у тих випадках, коли стоїть перед словом, якого стосується: таки зустрів, таки виконав.

Вправа 248. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Усно поясніть правопис часток.

1. Прикрашаймо (ж) землю свою, юні друзі, (що)дня, (що) години (*М. Рильський*). 2. (Ні) що так не красить людину, як натхнення (*Олесь Гончар*). 3. Хоч (би) артисту руки відрубали, він все (таки) творить не перестане. 4. Який швидкий! На волю! Ти (но) краще не дуже (то) на проміння вилазь (*Леся Українка*). 5. – Погляньте (бо), хіба (ж) ви (не) визнаєте? – билася Стояниха, мов чайка об дорогу (*О. Довженко*). 6. Полий цю яблуню – ад(же) вона із яблучками. (Не) хай (же) сад всесвітній устає там, де ридала мати на руїні (*М. Рильський*). 7. Брати дивувалися, яка (то) Галя гарна у чоботях, і мати хвалила те (ж) (*Марко Вовчок*). 8. Ні (чого) так я не люблю, як запах снопів тільки (но) скошеного і зв'язаного хліба (*І. Цюпа*). 9. І сонце – (хтозна) відкіля взялось! – гарячий одсвіт кидає на стіни (*М. Рильський*). 10. Пішла (б) вона гуляти того (таки) самого вечора, коли (б) не

той вовк невірний з лісу. 11. Так (то) проживає Олеся, працюючи без спочинку, без втоми (*Марко Вовчок*). 12. Ну, ще можна примиритися з тим, що в людини вивітрилась совість, але того, щоб утратив (будь) яку совість учитель, – я (ні) як (не) міг збагнути (*Ю. Збанацький*). 13. І золото, і слава є, та нема Оксани, ні (з) ким долю поділити, ні (з) ким заспівати (*Т. Шевченко*).

Правопис сполучників

Разом пишемо: складні сполучники, які становлять тісне поєднання повнозначних слів із частками або прийменниками: *адже, аніж, втім, зате, мовби, начеб, начебто, немов, немовби, немовбито, неначе, неначебто, ніби, нібито, ніж, отже, отож, притому, притім, причому, проте, себто, тобто, цебто, щоб, якби, якщо, абощо* тощо.

Окремо пишемо:

1) сполучники з частками **би (б), же (ж)**: *коли б, коли б то, хоча б, хоч би, або ж, адже ж, але ж, бо ж, отже ж, а як же;*

2) складні сполучники: *дарма що, для того щоб, замість того щоб, з тим щоб, з того часу як, незважаючи на те що, після того як, тому що, через те що.*

Через дефіс пишемо сполучники з підсилювальними частками **-бо, -но, -то**: *отож-то, тим-то, тільки-но, тому-то, отож-бо.*

Розрізнення складних сполучників і однозвучних із ними сполучень слів

Вправа 249. Уважно прочитайте записані в таблиці речення. Якого висновку ви можете дійти?

Сполучники	Інші частини мови
1. Якби не було зими, за кожух не дбали б ми... (<i>І. Франко</i>). 2. Щоб рибу їсти, треба у воду лізти (<i>Народна творчість</i>). 3. Вікна блідли, зате димарі золотило вже сонце (<i>М. Коцюбинський</i>). 4. Ніч колихала так яскраво, проте не спалося ніяк (<i>М. Рильський</i>).	1. Як би не крутила хуртовина, а блисне промінь – і крига розтане (<i>З. Гончарук</i>). 2. Що б ми не робили, завжди з теплим почуттям згадуємо рідну школу. 3. За те весну всім серцем я люблю, що осені сестра вона прекрасна (<i>В. Сосюра</i>). 4. Дівча стояло і співало про те, що радості замало (<i>А. Малишко</i>).

Вправа 250. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис сполучників.

1. Я все думаю про залізні стовпи та про (те), чи казати мені про них Катерині і Микиті, чи не казати (*Т. Шевченко*). 2. Ніч була темна, про (те) тиха. 3. Усі члени гуртка міркували, як (би) організувати археологічні розкопки місцевості.

Правопис вигуків

1. Вигуки, що складаються з протяжних звуків або повторюваних частин, пишемо **через дефіс**: *шур-шур, ж-ж-ж, аго-о-ов, гай-гай, киць-киць* та ін.

2. Вигуки *йй-богу, йй-право, йй-бо, присягай-бо* теж пишемо **через дефіс**.

3. Інші вигуки, що не передають повторюваних звуків, пишемо **разом**: *Кукуріку! Кудкудак! Цитьте! Агов! Кахи! Тпру! Алло!*

4. Пишемо **окремо** слова мовного етикету: *Будь ласка! До побачення! На добраніч! На все добре!*

Вигуки можуть відділятися від інших слів у реченні комами: *Ой, як же ви мене налякали!* (О. Маковей). *Тут чисто, ясно, весело, ох, як весело!* (І. Франко), а також знаком оклику (здебільшого на початку речення), якщо вимовляються з окличною інтонацією: *Ай! Як тут гарно!* (М. Коцюбинський).

Вигуки *о, ой*, що стоять перед звертанням і тісно з ним пов'язані інтонацією, **комою не виділяємо**: *О пісне блаженна! О пісне крилата, лети над землею* (М. Чернявський).

Вигуки, вжиті у значенні іменників, часто пишуть у лапках: *Твоє журливе «ку-ку» спливало, як сльози по плакучій березі* (М. Коцюбинський).

Вправа 251. I. Прочитайте речення. Зверніть увагу на розділові знаки при вигуках. Поміркуйте, чому в одних випадках вони виділені комою, а в інших – знаком оклику. Поясніть, чому при деяких вигуках нема розділового знака.

1. Го-го, а то котра така мудра? (*Ірина Вільде*). 2. Ой не п'ються пива, меди, не п'ється вода, прилучилась з чумаченьком у степу біда (*Т. Шевченко*). 3. «Е-ей, стій!» – донісся до них гучний голос із саду (*Панас Мирний*). 4. Ой лишенько... Допоможіть мені! (*І. Кочерга*). 5. Прощайте, зараз їду до Жолудя, а звідти у город (*І. Карпенко-Карий*). 6. «Х-ха!» – хекнув Чіпка, не то усміхаючись, не то дивуючись (*Панас Мирний*).

II. Випишіть вигуки і визначте їх групу за значенням.

Вправа 252. Відновіть зміст речень, уставляючи з довідки потрібні за змістом вигук. Поставте (де потрібно) розділові знаки при вигуках.

1. ..., ... місяць май: теплий та холодний. 2. Дай ... веснувати, лише на голому полі житувати. 3. ... якби та якби, то вирости б на голові гриби – був би город. 4. Не кажи ..., поки не перескочив. 5. Один день ..., а ціле життя ... (*Народна творчість*).

Довідка: ай, ай; Боже мій; е; гоп; «гой», «йой».

§ 38. Розвиток мовлення.

Складання діалогів із використанням вигуків

Вправа 253. Пригадайте, що вам відомо з попередніх класів про діалогічне мовлення? За яких умов воно відбувається? Як називаються висловлювання учасників діалогу?

Важливими для діалогу є невербальні засоби спілкування: міміка, жести, інтонація. Діалогічне усне мовлення передбачає розуміння тими, хто розмовляє одне з одним, реальної ситуації спілкування, зорове сприйняття співрозмовниками одне одного (міміки, жестів), сприйняття інтонаційного оформлення мовлення. Зорієнтувавшись у ситуації спілкування, кожен/-на із співрозмовників/-ць планує своє висловлювання (планування відбувається у внутрішньому мовленні). Діалогічне мовлення є ланцюгом

реплік, які породжуються в процесі спілкування двох або декількох осіб. Розрізняють **репліку-стимул**, яка спонукає співрозмовника або співрозмовницю до відповіді або дії, та **репліку-реакцію**, що звучить у відповідь.

Плануючи репліки, слід передовсім визначити мету (мотив) спілкування, його зміст (основну тезу) й логічно «просуватися» до досягнення цієї мети.

Репліки тих, хто розмовляє одне з одним пов'язані за змістом (єдиною темою), більшість із них взаємозумовлені, тому утворюють діалогічні єдності (питання–відповідь). Характерними для діалогу є такі граматичні ознаки: багато неповних речень, використання слів-речень, використання різних речень за метою висловлювання, багато звертань і вставних слів, вигуків і часток тощо.

Вправа 254. Поясніть, між ким могли б відбутись подані діалоги. Замість крапок додайте можливі репліки-стимули або репліки-реакції. Знайдіть у діалогах етикетні вислови. Чи позначаються на мовному етикеті національні традиції, звичаєві приписи народу, особливості національного характеру? Яким чином?

1. – Здрастуйте вам у хату!

– ...

– Дуже дякую! Чи не дозволили б ви Оленці поїхати з нашою родиною найближчої неділі до Львова? Їдемо до бабусі на День ангела. Бабуня знає, що Оленка – моя найближча подруга, і дуже хоче з нею познайомитись. Будь ласка, дайте дозвіл!

– ...

2. – ...

– Вибач, але сьогодні й завтра ця книга дуже потрібна мені для роботи над рефератом. Якщо можеш, трохи почекай. Наступного тижня я обов'язково поверну її до бібліотеки.

– ...

– Гарзд, словник я принесу завтра. Можеш попрацювати з ним два-три дні. Це справді рідкісне видання.

Вправа 255. За завданням учителя кожен із учнів ототожнює себе з мовцем, який, потрапивши в конкретну ситуацію спілкування, виконує певну соціальну роль (школяра/-ки, його батька/матері, учителя/-ки, лікаря/-ки тощо). Наприклад: 1) ви хочете звернутися до вчителя з проханням поради довідкову літературу, якою варто скористатися у процесі самостійної підготовки до написання творчої роботи; 2) вам треба підготувати реферат з історії, але ви не встигаєте взяти в бібліотеці необхідну літературу, та й інтернету вдома не маєте. На перерві підходите до однокласника й просите його допомогти.

Вимоги до діалогів:

- обсяг діалогу 12–14 реплік (для 10 класу);
- відповідність діалогу ситуації й меті спілкування;
- досягнення комунікативної мети, розкриття теми;
- обізнаність з теми, що обговорюється;
- висловлення власної думки щодо теми;
- відсутність мовних і мовленнєвих порушень;
- доброзичливість, використання міміки, жестів, емоційності.

Вправа 256. Складіть діалог дискусійного характеру, використовуючи подані репліки. У репліках вживайте вигук.

Так, ми всім класом їдемо в ліс на відпочинок.

Цікаво: анекдоти, веселі історії, ігри, розваги.

Прекрасний обід на галявині.

Час збиратися додому.

Та це дрібниці, насмітили, звісно, і залишили.

Вправа 257. І. Складіть діалоги, використовуючи вигуки, і «проговоріть» їх за особами.

Можливі ситуації розмови:

а) між однокласниками, що вперше після літніх канікул зустрілися на шкільному подвір'ї;

б) між гуртом десятикласників і вчителькою під час відпочинку в таборі;

в) між школярем і жінкою з немовлям, що попросила допомогти їй внести до автобуса дитячий візок;

г) між школярем і сусідом, якому було ненавмисне завдано ним шкоди (розбито вікно, зіпсовано двері тощо).

ІІ. Самі запропонуйте мовленнєві ситуації для побудови діалогу в класі. Проговоріть їх за особами.

Словник

дитячий візок – babakocsi

пріпис – előírás

міміка – arckifejezés

стімул – ösztönzés

СИНТАКСИС, ПУНКТУАЦІЯ ТА СТИЛІСТИКА

ПОГЛИБЛЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВИШИХ ВІДОМОСТЕЙ

Синтаксис (від грец. *syntaxis* – *поєднання, складання*) – це розділ граматики, що вивчає будову словосполучень і речень, їх значення та умови вживання у зв'язному мовленні.

Пунктуація (від лат. *punctum* – *крапка*) – це система загальноприйнятих правил про вживання розділових знаків.

§ 39. Синтаксис як розділ науки про мову.

Поглиблення відомостей про синтаксичні одиниці, їх місце у мовній системі (словосполучення, речення, текст). Співвідношення між інтонацією й розділовими знаками в реченні залежно від виду речень за метою висловлювання. Використання речень різних типів у стилях мовлення

Вправа 258. Пригадайте, що таке словосполучення, що є спільного і відмінного між словосполученням і словом, словосполученням і реченням; якими за будовою і видами бувають словосполучення; зв'язок слів у словосполученні. Наведіть приклади. При потребі користуйтеся таблицею.

Словосполучення й речення (синтаксичні одиниці)

	Словосполучення	Речення
Роль у мові	Називає предмет, ознаку або дію	Виражає завершену думку
Будова	Складається: 1) з головного і залежного слова – просте; 2) із кількох повнозначних слів – складне	Має граматичну основу
Вид	За головним словом: іменні, дієслівні, прислівникові	За кількістю граматичних основ: прості, складні
Тип зв'язку	Між словами: узгодження, керування, прилягання	Між простими реченнями у складному: сурядний, підрядний, безсполучниковий
Функція	Слугує будівельним матеріалом для речення	Служить для спілкування

Словосполученнями не бувають

Підмет і присудок	<i>урок закінчився, діти читають</i>
Слова, з'єднані сполучниками	<i>розумний і вихований; зелений, а не коричневий</i>
Поєднання іменника з прийменником	<i>під час уроку; через хворобу</i>
Поєднання дієслова з часткою	<i>нехай читає, знав би</i>
Фразеологічні звороти	<i>ловити гав, правити теревені</i>
Ступеневі форми прикметників і прислівників	<i>більш зручний, найменш досвідчений</i>

Вправа 259. Знайдіть і виправте помилки в словосполученнях. Правильно запишіть словосполучення.

Підручник по літературі, дякувати водія, знущатися над меншим братом, в одинадцять годин, вибачити друга, по законах природи, чотири стільця, у повній мірі.

Вправа 260. І. Прочитайте синтаксичні конструкції. Як вони називаються? Свою думку обґрунтуйте.

1. Складна проблема, пливати проти течії, усміхаючись запитає, звичка запізнюватися, вибачити товаришеві, ускладнити завдання, сорокова річниця, зжата нива, дивись на мене, оцінити роботу, підійшов ближче, знайдений скарб, ойкав щоразу, наш знайомий, в'язання гачком.

2. Вранішня роса, напоєне сонцем повітря, чемно спитати, неприпустима неухважність, слухати пояснення, незрозумілі запитання, неправильно записаний номер, цікава розмова, швидкі запитання, нарешті порозумілися, небесна блакить, враження від відповіді.

ІІ. Складіть і запишіть текст, використавши в ньому словосполучення першої чи другої групи. Готові тексти зачитайте однокласникам.

Основною синтаксичною одиницею є **речення**.

Речення – граматично та інтонаційно оформлене слово чи сполучення слів, яке виражає завершену думку. За змістом і граматично речення об'єднуються в текст.

Складовими речення є словосполучення; вставні та вставлені слова й речення, вигукі, звертання, що на питання в реченні не відповідають, але по-різному доповнюють його.

Як окрему складову частину речення слід розглядати й сполучники. Сполучники – **сурядні, підрядні** – з'єднують між собою окремі слова, словосполучення та частини в реченні.

Специфічними **ознаками речення** є віднесеність висловлювання до дійсності; змістова та інтонаційна завершеність, наявність граматичної основи.

У реченні ми сприймаємо не слова, не частини мови, а члени речення.

Вправа 261. З'ясуйте, які пари слів є словосполученнями, а які – реченнями.

Польові квіти, ростуть у полі, чудовий ранок, уранці прохолодно, чай – напій, чай у чашці, діти читають, читання книжки, жовте листя, жовтіє листя.

За метою висловлювання речення поділяються на **розповідні, питальні, спонукальні.**

За емоційним забарвленням речення поділяються на **окличні та неокличні.**

Вправа 262. І. Прочитайте текст. Визначте типи речень, ужитих у ньому.

ЧОМУ УЧЕНЬ ПОВЕРНУВСЯ

(Притча про професію кухаря)

Зібралися якось філософи і засперечалися, яка професія важливіша.

Один сказав:

– Учитель – найпотрібніший. Без освіти прогрес зупиниться.

– Без будівельників людині ніде буде сховатися, і людство позбудеться прекрасних будівель, – заявив другий філософ.

– Музиканти, художники і поети роблять наше життя особливим. Мистецтво відрізняє людину від тварини, – вигукнув третій філософ.

Тут у розмову втрутився учень і водночас слуга господаря будинку.

– Вельмишановні вчені, ви забули про професію кухаря.

– Тобі не можна втручатися в нашу бесіду. Кухарська справа – не мистецтво. Іди, готуй обід, – розсердився господар.

Учень мовчки вийшов із кімнати.

У цей день обіду філософи не дочекалися, учень зник. Довелося господареві самому готувати обід. На жаль, після їжі

філософи відчули себе погано й розійшлися по домівках. Господар знайшов іншого слугу. Минув час, і філософ – господар будинку – помітив, що друзі перестали його відвідувати, а сам він після їжі не здатний був міркувати. Подумав філософ, а потім звільнив нового кухаря й послав колишньому учневі записку з однією фразою: «Кухарська справа – не ремесло, а мистецтво».

Незабаром вчені мужі знову стали збиратися в будинку філософа. Обговорення переривалося тільки смачним обідом, який готував учень.

– Кухарська справа – не ремесло, а мистецтво, – кожного разу казав господар після обіду.

II. Яких типів речень ви не знайшли в тексті? Підготуйте до тексту п'ять запитань і поставте їх своїм однокласникам і однокласницям.

Вправа 263. Розгляньте таблиці та пригадайте визначення розповідних, питальних і спонукальних речень, а також розділові знаки в них. Які речення називають окличними?

Неокличні

Розповідні	Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема. Пісню колискову я складаю знову (<i>Із творів В. Сосюри</i>).
Питальні	О слово рідне, хто без тебе я? (<i>Д. Павличко</i>). Ви знаєте, як сплять старі гаї? (<i>П. Тичина</i>).
Спонукальні	Лови летючу мить життя (<i>Олесь Гончар</i>). Не гайся у добрі. Не обізлися в горі (<i>Т. Севернюк</i>).

Окличні

Розповідні	Рідна мова в рідній школі! Уклін чолом народу, що рідну мову нам зберіг! (<i>Із творів Олександра Олеса</i>).
Питальні	Ну, що ти знов мені розкажеш, о красномовний друже мій?! (<i>С. Плужник</i>).
Спонукальні	Любіть красу своєї мови, звучання слів і запах слів! (<i>Т. Масенко</i>). Нехай не гасне світ науки! (<i>П. Куліш</i>).

Використання речень різних типів у стилях мовлення

Стилі мовлення	Типи речень
Розмовний	Прості речення, різні за метою висловлювання, неповні речення, окличні речення, звертання, вигуки

Стилі мовлення	Типи речень
Науковий	Складні речення зі сполучниковим зв'язком, з дієприкметниковими зворотами; розповідні й питальні речення; для привертання уваги; вставні слова (<i>по-перше, таким чином</i>); похідні прийменники (<i>у зв'язку</i>)
Офіційно-діловий	Розповідні речення; речення з рядами однорідних членів, дієприкметниковими зворотами; складні з підрядними умовними; похідні прийменники; складені сполучники
Публіцистичний	Спонукальні речення; окличні речення; риторичні запитання; поширені речення
Художній	Найрізноманітніші синтаксичні конструкції; використання дієслів одного часу чи способу в значенні іншого

Питальні речення є в текстах різних стилів. Питальні конструкції також використовують як **риторичні запитання**, тобто такі, що не потребують відповіді. Наприклад: *Батьківщина – що миліше, як земля ота святая?* (П. Тичина). Риторичні питання властиві публіцистичному і художньому мовленню. Можна також їх використовувати і в наукових текстах: *Кому не відомі яскраві жовтогарячі квіти календули – нагідки? Вони дуже гарні на вигляд* (З журналу).

Вправа 264. I. Прочитайте текст. Поміркуйте й поясніть, з якою метою вжиті питальні речення.

Війна застала Вадима учнем дев'ятого класу. Хлопець мріяв стати агрономом. Чому раптом агрономом? Адже всі його рідні були металургами.

– Кого ж ти, Вадику, наслідуєш? – турбувалася мати. – Діда? Так дід був каталем... Батька? Так батько був і слюсарем, і горновим.

– А прадід мій ким був? – несподівано запитав Вадим.

Мати розгнівалася:

– При чому тут прадід? Я ж з тобою говорю серйозно.

– А я хіба жартую? – відповів Вадим. – Ким був мій прадід? Хліборобом. От і я, його нащадок (С. Завгородній).

II. Обговоріть із однокласниками/-цями, які професії є престижними в наш час.

III. Напишіть невеликий твір-роздум «Чи будь-яка робота гарна і важлива?»

З-поміж інших типів особливою емоційною насиченістю характеризуються **спонукальні речення**, які використовуються в усіх стилях мовлення.

Окличні речення найчастіше трапляються в публіцистиці, художній літературі: *Ой, пробі! Рятуйте!* (О. Довженко). У розмовному мовленні окличні речення – це вітальні звороти, побажання: *Зі святом Вас! Усього Вам найкращого! Хай Вам щастить!*

Вправа 265. Прочитайте текст. Проаналізуйте стилістичну роль окличних, питальних і спонукальних речень.

Небо було чисте, темно-синє на сході і голубе на заході. Щедро розливалася теплінь, а над селом ніби тільки-но снігова заметіль пронеслася – таке воно було біле-біле.

То сади цвіли. Ой же й хороша пора року! Та в таку пору як хотілося б, аби люди всіх країн світу облишили свої свари, аби милувалися прекрасним витвором своїх рук і природи. Бо що може бути чудеснішим за цвіт яблуні?! Дивися на нього й тішся найніжнішими його пахощами, багатством фарб і тонів, заслуховуйся шепотом молодого листя. Адже яблуні цвітуть лише раз на рік! (С. Завгородній).

А. Калитко. Сад цвіте

Словник

агронóm – agronómus
металу́рг – kohász

каталь – hengerlő munkás
слюсар – lakatos

§ 40. Складові частини речення.

Функції головних і другорядних членів речення, особливості їх вираження

Підмет – головний член речення, що називає предмет або поняття й відповідає на питання *хто? що?*

Вправа 266. І. Розгляньте таблицю. Самостійно доберіть приклади підметів різних типів, названих у таблиці.

Простий підмет	Складений підмет
Способи вираження:	Способи вираження:
іменник або займенник у називному відмінку однини	стійкі словосполучення
слова інших частин мови в значенні іменника	сполучення кількісного числівника або іменника, що має кількісне значення, з іменником
неозначена форма дієслова	сполучення іменника в називному відмінку з іменником у орудному відмінку з прийменником з

II. Прочитайте речення. Випишіть підмети, вкажіть їх тип. Користуючись таблицею, визначте спосіб вираження підметів.

1. Незабаром Соломія з Іваном простували повз плавні до циганської оселі (*М. Коцюбинський*). 2. Вода прибувала з дивовижною швидкістю (*О. Довженко*). 3. Новий метушиться в темряві трюму (*Ю. Яновський*). 4. Невеликі три літа марно пролетіли... (*Т. Шевченко*). 5. А хіба ми з вами не в казці живемо? (*Леся Українка*). 6. Летять од лісу трое лелек (*Є. Гуцало*). 7. Співати – не ціпом махати (*Народна творчість*). 8. «Садок вишневий коло хати...» – зразок геніальності й простоти поезії (*М. Рильський*).

Присудок – це головний член речення, що виражає ознаку підмета, тобто означає, що говориться про підмет, і відповідає на питання *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто або що він є? ким або чим він є?* Наприклад: *Над все ти свій народ люби* (*С. Черкасенко*). *Брильянти рос укрили луг шовковий* (*В. Сосюра*). *Лиш боротись – значить жити* (*І. Франко*).

Присудки бувають простими і складеними.

Простий дієслівний присудок виражається одним словом – це дієслово у формі будь-якого способу, часу, особи. Наприклад: *І сад мені в руки схилить суцвіття своє зелене* (*А. Малишко*). *Вночі вже осінь глянула до двору* (*А. Малишко*). *Хай потішається парубча* (*Ю. Бедзик*). *На місці вчительки я б тебе за такий зошит виставила з класу* (*О. Донченко*).

Увага! Простим є також присудок, виражений дієсловом у складеній формі майбутнього часу. Наприклад: *Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе* (*В. Симоненко*).

*Буду мріяти й жити на крилах надій (Д. Луценко).
А тепер будемо вечеряти всі разом (В. Собко).*

Простий дієслівний присудок виражається також:

- інфінітивом: *Я їй розказувати, а вона сміятись та радіти (Марко Вовчок);*
- вигуковою формою дієслова, яка передає коротку миттєву дію: *Заридала Катерина та бух йому в ноги... (Т. Шевченко);*
- фразеологічними та іншими стійкими сполученнями: *Сьогоднішня їхня сварка зводила нанівець ту теплу робочу дружбу (Іван Ле). Він без угаву править теревені, поблискуючи з-під розкуйовджених вусів білими молодими зубами (Олесь Гончар).*

Дієслівний складений присудок – це присудок, що складається з неозначеної форми дієслова (виражає його основне лексичне значення) і змінюваного допоміжного слова (виражає його граматичне значення – спосіб, час, особу, рід, число).

Складений дієслівний присудок:

допоміжне слово + неозначена форма дієслова

Увага! Допоміжними бувають:

- дієслова зі значенням початку, кінця, продовження дії: *почати, стати, взятися, кинутися, кінчати, перестати, кинути, продовжувати, лишитися;*
- дієслова, що виражають можливість, неможливість, прагнення, бажання: *мусити, могли, намагатися, бажати, хотіти, сміти, уміти;*
- прикметники: *повинен, готовий, згоден, радий, здатний;*
- дієприкметники: *змушений, зобов'язаний, покликаний;*
- стійкі сполучення слів: *виявити бажання, мати змогу, мати можливість, не в змозі, не в силі, у силі.*

Наприклад: *Я хутко набираю повітря і перестаю дихати (О. Довженко). Я міг щось пропустити, забути (В. Собко). Він ладен стати на оборону правди людської (Олесь Гончар). Ти матимеш змогу перевірити кожен мій запис (В. Собко).*

Вправа 267. Складіть речення зі складеними дієслівними присудками.

Хочу знати, спроможний вчитися, можу засвоїти, бажаю відпочити, мусиш віддати.

Складений іменний присудок – це присудок, що складається з іменної частини (виражає його основне лек-

сичне значення) і допоміжного дієслова-зв'язки (виражає граматичне значення способу, часу та особи).

Складений іменний присудок

Дієслово-зв'язка + іменна частина	
бути (був, є, буде), ставати, робитися, здаватися, називатися, залишатися, доводитися, зватися, уявлятися, прикидатися, доводитися, являти собою тощо	• <i>іменники</i> в називному, родовому або орудному відмінках без прийменника; • <i>прикметники</i> в називному або орудному відмінках, а також у формі вищого або найвищого ступеня; • <i>числівники</i> (кількісні й порядкові); <i>займенники</i>; • <i>дієприкметники</i>; <i>фразеологічні сполучення слів</i>; <i>неозначена форма дієслова</i>

Наприклад: Людина **стає людиною** тільки серед людей (Й. Бехер). З усіх утрат утрата часу **найтяжча** (Г. Сковорода). Він **був третім** у черзі. Я не **такий**, щоб зрадити людину (Леся Українка). Теплою і ясністю душа моя **повита...** (Олександр Олесь). Алюр **був у три хрести** (С. Скляренко). Лиш боротись – **значить жити** (І. Франко).

Увага! Іменна частина складеного присудка може включати порівняльні сполучники *як, ніби, мов, наче, начебто, нібито* тощо. Наприклад: *Подих рідної землі – наче хліб з долоні мамі...* (В. Крищенко).

Вправа 268. Виконайте тестові завдання.

1. Граматична основа виражена одним головним членом – присудком у реченні

- А З переляку душа в п'ятки уткла.
- Б Плохий заєць і пенька боїться.
- В Не підливай масла у вогонь.
- Г Шаленая муха вкусила за вухо.
- Д На похиле дерево і кози скачуть.

2. Граматична основа виражена обома його головними членами – підметом і присудком – у реченні

- А Уночі тріщить, а вдень плющить.
- Б Весна ледачого не любить.
- В На чужий труд ласий не будь.
- Г Зробив діло – гуляй сміло.

3. Присудок узгоджується з підметом у роді й числі (кілька правильних відповідей) у реченні

- А Який мій друг великодушний!
- Б Дуже корисно побувати ще раз дитиною.
- В Людина здавна примусила вітер служити собі.
- Г Будь, людино, людиною! Будьте, люди, людьми.
- Д Золоте дозріле жито хвилювалося колоссям.

4. Підмет та іменна частина присудка виражені неозначеною формою дієслова у реченні

- А У кожної людини є про що розповісти.
- Б Керувати – це передбачати.
- В Писати вірші – дуже просто.
- Г Тримавши у руках скрипку, людина не здатна зробити погане.

5. Підмет виражений прислівником у реченні

- А Сьогодні я такий щасливий, мов вийшов хлопчиком на шлях.
- Б Славне моє сьогодні. Завидним і прекрасним буде завтра.
- В Великий меті – велике життя.
- Г Вечір лагідний, свіжий.

6. Іменний складений присудок є в реченні

- А Данило стає на ноги, обважнілою рукою витирає обличчя.
- Б Кожен стояв біля свого деревця.
- В Я – рядовий лиш, я – содат, розвідник тих, вже близьких далей.
- Г Десятки рук вже підхопили кожного з нас.

Вправа 269. Прочитайте речення. Виберіть з дужок потрібну форму присудка, запишіть речення.

1. У розвинених країнах близько половини корпусних меблів (виготовляється, виготовляються) з металу і пластмас.
2. Більшість картин, представлених на виставці, (демонструються, демонструється) вперше.
3. На верхню платформу Ейфелевої башти підіймають ліфти і (веде, ведуть) 1710 сходи.
4. Більшість автобусів цього підприємства (потребує, потребують) ремонту.
5. У 1998 році Болгарію (відвідали, відвідало) 130 тисяч туристів з України (З довідника).

Вправа 270. Складіть речення, у яких подані дієслова виступають то простим дієслівним присудком, то частиною іменного складеного присудка. Продовжте ряд таких дієслів.

Зразок: Данило став на порозі. Данило став командиром загону.

Іти, повернутися, бути, становити, залишитися, робитися, називатися, вважатися, доводитися.

Другорядні члени речення

До другорядних членів речення належать додатки, означення, обставини: *З глибин* (обставина) *віків* (додаток) і *гордо* (обставина), *й величаво* (обставина) *встає легендами* (додаток) *овіяне* (означення) *ім'я* (*В. Симоненко*).

Додаток	Означення	Обставина
другорядний член речення, який означає предмет і відповідає на питання усіх відмінків, крім називного	другорядний член речення, який вказує на ознаку предмета і відповідає на питання <i>який? чий? котрий? скільки?</i> (у всіх їх відмінкових формах)	другорядний член речення, який пояснює слово зі значенням дії чи ознаки, виражає характеристику дії, стану чи ознаки, ступінь їх виявлення, умови, за яких відбувається дія
Додаток виражається тими ж частинами мови, що й підмет. Найчастіше – іменником і співвідносними з ним займенниками (особовими, неозначеними, заперечними): рідше прикметником, займенниками прикметникової форми, числівниками, частками, вигуками.	Означення бувають узгоджені, неузгоджені, прикладки. Узгодженим є означення, виражене словом, що має такі самі рід (в однині), число та відмінок, що й означуване слово. Узгоджені означення виражаються прикметниками, займенниками прикметникової форми, а також порядковими числівниками, дієприкметниками.	Види обставин розрізняють за їх значеннями на основі питань, на які вони відповідають: <i>де? куди? звідки?</i> – місця; <i>коли? відколи? доки?</i> – часу; <i>для чого? з якою метою?</i> – мети; <i>чому? з якої причини?</i> – причини; <i>за якої умови?</i> – умови; <i>незважаючи на що?</i> – допуску; <i>як? яким способом?</i> – способу дії; <i>наскільки? у якій мірі?</i> – міри і ступеня.

- Додаток, виражений знахідним відмінком без прийменника, називається **прямим**. Прямим вважається і додаток, виражений формою родового відмінка, якщо він залежить від присудка із запєречною часткою **не**. Додаток може виражатися і неозначеною формою дієслова.

- У ролі **поширених узгоджених означень** виступають дієприкметникові звороти.

Неузгоджені означення виражаються формами різних частин мови, які вказують на ознаку або належність предмета:

- іменниками в непрямих відмінках із прикметником або без нього;
- займенниками **його, її, їх** (родовий відмінок від особових **він, вона, вони** у значенні присвійного);
- прислівниками;
- неозначеною формою дієслова;
- словосполученням.

Узгоджені та неузгоджені означення можуть бути поширеними залежними від них другорядними членами.

- **Прикладкою** називається означення, виражене іменником, що вказує на:

- емоційне сприймання предмета,
- професію,
- національність.

- **Обставини** виражаються:

- прислівниками;
- іменником (із прийменником або, рідше, без нього);
- дієприслівником, дієприслівниковим зворотом;
- неозначеною формою дієслова;
- словосполученням;
- фразеологізмами.

Окремим видом обставини є **порівняльний зворот** – частина простого речення, що містить у собі порівняння і зв'язується з пояснюваним словом порівняльними сполучниками *як, мов, немов, неначе, мовби*. Порівняльний зворот від решти речення відокремлюємо комою.

Вправа 271. Прочитайте речення, перепишіть їх, підкресліть другорядні члени речення. Поясніть особливості їх вираження.

1. Склав пісень я багато про тебе, та найкраща пісня – це ти (*В. Сосюра*). 2. У всякого своя доля і свій шлях широкий (*Т. Шевченко*). 3. Черниш і Брянський лежали в садку на вигорілій траві (*Олесь Гончар*). 4. Світлий промінь пада в садову гущину (*П. Грабовський*). 5. Вітер осені хилить тополі (*В. Сосюра*). 6. Під горою веселками блищав Дніпро (*Я. Баш*). 7. Коня напувала до зірниці із криниці (*Т. Шевченко*).

Вправа 272. Прочитайте речення, назвіть у них фразеологізми, поясніть, як ви їх розумієте. Поміркуйте, у яких реченнях фразеологізми є другорядними членами речення, а в яких – головними.

1. Тепер вони тримаються лікоть у лікоть (*А. Хижняк*). 2. Справжні друзі ніколи глека не поб'ють. 3. І от він прийшов. Скинув з себе красивим жестом плащ (*М. Рильський*). 4. Образно кажучи, завод жив одним днем (*Із журналу*). 5. Цимбал одразу здогадався, що тут діло нечисте, але розпитувати не захотів (*В. Кучер*). 6. Дівчина була впевнена, мовби Надька Суль перейшла їй дорогу (*Є. Гуцало*).

Вправа 273. I. Прочитайте текст. Визначте його головну думку.

Якось, коли моя дружина Ребекка була ще старшокласницею, у них у школі був запис на конкурс «Міс школи». Ребекка та ще багато дівчат записалися, а от її сусідка по парті Лінда передала список далі, не записавшись.

– Ліндо, записуйся! – наполягала Ребекка.

– Та ні. В мене нічого не вийде.

– Та давай! Буде весело!

– Ні! Це справді не мое.

– Твое-твое! Ти будеш шикарна! – не вгавала Ребекка.

Отак Ребекка та інші підбадьорювали Лінду, аж доки вона не записалася.

Тоді Ребекка не надала цій історії великого значення. Та ось минуло сім років і вона одержує листа від Лінди, в якому та змальовує всю внутрішню боротьбу, пережиту того дня, і дякує Ребеці – за іскру, яка збудила в Лінді бажання змінити все своє життя. Лінда розповіла, як мучилась у школі через низьку самооцінку; для неї було справжнім шоком, що Ребекка взагалі сприймала її як кандидатку на конкурс. Урешті-решт вона записалася, щоб Ребекка та інші дали їй спокій.

Лінду так гризла та участь у конкурсі, що наступного дня вона зв'язалася з організатором і попросила викреслити її зі

списку. Але організатор, услід за Ребеккою, наполіг на її участі. Лінда неохоче погодилася.

І цього виявилось досить. Хоч того разу Лінда не зайняла жодного місця в жодній номінації, вона здолала величезну перешкоду: низьку думку про себе. Наступного року Лінда вже брала участь в учнівському самоврядуванні і, пригадує Ребекка, стала комунікабельною і жвавою.

Те, що пережила Лінда, називають «зсувом парадигми». Відважившись на участь у заході, який ставив перед нею високу планку, Лінда подивилася на себе в новому світлі. У листі вона сердечно дякувала Ребекці, по суті, за те, що Ребекка зняла з неї старі окуляри, розстрошила їх об підлогу, переконала приміряти нові.

Так само, як негативні парадигми стосовно себе обмежують нас, позитивні виявляють наші позитивні здібності (III. Кові).

II. Подумайте, чи були у вашому житті такі випадки, які дозволили по-іншому подивитися на себе та навколишній світ і врешті-решт змінили ваше життя. Обговоріть цю тему з однокласниками та однокласницями.

III. До якого стилю належить текст? Присудків якого типу у тексті найбільше? Випишіть з тексту по два речення або частини складних речень з прикладами на кожен вид присудка. Підкресліть у них усі члени речення.

Словник

алю́р – járás mód (a lovagnál)
звóдити нанівeць – érvényteleníteni
ла́ден (ладний) – képes
пла́вні – nádas
суцві́ття – virágzat

гу́щій – bozót
зі́рнийця – hajnalcsillag
підбадьoрювати – bátorít, buzdít
рядoвій – sorkatona
ціп – cséplő

§ 41. Виразальні особливості двоскладних та односкладних речень, їх видів.

Повні й неповні речення, їх уживання у різних стилях мови.

Порядок слів у реченні, його виразальні функції.

Функції логічного наголосу в мовленні

На відміну від двоскладних речень, у яких обов'язково мають бути два головних члени – і підмет, і присудок, в **односкладних** є тільки один головний член речення і другого не треба.

За тим, як виражений головний член і наскільки виразно він вказує на діяча, **односкладні** речення поділяють на види.

Вправа 274. І. Прочитайте прислів'я та приказки. Яка тема їх об'єднує?

Що маєш сказати, наперед обміркуй. Краще мовчати, аніж брехати. Краще недоговорити, ніж переговорити. Мудрий не все каже, що знає, а дурний не все знає, що каже. Дав слово – дотримай його. Шабля ранить голову, а слово – душу. Вола в'яжуть мотузками, а людину словами. Більше діла – менше слів. Більше вір своїм очам, ніж чужим речам. Хто ясно думає, той ясно і говорить. Слово – не горобець, вилетить – не впіймаєш. Не хочеш почути поганих слів, не кажи їх сам.

ІІ. Усно визначте, які речення є двоскладними, а які – односкладними. По два приклади запишіть.

Вправа 275. І. Розгляньте таблицю. Пригадайте, що ви вчили про односкладні речення.

Вид односкладного речення	Стиль використання	Інтонація	Роль у тексті
Означено-особові	художній, публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, розмовний	розповідна, питальна, спонукальна, оклична	виражають експресію, волевиявлення, логічну послідовність, концентрують увагу на певних речах, передають емоційний стан
Неозначено-особові	художній, публіцистичний, науковий, розмовний	розповідна, питальна, спонукальна, оклична	засіб узагальнення, засіб вираження експресії; образне вираження узагальнених суджень
Узагальнено-особові	художній, розмовний	розповідна, спонукальна, оклична	надають мовленню афористичного характеру, містять узагальнені судження
Безособові	художній, публіцистичний, розмовний, рідше науковий, офіційно-діловий	розповідна, інколи оклична	передають емоційний стан, емоційно-експресивні відтінки; а також значення необхідності, категоричності

Вид односкладно- го речення	Стиль використан- ня	Інтонація	Роль у тексті
Називні	художній, публіцис- тичний, розмовний	розповід- на, інколи оклична	стверджують наявність пред- метів чи явищ, інколи дають оцінку предмету чи явищу за до- помогою часток

II. Доберіть по два приклади до кожного виду односкладних речень з інтернету чи з художніх творів.

Вправа 276. I. Прочитайте групи речень. Визначте, до якої групи вони належать: двоскладних чи односкладних?

А. 1. Нам дуже хочеться побачити озеро Синевир. 2. Пахло весною. 3. У кімнаті темно, і пахне лікарськими травами. 4. Потім несподівано задощило.

Б. 1. Хтось приніс мені газету. 2. Сніг засипав будинки й дерева. 3. Діти не хочуть бути людьми без майбутнього. 4. У повітрі відчувається запах бузку.

II. Усно перебудуйте двоскладні речення на односкладні, а односкладні – на двоскладні.

Вправа 277. Порівняйте речення в лівій і правій колонках. У яких реченнях є всі необхідні члени, а в яких пропущено один і більше членів? Як це впливає на розуміння смислу речень?

Увечері прийшла з роботи стомлена мама. На столі стоїть «Празький» торт.

Мама прийшла? Прийшла.
На столі – торт.

Повними називають речення, зрозумілі самі по собі, бо вони мають усі необхідні для цього члени речення. Наприклад: *Місяць човном золотим над містом сонно пливе* (В. Сосюра).

Неповними називають речення, у яких пропущений один або кілька членів речення, що їх можна легко відтворити за змістом. Наприклад: *Пташка радіє весні, а дитя – матері* (Народна творчість).

Опускатися можуть як головні, так і другорядні члени речення.

Неповні речення, як і повні, можуть бути поширеними і непоширеними, односкладними і двоскладними, а також частинами складного речення. Наприклад: *Ранні пташки*

росу п'ють, а пізні [пташки] сльози ллють. Не вчи орла літати, а солов'я [не вчи] співати.

Неповні речення слід відрізняти від односкладних, у яких є лише один головний член, а другого немає чи бути не може.

Неповні речення широко представлені в розмовному мовленні та в художніх творах. Такі речення допомагають уникнути невиправданих повторів слів, стисло й динамічно викласти інформацію, а також за потреби створити психологічне напруження висловлення. Наприклад: *Нехай все буде так, як сталося, – не повертайся, не гукай. Зоря скотилась і розтала. На віях... На плечі... В руках...* (М. Боровко).

Увага! Часто на місці пропущеного члена в **неповному реченні** (якщо робиться пауза) ставимо **тире**.

Вправа 278. Подані речення трансформуйте в неповні, вилучивши з них дієслова-присудки. Запишіть, ставлячи на місці пропуску присудка тире.

1. Праворуч видніється очерет, ліворуч видніються тополі, сосни, яблука, черешні. 2. Обабіч гірської річки Брустурни розташовані гуцульські оселі. 3. Над горами світить платинове, сліпуче сонце. 4. Довкола знаходиться повно мулу й ломаччя.

Вправа 279. I. Пригадайте вивчене вами про неповне речення.

II. Перепишіть речення. Підкресліть неповні речення, у дужках зазначте пропущені члени речення.

1. Я лежу на возі. Навколо, спинами до мене, дід і батько з косарями (О. Довженко). 2. Здається, не плив я човником тієї

ночі по Десні. Плив батько сам, а я лежав на курені, під дубом, коло діда (*О. Довженко*). 3. Вабить хата дитинства ласкою. А поріг – новою дорогою (*Р. Никонова*).

III. Спишіть, пропускаючи слова, які невиправдано повторюються. Поставте потрібні розділові знаки.

1. Добрі діти доброго слова послухають, а лихі діти й дрючка не бояться. 2. Птицю пізнають по пір'ю, а людину пізнають по доброму слову. 3. Землю сонце прикрашає, а людину прикрашає праця (*Народна творчість*).

IV. Знайдіть і запишіть три-п'ять прислів'їв, до складу яких входили б неповні речення.

Порядок слів – це властиве певній мові розміщення членів речення одне стосовно одного.

Українська мова належить до мов із вільним порядком слів у реченні. Але вільність порядку слів не виключає правил, що регулюють розташування членів речення. Кожне переставлення пов'язане з більшою чи меншою зміною значення.

Порядок слів виконує синтаксичну й стилістичну функції: *Я побачив сина вчителя* (тобто маю знайомого вчителя і побачив його сина); *Я побачив учителя сина* (пішов до школи і побачив синового вчителя).

Тихий світанок – односкладне називне речення; *Світанок тихий* – двоскладне речення з пропущеним дієсловом-зв'язкою.

У наведених прикладах порядок слів має синтаксичне значення, він є одним із засобів з'ясування синтаксичних стосунків між словами.

Стилістична функція порядку слів полягає в тому, що переставлення членів речення викликає додаткові смислові відтінки, змінює експресивну роль того чи іншого компонента.

Розрізняють **прямий (звичайний) порядок слів** і **зворотний (інверсія)**. При прямому порядку слів група підмета, як правило, стоїть перед групою присудка, узгоджене означення перед означувальним словом, неузгоджене означення – після. Прямий порядок слів характерний для наукового, офіційно-ділового і публіцистичного стилів. Зворотний порядок слів (інверсія) застосовується в художньому і розмовному стилях. При інверсії увага зосереджується на тому члені речення, який виноситься на початок чи кінець. Інверсія створює неабиякі стилістичні можливості, але її

використання потребує авторської вправності. У процесі мовлення за допомогою інтонації, пауз, логічного наголосу завжди виділяється один або кілька членів речення як комунікативне ядро висловлювання. Наприклад: *Ближчає ранок, квапиться десь курне сонце, женучи перед себе на захід табуни холодних туманів, зринають путівці й полівки, чорними цятками маячать на них люди: на мотоциклах, велосипедах, мопедах (Г. Тютюнник).*

Порушення правил розташування членів речення може спричинити двозначність висловлювання. Неправильно побудованим є, наприклад, таке речення: *Великий інтерес викликала лекція про наркоманію у батьків.* Можна подумати, що лектор розповідав про батьків-наркоманів. Потрібно було сказати: *Великий інтерес у батьків викликала лекція про наркоманію (За Г. Волкотруб).*

Вправа 280. Прочитайте речення, визначте випадки порушення порядку слів. Виправте речення та запишіть їх.

1. Британія намагається зберегти чисте для свого народу середовище. 2. Я завжди почуваю себе некомфортно у для мене незнайомій компанії (З учнівських творів). 3. Бібліотека придбала у травні випущений видавництвом «Форум» довідник для вступників до вищих навчальних закладів. 4. Реставрація будинку триватиме від приблизно шести до дев'яти місяців. 5. Лишилися незмінними ціни на борошно пшеничне (З газети).

Вправа 281. Прочитайте речення. Поясніть характер виявлених у них помилок. Виправте речення та запишіть їх.

1. Напій грейпфрута має багато необхідних для організму людей, дітей вітамінів (З газети). 2. Посприяйте тому, щоб мені виділили комунальну квартиру з дитиною (З листа). 3. Повісити разом з черговим оператором плакати з техніки безпеки (З розпорядження). 4. У цьому році профком добився виділення землі під забудову гаражів і хлівів для співробітників (З листа). 5. Отже, завдання, які стоять, ми з поросятами виконаємо (З виступу на нараді тваринників).

Найважливіше слово в повідомленні можна виділити не тільки зміною порядку слів, а й **логічним наголосом**. Від місця логічного наголосу в реченні залежить смисл висловленої думки. Наприклад: *В серцях палає юності вогонь (Л. Дмитренко).* 1. **В серцях** палає юності вогонь. 2. В серцях **палає** юності вогонь. 3. В серцях палає **юності** вогонь. 4. В серцях палає юності **вогонь**.

Вправа 282. І. Прочитайте поезію М. Луківа. Про які почуття говорить автор?

Є день такий, коли нема печалі,
нема турбот, а є вітри і море,
і кораблі, припнуті до причалів,
і небо в чайках, і під сонцем – гори.
І ти прийшла. **І руку – на плече.**
І музика. І усмішка. І квіти.
І нікуди подітись від очей,
устам від уст нема куди подітись.

ІІ. Виконайте завдання:

1. Випишіть просте непоширене речення, підкресліть у ньому граматичну основу.
2. Випишіть із поезії називні речення.
3. Усно поясніть уживання розділових знаків у виділеному реченні.

Запам'ятайте!

*Дякую вам!
Кніжка угорською мовою
Згідно з законом
Пробачте мені
Мені боліть (у значенні небайдуже)*

Вправа 283. І. Прочитайте уривок із казки А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц». Визначте його головну думку. Обговоріть ситуацію, описану в уривку, в класі.

На першому астероїді жив один король. Убраний у пурпур і горностаї, він сидів на троні – зовсім простому, а проте величному.

– А, ось і підданий! – вигукнув король, побачивши маленького принца...

Маленький принц озирнувся, шукаючи, де б сісти, але всю планету покрила пишна горностаєва мантия. Мусив стояти і, стоячи, позіхнув з утоми...

– Можна мені сісти? – несміливо поцікавився маленький принц.

– Наказую тобі сісти! – відповів король і величаво підібрав полу своєї горностаєвої мантиї.

Одне дивувало маленького принца. Планета була зовсім маленька. Чим же міг король тут правити?

– Вибачте, Ваша величність, – озвався він, – дозвольте запитати...

– Наказую: питай! – поспіхом мовив король.

– Ваша величність... чим ви правите?

– Усім, – дуже просто відповів король.

– Усім?

Король скромним жестом показав на свою планету й на інші зірки.

– І всім цим ви правите? – перепитав маленький принц.

– Усім, – одказав король. Бо він був не тільки абсолютний монарх, але й володар всесвіту.

– І зорі скоряються вам?

– Ну, певно, – підтвердив король. – Зорі негайно виконують мої накази. Я не терплю непокори.

– Мені хотілося б подивитися, як заходить сонце... Зробіть ласку... Накажіть сонцю заходити...

– Якщо б я звелів своєму генералові літати, як метелик, з квітки на квітку, або написати трагедію, або обернутися на морського птаха, і генерал не виконав би мого наказу, то хто би був у тому винен – він чи я?

– Ви, Ваша величносте, – твердо відповів маленький принц.

– Точно, – згодився король. – **Від кожного треба вимагати тільки те, що він може зробити. Основою влади має бути передусім розум. Якщо ти накажеш своєму народові кинутись у море, він зробить революцію. Я маю право вимагати від нього покори, бо мої накази розумні.**

– А як же мій захід сонця?..

– Буде тобі й захід сонця. Я зажадаю, щоб воно зайшло. Але в своїй мудрості правителя почекаю, коли будуть для цього сприятливі умови (*Переклав А. Перепадя*).

II. Виконайте завдання:

1. Випишіть із тексту двоскладні повні речення. Усно з'ясуйте, яку функцію виконують ці речення у тексті.
2. Відшукайте у тексті неповні речення. Зачитайте їх. З'ясуйте, з якою метою використовує їх автор.
3. Знайдіть і выпишіть з тексту речення з непрямым порядком слів. Перебудуйте його у речення з прямим порядком слів.
4. Прочитайте виділений уривок. З'ясуйте, на які слова падає логічний наголос.

Словник

астероїд – aszteroida

комунальний – községi, itt: állami

ломаччя – törmelék

мул – iszap

горноста́й – hermelinprém

курний – poros

ма́нтія – palást

ця́тка – pont

§ 42. Розвиток мовлення. Виступ на конференції

Вправа 284. Прочитайте визначення. Що нового ви дізналися про конференцію? Чи доводилося вам бути учасником конференції? У якій ролі? Поділіться своїми враженнями.

КОНФЕРЕНЦІЯ, -ї, жін. Збори, нарада представників яких-небудь держав, партійних, громадських, наукових і т. ін. організацій для обговорення та розв'язання певних питань. Наприклад: *Велику роль у розвитку вітчизняної біологічної науки відіграють наукові наради й конференції, які широко практикуються в нашій країні* (Словник української мови: в 11 томах).

Алгоритм підготовки до виступу

Крок 1. Сформувати власне ставлення до виступу.

Крок 2. Сформувати технічне завдання.

Крок 3. Зібрати та впорядкувати інформацію.

Крок 4. Репетиції, репетиції, репетиції.

Крок 5. Додайте слайди (якщо в цьому є необхідність).

Крок 6. Відпочиньте.

Крок 7. Виступ.

На що звертати увагу **під час підготовки до виступу**:

1. Добре продумайте його тему.
2. З'ясуйте для себе мету виступу: ви хочете поінформувати слухачів про щось чи переконати їх у чомусь, спонукати до дії чи розважити?

3. Підготуйте заздалегідь матеріал, з яким будете виступати.

4. Продумайте композицію виступу (вступ, основна частина, висновки).

5. Розвивати думку у своєму виступі можна по-різному,

а саме: пояснити, описати, розповісти, довести. Пам'ятайте, що найменш цікавою формою викладу є опис, найцікавішою – розповідь.

6. Обравши форму викладу, подумайте, які мовні засоби використаєте у виступі.

7. Напишіть повний текст виступу, дотримуючись таких правил:

- не вживайте надто довгих речень, чергуйте їх з короткими;
- не говоріть безособово, не зловживайте третьою особою однини й множини;
- не перевантажуйте свою мову абстрактними поняттями і цифровим матеріалом;
- щоб донести думки до слухачів, вживайте в тексті метафори, афоризми, прислів'я і цитати.

8. Кілька разів прочитайте текст, намагаючись його запам'ятати. Прочитайте виступ комусь із рідних чи товаришів. Це допоможе знайти необхідні слова, тон, уточнити зміст.

Вдало складений текст виступу на 90 % гарантує його успіх. Однак повний успіх виступу за добре складеним текстом залежить від володіння: а) матеріалом; б) самим собою; в) аудиторією.

Відповідаючи на запитання, дотримуйтесь таких правил:

1. Робіть паузу після питання.
2. Згідно з правилами етикету, висловлюйте подяку за поставлене запитання, за цікавість, яку виявив співрозмовник до вашого виступу.
3. Складне запитання розділіть на складові частини.
4. Якщо ви не зрозуміли поставленого запитання, просіть повторити його або уточнити, що саме цікавить співрозмовника.
5. Відповідайте доброзичливо, з повагою до того, хто поставив запитання.

Вправа 285. Прокоментуйте афоризми. На їх основі складіть поради доповідачеві.

«Справжнє красномовство – це вміння сказати все, що треба, і не більше, ніж треба» (*Ф. Ларошфуко*).

«Промова повинна виростати й розвиватися зі знання речей: якщо оратор не проник у речі, не пізнав їх, мова його беззмістовна» (*Цицерон*).

«Хто нікчемну душу має, то така ж у нього мова» (*Леся Українка*).

«Враження від десяти висловів, які вплинули на розум, легше згладити, ніж враження від одного, яке вплинуло на серце» (*Г. Ліхтенберг*).

«Багато говорити і багато сказати – це не є те саме» (*Софокл*).

«Поетами народжуються, ораторами стають» (*Цицерон*).

«Добре говорити вміє тільки той, хто вміє слухати» (*Сократ*).

Вправа 286. Прочитайте думки сучасного автора С. Беркуна. Поясніть, як ви їх розумієте. Намагайтеся використати ці поради під час підготовки власного виступу.

«Я не хочу бути ідеальним. Я хочу бути корисним, хочу, щоб моя мова сподобалася, хочу бути самим собою».

«Назва вашої доповіді відразу дає зрозуміти, про що ви будете говорити, а про що – ні».

«Найчастіша причина невдачі виступу – відсутність хронометражу».

«Ніщо так не заважає встановити контроль над аудиторією, як відсутність звичайної тиші».

Вправа 287. Продумайте й складіть план виступу на конференції на одну із запропонованих тем. На основі складеного плану підготуйтеся до виступу.

1. «Що в житті цьому приготував, те в майбутньому візьмеш, а що посіяв, тее там пожнеш» (*І. Вишенський*).

2. «Знайомство з біографіями великих людей вельми повчальне для вивчення людської природи» (*І. Мечников*).

3. «Робота – це те, що залишається після тебе» (*В. Распутін*).

§ 43. Найскладніші випадки вживання розділових знаків у простому неускладненому реченні

Вправа 288. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання. Відповіді проілюструйте прикладами.

1. Які мовні одиниці вивчає синтаксис?
2. Що включає в себе пунктуація? Назвіть відомі розділові знаки. Поміркуйте, чи може один розділовий знак накладатися на інший. Наведіть приклади подвійних розділових знаків.
3. Яке речення називається простим?
4. Чим може бути ускладнене просте речення?
5. Якими розділовими знаками здебільшого виділяються ускладнювальні компоненти у простому реченні?
6. Чи може вживатися тире у простому неускладненому реченні? У яких випадках це буває?

Тире ставимо:

1) у неповному реченні на місці пропущеного присудка (якщо робиться пауза): *Сталь гартується в огні, а людина – у труді* (Народна творчість); *Щастя має ноги, а біда – роги* (Народна творчість).

2) якщо пропущено інший член речення, то тире можемо ставити або не ставити залежно від паузи: *Учення в щасті украшає, а в нещасті – утішає* (Народна творчість). *Чорний колір – колір зради, а червоний – то любов* (Н. Лівицька-Холодна) – пропущено підмет; *На одній ниві пшениця, на другій – жито* (Олесь Гончар) – пропущено обставину. *Хто купляв собі Долю за гріш, а хто – і за мільйони. Усе залежить від людських зіниць: в широких відіб'ється вся епоха, у звужених – збіговисько дрібниць* (Із творів Л. Костенко) – пропущено кілька членів речення.

Тире не ставимо: в еліптичних реченнях, якщо немає спеціальної паузи: *За поворотом станція. Обрій у хмарах* (В. Чумак). У таких реченнях відсутнє слово не потребує відновлення, зміст речення зрозумілий і без нього. Пропущене слово можна відтворити з самої конструкції речення, причому не конкретне дієслово, а тільки тематичну групу, до якої воно належить. Можливість такого відтворення забезпечується наявністю в еліптичному реченні другорядних членів, які належать до групи присудка (додатків і обставин).

Вправа 289. Відредагуйте речення, уникаючи невинуватених повторів слів і ставлячи, де потрібно, тире.

1. Лагідні слова роблять приятелів, а гострі слова роблять завзятих ворогів. 2. Один гість – радість, два гостя – вага, три гостя – тягар. 3. Раді люди літу, а бджоли раді цвіту. 4. Роботи як не сядеш на шию, то вона тобі на шию сяде. 5. Береженого Бог береже, а козака береже шабля (*Народна творчість*).

Між підметом і присудком ставимо тире:

1. Якщо головні члени речення виражені іменниками в називному відмінку, кількісним числівником або неозначеною формою дієслова, а дієслова-зв'язки в теперішньому часі немає. Наприклад: *Печаль моя – ріка без переправи. На тому боці спогади живуть* (Л. Костенко); *П'ять на п'ять – двадцять п'ять. Вік прожити – не ниву пройти гомінливу* (А. Малишко); *Яке то щастя – свій народ у світлі бачити!* (Д. Павличко).

2. Якщо перед присудком, вираженим іменником чи неозначеною формою дієслова, вживаються вказівні частки **це, то, ось, значить**. Наприклад: *Національна честь – це зірка провідна* (Олександр Олесь); *Лиш боротись – значить жити* (І. Франко).

Між підметом і присудком не ставимо тире:

1. Якщо підмет або присудок виражені займенником, прикметником, дієприкметником, порядковим числівником. Наприклад: *Він уже немолода людина, в нього лишається вже зовсім мало сил* (З газети). *Усправедливих армій доля завжди прекрасна* (Олесь Гончар). *Десятикласники перші на спортивних змаганнях*.

2. Якщо присудок має порівняльне значення і до його складу входять частки **як, ніби, мов, неначе, що**. Наприклад: *В чужих краях і хліб неначе вата* (М. Тарнавський).

3. Якщо перед присудком стоїть заперечна частка **не**. Наприклад: *«Літопис Самовидця» не тільки важливе джерело для вивчення історії України, а й основа для пізніше творених літописів* (М. Слабошпицький).

4. Якщо між головними членами стоїть вставне слово, прислівник або частка. Наприклад: *Ялина також дерево хвойне. Книга ця, безумовно, рідкість* (Із підручників).

Проте для інтонаційного і стилістичного виділення присудка перед ним у таких випадках можна поставити тире. Наприклад: *Там господня – як калина, її дочки – як панночки* (Народна творчість); *Стиль «Історії України» І. Хоткевича – живий та нестандартний* (Із журналу); *Він – уособлення чесності, хоробрості, вірності обов'язку* (М. Слабошпицький).

Речення, в яких іменні складені присудки мають форму порівняння, треба відрізняти від речень з порівняльними зворотами, які означають підмет або присудок. Порівняйте: *А тільки Дніпро там – як море* (Р. Іваненко); *Пливли хмарини, немов перлини...* (П. Тичина).

Вправа 290. Прочитайте крилаті вислови. Випишіть лише ті, у яких між підметом і присудком, на вашу думку, треба поставити тире. Поясніть пунктограму «Тире між підметом і присудком».

1. Україна дорога й близька моему серцю (А. Чехов). 2. Я твій, я твій, коханий, рідний краю, в щасливий час і в лютий час біди (В. Сосюра). 3. Україно! Ти моя молитва (В. Симоненко). 4. Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була (П. Тичина). 5. Україна розкішний вінок із рути та барвінку.

Україна країна смутку і краси (*С. Васильченко*). 6. Ми це народу одвічне лоно, ми океанна вселюдська сім'я (*В. Симоненко*). 7. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу це його мова (*Панас Мирний*). 8. Мова втілення думки (*М. Рильський*). 9. Мова мамина свята (*М. Адаменко*). 10. Народ без мови це обмова, народ без мови не народ (*П. Перебийніс*).

Вправа 291. Складіть і запишіть по одному реченню, щоб підмет і присудок у них були виражені іменниками в називному відмінку, інфінітивами, іменником та інфінітивом, двома числівниками. Поставте, де потрібно, тире.

Вправа 292. Поєднайте половинки речень лівої і правої колонок, утворюючи речення, а потім текст. Поясніть вживання чи невживання тире між підметом і присудком.

1. Наше завдання...	а) ... не поле перейти.
2. Людські стосунки...	б) ... найбільше досягнення людини.
3. Це...	в) ... як казка про найкраще.
4. Доброта...	г) ... не камінь.
5. Життя...	д) ... одне з найбільших див світу нашого.
6. Бо людське серце...	е) ... це обмін цінностями.
7. До того ж, життя прожити...	ж) ... вберегти його.

Вправа 293. Спишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Усно виконайте синтаксичний розбір першого та четвертого речень.

1. Гумор це еліксир молодості. 2. Кажуть, що почуття гумору визначає здоров'я нації – і фізичне, і душевне. 3. Це так. 4. Але разом із тим сміх чудовий засіб комунікації. 5. Люди сміються всі: сміються дід і дитина, козак і гречкосій, космонавт і садівник, батько і мати, дівчина і хлопець, німець і японець, бог і чорт, віруючий та атеїст – усі представники людської породи. 6. Усмішка здорової людини найкращий вияв інтелекту космосу. 7. Хороший сміх сам по собі, посмішка над кимось, коли сміються не першими, а останніми. 8. Але найкращий сміх це самоіронія, коли людина ніби дивиться на себе збоку й насміхається над своїми власними недоліками або оптимістично аналізує недоліки середовища й обставин, що визначають її долю (*За М. Никончуком*).

Словник

збігівисько – csődület

самоіронія – önironia

§ 44. Стилiстика простого ускладненого речення.
Стилiстичнi особливостi речень з однорiдними членами, вимоги до їх вживання. Роздiловi знаки мiж однорiдними членами речення та при узагальнювальних словах, їх залежнiсть вiд змiсту та iнтонацiї

Вправа 294. I. Пригадайте, якi члени речення ми називаємо однорiдними, як уживаємо роздiловi знаки при них.

II. Перепишiть речення, пiдкреслiть однорiднi члени речення. Визначте їх синтаксичну роль i морфологiчне вираження.

1. Тоненький струмок диму поволi пiднявся над сторожкою, понад вiттям дерев та й послався над ними прозорою хмаркою (Г. Тютюнник). 2. З грубки пахло жаром, пригорiлою картопляною скоринкою та гарячим вiдпаром дерези (Г. Тютюнник). 3. Вода при березi починала каламутитись i жовкнути (М. Коцюбинський). 4. Дощик нитками плететься, в'ється, сиплеться i ллється по рiллі (Г. Чупринка). 5. Його лице, постава, рухи – все, все змiнилося, вiдколи сiли в човен i пiдняли вiтрило. Так наче щось, хтось прокинувся в його душі, розправив груди, плечі (В. Шевченко). 6. Видко, не кохання, а тiльки перший подих i перший туманець його тривожно торкнулися дiвочого серця (М. Стельмах). 7. Повiтря духмяне, тепле, та вiд скошеної трави вже чується холодок – м'який, нiжний (Є. Гуцало).

Однорiднi члени речення – це такi члени речення, якi виконують однакову синтаксичну роль, вiдносяться до одного й того самого члена речення i поєднуються мiж собою сурядним зв'язком. **Однорiднi члени речення** рiвноправнi i не залежать одне вiд одного. Вони називають поняття, близькi за сутнiстю.

Здебiльшого однорiднi члени речення виражаються однiєю i тiєю ж частиною мови, але в ролі однорiдних членiв можуть виступати й рiзнi частини мови, наприклад: *Хоч був тато грізним, але нас дуже любив* (З газети).

Однорiднi члени речення бувають непоширенi й поширенi: *Широкою, вкритою туманом долиною верталися додому* (У. Самчук). У реченнi може бути не один, а кiлька рядiв однорiдних членiв: *Верби й верболози сiро-зеленим туманом котились по луцi i закривали подекуди воду* (М. Коцюбинський).

Однорiднi члени речення вимовляються з iнтонацiєю перелiку.

Вправа 295. Прочитайте речення, поясніть, чи є однорідними виділені члени речення. Свою думку обґрунтуйте.

1. А мокрий степ **гірко** пах полином і **тихо** шумів од вітру.
2. Над баштаном і куренем стояв **молочний надщерблений** місяць.
3. Я йшов незнайомою **дорогою**, не бачачи її, **вдалину, навмання** йшов (*Із творів Григора Тютюнника*).

Вправа 296. І. Виразно прочитайте вірш Г. Шанька. Визначте тему й головну думку.

РІДНЕ СЛОВО

В. Барінова-Кулеба.
Мама і дитятко

Слово, пісне, думо кобзарева,
ви – окраса й суть мого життя.
Ніби долю родового древа,
пронесу вас крізь терни життя.
Рідним словом земляків стрічаю,
з ним щодень міцнію і росту,
з творчості народної черпаю
мудрість предків, їх любов святу
до землі і щедрості зернини,
що нуртує в стиглیم колоску.
Непорочність збережу дитинну,
мови рідної відстою чистоту.
Нам плекати скорб одвічний – мову
на шляхах оновлень – у борні!
Українське розмаїте слово
дала мати з молоком мені.

II. Віднайдіть речення з однорідними членами речення, поставте питання, вкажіть вид зв'язку між ними. Поясніть вживання розділових знаків у реченнях з однорідними членами.

Не є однорідними членами:

– повторювані слова, які вживаються в реченні для підкреслення кількості предметів, тривалості дії, вираження емоційності; вони розглядаються як єдиний член речення: *Квітки куплю в переході, ніжну, ніжну красу, радість в теплих долонях в дім принесу, принесу* (О. Чубачівна);

– повторювані однакові форми слів, об'єднані частками **не, так** (*хоч не хоч, писати так писати, дивиться не надивиться*);

– стійкі словосполучення з парними сполучниками **і...і, ні...ні** (*ні слуху ні духу, ні пави ні гава, і сміх і гріх*);

— два однакові за формою дієслова, що позначають дію та її мету (*піду подивлюся*).

Однорідними слід вважати **означення**, які: 1) характеризують предмет з одного погляду; 2) вказують на споріднені ознаки одного предмета.

Між неоднорідними означеннями кома не ставиться.

Вправа 297. Прочитайте виразно речення. Чи є в ньому однорідні члени? Свою думку обґрунтуйте.

Линь, моя пісне крилата, линь у безмежнім просторі.

Вправа 298. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. За вербами кущі калина бузина порічки а то й просто верболіз (*А. Давидов*). 2. У нашому саду була розкішна флора жоржини й кропива любисток і ревень (*Л. Костенко*). 3. Скрізь на землі і на небі сьогодні почувалося свято (*Олесь Гончар*). 4. І небо і земля усе одпочива, все ніч під чорною запаскою хова (*П. Гулак-Артемівський*). 5. Тонкі брови русяві дрібні кучері на голові тонкий ніс рум'яні губи все подихало молодою парубочою красою (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Гриби і ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кінями з телятами з травами з старою грушею і дубом усім живим що росло і рухалось навколо (*О. Довженко*). 7. Лазар побачив низеньку людину, на якій все вуса волосся старий мундир звисало і опадало (*М. Коцюбинський*).

Вправа 299. І. Прочитайте речення. Чи дотримано вимоги до побудови речень з однорідними членами речення?

1. Вітер гнув тополі, дерева, здіймав і крутив курявою над висохлим полем. 2. На городі ростуть картопля, морква, овочі, помідори. 3. У лісі безліч дерев росте: троянди, соняшники, дуби, клени, осики, берези. 4. До гірського клімату добре пристосувалися чорниця, малина, кущі, ожина. 5. А калина над ставом одягне розкоші суцвіть і забудеться і морози і люта завія. 6. Я люблю садити і милуватися різними квітами: айстрами і ліліями, гіацинтами і тюльпанами левкоями і настурціями.

II. Відредагуйте речення і запишіть.

III. Складіть і розіграйте діалог за однією із ситуацій, скориставшись довідкою:

- 1) бабуся та онука мріють посадити навколо будинку сад;
- 2) молода пара купила будинок і планує озеленити подвір'я;
- 3) на території фабрики планують провести озеленення, розмова між ландшафтним дизайнером і замовником;
- 4) самостійно обрана ситуація на подібну тему.

Подані слова можете використати як однорідні члени речення із узагальнювальними словами при них.

Довідка: 1. Кущі: калина, жасмин, смородина, кизил, барбарис, малина.

2. Декоративні рослини: лимонник, жимолость, плющ, хвилівник.

3. Рясноквітучі рослини: айстри, півонія, дельфіній, лілія, флокс, ромашка.

Конструкції з однорідними членами розширюють і збагачують висловлену думку, повніше, різнобічніше охоплюючи реалії життя. Безсполучникове перелічування однорідних членів надає мовленню динамізму, напруженості, а сполучники (особливо повторювані) – плавності, широти й узагальненості.

Вправа 300. Виконайте тестові завдання.

1. Однорідні члени речення є у реченні

А Іду просторами землі, кожен руку мені тисне.

Б Снігом холодним од трав віє.

В Сади стояли в тумані білого цвіту.

Г Ти працюєш, любиш свій край і сонце.

2. Однорідних членів речення немає у реченні

А Фіалка уособлює прихід весни, пробудження природи.

Б Чоловіки весело відповідали на привітання.

В Життя пливе в майбутнє в завтрашнє в безкрає.

Г У нього любляче серце, м'який і добрий характер.

3. Однорідні члени речення – присудки (розділові знаки пропущено) у реченні

А Юля йде до калини ламає китиці ягід звиває віночок.

Б У моря пропливають тіні журби і тривоги спогадів і снів.

В Життя пливе в майбутнє в завтрашнє вчорашнє.

Г На берег можна дістатися баржами або човнами.

4. Неоднорідні означення є у реченні (розділові знаки пропущено)

А На липі з'явилося свіже молоде пахуче листя.

Б Прийде пісня шумовита рвучка голосна.

В Якись солодкі приємні спогади колисали його серце.

Г Одшуміли весняні грози і настали теплі квітневі дні.

5. Однорідними членами речення з протиставними сполучниками ускладнене речення

А Вставав Тарас, і вставав Тарасів син...

Б Не той друг, що лащить, а той, що печалиться.

В Лелеки летіли та зупинилися для перепочинку.

Г Мій край виніс і труд, і подвиг, і приниження.

6. Розділові знаки при однорідних членах речення поставлені правильно в реченні

- А** І зорі і птиці, і трави з росю вітають мене.
- Б** Тягнуться до сонця і квіти, і трави, віти кучеряві.
- В** Життя пливе в майбутнє в завтрашнє в безкрає.
- Г** Тихі ніжні зорі спадали з неба.

7. Розділові знаки при однорідних членах речення поставлені правильно в реченні

- А** Підеш собі, і побачиш: гай, долини, простолюдинів.
- Б** Ліси і річки і повітря – усе радує погляд.
- В** Зацвіли усі: діброви, і долини, і луки.
- Г** Все бачить поет у роздоллі: і небо, і море, красу світову.

Прості речення з однорідними членами і складносурядні речення мають багато спільного, зокрема, сурядний зв'язок між окремими частинами, однакові сполучники, перелічувальну або зіставну інтонацію в середині речення.

Щоб розрізнити ці речення, потрібно визначити їх граматичну основу. Якщо в реченні одна граматична основа, то речення просте, наприклад: Мати однією рукою б'є, а другою гладить (Народна творчість). Якщо в реченні дві (чи більше) граматичні основи, поєднані сполучниками сурядності, то речення складносурядне: Над сином збереться гроза, і защемить серце мами... (Н. Шайнюк).

Вправа 301. І. Прочитайте речення.

1. В далеких обрїях плывуть біляві марева туманів, а їй здається, ніби йдуть сини – журавлики кохані (*Д. Луценко*).
2. ...І на тім рушникові оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, і вірна любов... (*А. Малишко*).
3. З мого серця мальва проросла і кров'ю зацвіла. Не плач же, мамо, ти ж бо не одна, багато мальв посіяла війна (*В. Гур*).
4. Мене водило в безвісти життя, та я вертався на свої пороги, переплелись, як мамине шиття, щасливі і сумні мої дороги (*Д. Павличко*).
5. Вороним конем схилився до мене вечір і поклав до ніг сідло молодика. Я дивлюсь і чую, як мені на плечі лагідно лягає мамина рука (*М. Ткач*).

II. Запишіть у зошит тільки речення з однорідними членами. Свій вибір поясніть.

III. З'ясуйте значення словосполучення **сідло молодика**. Яким синонімічним словом чи словосполученням його можна замінити?

Словник

мундір – egyenruha
порічки – ribizli

надщёрблений – kicsorbult
рэвень – rebarbara

§ 45. Стилiстичнi особливостi речень з вiдокремленими та уточнювальними членами. Вiдокремленi додатки, означення, обставини, види прикладок, роздiлові знаки при них

Вiдокремлення як стилiстичний засiб базується на спецiальному пiдсиленнi ролi другорядних членiв речення шляхом їх iнтонaцiйного видiлення i виразного наголошення у певнiй позицiї.

Загальнi умови вiдокремлення

Умови	Приклади
Порядок слiв у реченнi. Порушення порядку слiв у реченнi сприяє вiдокремленню.	<i>У долинах, повних сизої мли, тiснилися кам'яні громади</i> (М. Коцюбинський).
Додаткове смислове навантаження (найчастiше причини).	<i>Скроплений живлющою росою, росток пробився на безмежжi нив</i> (П. Дорошко).
Граматична несполучуванiсть слiв. Такi члени речення поєднуються з iншими лише за смислом.	<i>Децо розтривожений, я пiшов прогулятися алеями парку</i> (З учнiвського твору).
Ступiнь поширеностi члена речення. Частiше вiдокремлюються поширенi члени речення, непоширенi – рiдко.	<i>Читаючи будь-який текст, книжку, намагається завжди працювати з оливцем у руцi</i> (З довідника).

Увага! В усному мовленнi вiдокремленi члени речення видiляються паузами, а на письмi комами (рiдше – тире).

Вiдокремленi члени речення вживаються в усiх стилях мовлення.

Вправа 302. I. Прочитайте тексти й визначте стилi мовлення. Знайдiть у них вiдокремленi члени речення, визначте їх тип. Помiркуйте, у якому тексті за допомогою вiдокремлених членiв речення створюється художнiй образ, в якому такi члени речення слугують для тлумачення термiнiв?

1. Море спить. Точнісінько, як людина. Високо здіймаючи груди, схропує сонно, ліниво. Так, здається: тільки стань біля нього, крикни на всю горлянку, і воно в одну мить прокинеться. Але то тільки так здається...

Коли море, заколисане невимовною красою, спить – уже ніяка сила його не розбудить. Ліниво похлюпує об камінь хвилями, полощеться тихе сонце, розніжене (За Ю. Збанацьким).

2. Море – частина океану, відділена від нього півостровами, островами чи іншими природними утвореннями. Воно відрізняється від океану особливостями води, течіями, організмами. Залежно від положення відносно материка моря бувають внутрішніми й окраїнними. Внутрішніми називають моря, які заглиблені в материк. Моря, розміщені на окраїнах материків, називають окраїнними (Із підручника).

II. Поясніть стилістичну роль відокремлених членів речення.

У науковому та діловому стилях мови переважає обов'язкове відокремлення, яке не можна вважати прийомом увиразнення. Проте вже сама значна кількість відокремлених дієприкметникових і дієприслівникових зворотів відповідно характеризує ці стилі, є їх типовою ознакою, оскільки тут завжди є потреба у стислому, кондесованому викладі думок, а також у чіткому розмежуванні головного і другорядного. Найбільш вживані службові слова: *тобто, наприклад, крім, а саме, за винятком.*

«Полемізуючи з прихильниками “чистого мистецтва”, що закликали відійти “від злиднів і турботних дисонансів”, оспівували самотність і культ особи, не зв'язаної з суспільством, Коцюбинський утверджує ідею єдності особи і суспільства, зв'язку мистецтва з життям» (З журналу).

У художньому і науковому стилях відокремленню властива насиченість ускладненими синтаксичними побудовами. Між цими стилями проявляється деяка спільність і в різноманітності способів структурного ускладнення відокремлених зворотів. Такі звороти часто становлять розгорнутий ряд послідовних ускладнень (їх об'єднують особливості писемної форми мови, на відміну від усної форми).

«Зі свого віку дитячого поперед усього пам'ятаю нашу хату білу та матусині сльози тихі, а ще – дзвона церковного – тонкого, жалібного» (Марко Вовчок).

Вправа 303. Пригадайте правила відокремлення додатків. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені додатки разом зі словами, за допомогою яких вони приєднуються.

1. Усі за винятком Бойчука здивовано дивилися на шкіпера (М. Стельмах). 2. Щоб ви знали, ні на яку іншу птицю крім качок у Тихона не піднімалася рука (О. Довженко). 3. Густі, непрохідні ліси закривали весь простір окрім високих полонин (І. Франко). 4. На світі все знайдеш крім рідної матері (Народна творчість).

Вправа 304. Пригадайте правила відокремлення означень. Перепишіть речення, визначте відокремлені означення, поставте пропущені розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. Розтоптана танками мертва земля безмовно лежала навкруг (Л. Первомайський). 2. Батькові руки важкі загорілі лежать на колінах у плетиві жил (М. Масол). 3. Невідомий нікому сідаю на лавку слухаю і дивлюся (М. Стельмах). 4. Малий сиджу біля вікна і всього боюся (Є. Гуцало). 5. Хвала тому хто людям у приполі несе слова подібні хлібу й солі і співи гідні сіяча! (М. Рильський). 6. Мотря помітила на кущі калини червоний кетяг не скльований горобцями простягнула руку щоб зірвати (Є. Гуцало). 7. Щасливий той хто вільну й горду посіяв пісню у серця! (Т. Масенко). 8. Закоханий у лілею нарцис дививсь на неї, в'янув, тлів (Із журналу).

Означення не відокремлюється, якщо воно стоїть безпосередньо перед іменником і не має обставинного відтінку.

Вправа 305. Перебудуйте речення так, щоб невідокремлені поширені означення стали відокремленими і навпаки.

Зразок. Нагрітий за літо яр дихав Сашкові в обличчя перецвілими будяками (М. Вінграновський). – Яр, нагрітий за літо, дихав Сашкові в обличчя перецвілими будяками.

1. Тепла ніч, напосна степовими пахощами, пропливала над Асканією (*Олесь Гончар*). 2. У відкритім степу ні душі, лише де-не-де бовваніє похилена вітром тичка з соняшничини (*Олесь Гончар*). 3. В заволоченому хмарами небі не вгледіти жодної зірки (*Н. Рибак*). 4. На повитих мороком вулицях не припинявся рух (*Олесь Гончар*). 5. В небі мерехтіли густо посіяні, по-літньому веселі зорі (*Ю. Збанацький*). 6. Неширокою стежкою, обсадженою смородиною і квасолею, йшли вони вниз (*А. Давидов*).

Вправа 306. Відредагуйте речення. Виправлені речення запишіть. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Створений роман молодим автором викликав жваве обговорення. 2. Поет звертається до найпотаємнішого, створеним самим автором. 3. Він уник загрози завдяки виявленої рішучості командиром. 4. Прийняте рішення комітетом мало велике значення. 5. Туристи ділились отриманими враженнями про Карпати під час походу.

Відокремлені означення, виражені дієприкметниковими зворотами, характерні для наукового та офіційно-ділового стилів, де надають мові смислової точності, узагальненості, а також широко використовуються в публіцистичному стилі, посилюючи смислову точність та емоційну оцінку повідомлюваного.

Вправа 307. Прочитайте речення. Виберіть із дужок стилістично доцільний варіант. Запишіть речення правильно, усно мотивуючи вибір розділових знаків.

1. Я побачила скелю (схожу/яка була схожа) на голову казкового персонажа і зацікавилась нею. 2. Вікно виходило прямо на яблуню (вкриту рожевими квітами/яку вкрили рожеві квіти). 3. У руці в мене були три кремові троянди (куплені/які я купив) у кіоску. 4. (Почувши новину про приїзд Іштвана/Коли почула новину про приїзд Іштвана) Ілона дуже зраділа. 5. «Як добре що я вдома», – думав Янош (ідучи/коли йшов) вулицями містечка. 6. (Підходячи/Коли підходила) до будинку вона яскраво уявляла собі таку довгождану зустріч.

Вправа 308. Прочитайте речення. Пригадайте правила заміни підрядних означальних речень відокремленими означеннями, вираженими дієприкметниковими зворотами, та випадки, коли заміна неможлива. Замініть, де це можливо, складнопідрядні речення з підрядними означальними простими реченнями з дієприкметниковими зворотами, а прості речення з дієприкметниковими зворотами – складнопідрядними реченнями. Перебудовані речення запишіть, поставте і поясніть розділові знаки.

1. У хвойному лісі, затіненому зеленими кронами дерев, весна починається значно пізніше. 2. Над землею, вкритою перепрілим торішнім листям, уже піднялися ранні квіти. 3.

Виводять пташенят повзики здебільшого в дуплах, видовбаних строкатими дятлами на свій зріст. 4. За темною лінією високого правого берега, вкритого густим зеленим лісом, поволі розтанув розпечений сонячний диск. 5. Чудовий буває сосняк, прикрашений вересовим килимом, уранці. 6. Втомлений нічною біганиною, дрімав, не закриваючи очей, полохливий заєць (Із творів В. Пархоменка).

Вправа 309. І. Пригадайте умови відокремлення обставин і способи їх вираження. Перепишіть текст, відокремлюючи комами обставини, виражені дієприслівниками й дієприслівниковими зворотами.

Одна моя приятелька повертаючись до Південної Африки після тривалої мандрівки по Європі мала трохи вільного часу в лондонському аеропорту Гітров. Отож вона купила собі каву й пакунок тістечок і почовгала тягнучи багаж до вільного столика. Вона саме занурилася в ранкову газету, коли чує біля себе шурхіт. Виглянувши з-за газети приятелька з подивом бачить, що молодий, добре вдягнений чоловік призволяєється до її тістечок. Скандалити не хотілося, натомість вона і собі сягнула по тістечко. Минула ще хвилина – знову шурхіт. Молодик знову взяв собі тістечко...

На той час, коли в пакунку залишилося останнє тістечко, приятелька вже добряче розсердилася, та все ж не наважилася щось сказати. Нарешті молодик ламає те тістечко навпіл, підсовує половинку їй, другу з'їдає сам і йде геть.

Коли гучномовець оголосив її чергу показати квиток, вона все ще палала від обурення. І от уявіть собі її збентеження, коли відкривши сумочку вона побачила свій непочатий пакунок печива. Приятелька їла печиво того молодика... (За ІІІ. Кові).

ІІ. Уявіть себе у схожій ситуації. Озвучте думки жінки на початку зустрічі, а потім – наприкінці. Продовжіть усно текст кількома реченнями.

ІІІ. Як би ви повелися у схожій ситуації? Чому вчить нас цей випадок? Обговоріть цю ситуацію у класі.

Увага! Не включайте у виділений комами дієприслівник або дієприслівниковий зворот сполучники, які їх не стосуються. Наприклад: *Він підвівся і, не прощаючись, вийшов з хати* (З учнівського твору).

Вправа 310. І. Прочитайте речення. Які стилістичні помилки ви помітили? Свої висновки звірте з висновками однокласників.

1. Люди, що стояли біля будинку, що був розташований на розі двох вулиць, і були свідками надзвичайного явища, жваво обговорювали його. 2. Конкурсна робота, яка була виконана учнями, яких виховала українська математична школа, привернула увагу міжнародного журі. 3. Розпочалася студентська практика, яку проводять на підприємствах, які розташовані у приміській зоні. 4. З дня на день ми чекали друзів, які пішли в похід, який вони планували заздалегідь.

II. Відредагуйте речення і запишіть їх, замінюючи, де це можливо, підрядні частини дієприслівниковими зворотами. Прослідкуйте, як від цього змінився зміст речення.

Відокремлена обставина, виражена дієприслівниковим зворотом, робить ознаку більш узагальненою, проте яскравіше підкреслює динаміку дії.

Вправа 311. І. Прочитайте текст. Яка його основна думка? Які атрибути великоднього свята готують у вашій сім'ї? Розкажіть про це однокласникам та однокласницям.

Великдень – одне з найбільших християнських свят, до якого готують обрядову їжу: паски та крашанки. Існує легенда про походження цього звичаю. Жили колись в Україні три мудреці й вирішили вигадати якусь святкову страву, щоб перед святою Паскою обдарувати нею людей. Перший мудрець опустив курячі яйця у глек із червоною фарбою і радіє: будуть крашанки червоні, як сонечко. Другий мудрець теж узяв яйця і розвів фарби. Але перш ніж опустити яйця у горнята, він, нагрівши бджолиний віск, наставив на всій шкарлупці крапочками різні візерунки: сонечко, зірочки, квіти. Третій мудрець намалював воском на яйці храм Божий, небо і зорі, на іншому – дерево життя і напис «Христос

Воскрес!». **Коли все було готове, зійшлися мудреці разом, щоб показати один одному свої витвори.** І очей не могли відвести – такі гарні вдалися їхні дарунки. Відтоді й з'явилися на світі великодні крашанки, писанки, мальованки. Наші предки вважали писанку особливою святістю, яка приносить добро, щастя, достаток, захищає від усього злого... (За В. Парашичем).

II. Виконайте завдання.

1. Випишіть із тексту речення з однорідними членами речення і узагальнювальним словом при них.
2. Випишіть із тексту речення, у якому є відокремлена обставина. Усно поясніть вживання розділових знаків.
3. Перебудуйте виділене речення так, щоб у ньому був відокремлений член речення. Утворене речення запишіть у зошит і розберіть за будовою.

Вправа 312. I. Пригадайте вивчене про відокремлені прикладки.

II. Перепишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть умови виділення прикладок комами або тире.

1. Сільський чабан дід Свирид показав і розказав мені, як із тієї солом'яної стрічки бриля робити (Ю. Збанацький).
2. Такі як батько твій Ізот Іванович трудяга-ветеран справжній представник його величності робітничого класу (Олесь Гончар).
3. Вона була педіатром тобто лікаркою по дитячих хворобах (Ю. Яновський).
4. Він був відомий як людина широких мистецьких смаків меценат театру колекціонер шедеврів малярства аматор музики (Ю. Смолич).
5. Членом «Гарту» я був і сам як книжковий ілюстратор (О. Довженко).
6. Ми юні оборонці ступили на громовий шлях (В. Сосюра).

Вправа 313. Поширте речення відокремленими прикладками з довідки й запишіть їх. Усно поясніть уживання розділових знаків.

1. Україна ... є для нас рідною матір'ю. 2. Ім'я Ліни Костенко ... відоме серед шанувальників поетичного слова. 3. Мого товариша ... поважають вчителі та учні.

Довідка: наша Батьківщина, української поетеси, як відмінника навчання.

Вправа 314. Відредагуйте речення і запишіть їх. Зверніть увагу на вживання дієприслівникових зворотів і розділових знаків при них.

1. Прийшовши зі школи, хлопця першою зустріла кішка.
2. Говорячи про це, тобі навіть не спало на думку, що я вже тут.
3. Завершивши роботу, він був викликаний додому.
4. Щоразу в засобах масової інформації оприлюднюються так звані соціо-

логічні рейтинги, знайомлячись з якими, у пересічного читача голова йде круговерть. 5. Несучи увесь тягар розчарування, їй вистачає сили, щоб бути для доньки прикладом, для сина – ідеалом та для обох – уособленням щасливого подружжя (разом із батьком). 6. Більшість птахів не лишаються у нас зимувати, а вивівши потомство, летять у теплі краї. 7. Я йшов, не обертаючись. 8. Осінь повелась спочатку суворо, увійшовши у свої права. 9. Починаючи із кінця січня, у нас почнуться лекції.

Вправа 315. Прочитайте речення. Пригадайте правила заміни підрядних обставинних речень відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами, і випадки, коли заміна неможлива. Складнопідрядні речення замініть, де можливо, реченнями з дієприслівниковими зворотами, а дієприслівникові звороти – складнопідрядними реченнями. Поясніть, чому в деяких випадках заміна неможлива. Перебудовані речення запишіть, поставте розділові знаки й поясніть їх.

1. І розказати літня ніч могла б, якби вона уміла говорити. 2. І втомленим не треба сну, бо струни, пристрасстю налиті, дрижать у місячній блакиті. 3. Як пахли над водою віти, коли приснились слова – найкращі в світі! 4. Учися чистоти і простоти і, стоптуючи килим золотий, забудь про вежі темної гордині. 5. Покинувши красу невловну і незриму, звертаю знову я на вулиці земні. 6. Я пройшов по мокрому перону, дихаючи повними грудьми. 7. Глибоким зором і пером тонким він слугував народові своєму, боліючи душею разом з ним (*Із творів М. Рильського*).

Вправа 316. Доберіть до виділених слів уточнювальні члени речення. Поставте розділові знаки.

Зразок. Це було восени. – Це було восени, в кінці вересня.

1. **У полі** жовтим морем колосилося жито. 2. **Там** заховалося веселе сонце. 3. **Сьогодні** відбудуться загальні збори студентів педагогічного коледжу. 4. **Недавно** тренер організував футбольну команду. 5. **На столі** лежить орфографічний словник.

Словник

збентеження – zavar
мла – köd

меценат – műpártoló
почівати – csoszog

§ 46. Використання вставних і вставлених слів та речень, їх стилістичні особливості. Роль звертання у реченні, розділові знаки при звертаннях, поширені та непоширені звертання

Вправа 317. I. Пригадайте відомості, вивчені вами в попередніх класах про вставні конструкції. Прочитайте речення. Визначте в них вставні конструкції, з'ясуйте, яку функцію вони виконують у реченні.

1. А може, ми просто не мали сил підвести вгору очі. 2. Ну, по-перше, я сиджу з тобою. А взагалі, у нас із тобою є дещо спільне. 3. Мені цікаві «маленькі люди». Власне, про них я здебільшого й пишу. 4. Кажуть, дім без людського духу занепадає, руйнується. 5. Але, як це часто буває, до нього не ввійшла одна Іванова настанова: *«Головне – тримати правильну дистанцію. І на трасах, і на життєвих дорогах. Якщо будеш із людьми на близькій нозі, будеш для них утрачений. Якщо триматимешся задалеко, то втратиш їх»* (Із творів М. Дочинця).

II. Обговоріть у класі вислів, виділений курсивом. Переформатуйте його, вводячи у його зміст різні за значенням вставні конструкції, і запишіть. Усно поясніть уживання розділових знаків.

Вставні конструкції часто використовують у діловій мові при складанні офіційно-ділових паперів. Ними розпочинають речення, абзаци. Але рекомендується вживати їх обмежено.

В усному мовленні вживання вставних конструкцій не створює зайвої інформації, навпаки, допомагає мовцю зорієнтуватися, а слухачам – краще сприйняти сказане.

Зважте, що в діалогічному мовленні надмірне вживання вставних конструкцій створює враження некомпетентності, низької мовної культури.

Вставні конструкції в писемному мовленні виділяють комами, в усному – паузами.

Вправа 318. Використовуючи подані слова і словосполучення з довідки, складіть лист на одну з тем:

- 1) повідомлення про те, що запланований концерт не відбудеться;
- 2) прохання повернути книгу в бібліотеку;
- 3) повідомлення хлопцеві/дівчині, що ви не зможете прийти на побачення;
- 4) будь-яка інша на ваш вибір.

Довідка: на жаль, можливо, передусім, сподіваємося, за повідомленням, насамперед, водночас, з огляду на, мабуть, певна річ, розраховуємо.

Вправа 319. Подані слова уведіть у речення так, щоб в одному випадку вони були членами речення, а в іншому – вставними словами.

Зразок. На щастя, я встиг підготуватися до іспиту. – Цей оберіг мені подарували на щастя.

Кажуть, по-друге/по друге, можливо, дивна річ, на думку.

Вправа 320. І. Прочитайте поезію І. Вовк. Визначте її тему, доберіть заголовок.

Кажімо більше ніжних слів
знайомим, друзям і коханим,
нехай комусь тепліше стане
від зливи наших почуттів,
нехай тих слів солодкий мед
чиюсь загоїть рану.
(Чи перший біль, чи то останній) –
коли б то знати наперед!
Кажімо більше ніжних слів,
комусь всміхаймось ненароком,
то не життя людське коротке,
короткі в нас слова черстві.
Кажімо більше ніжних слів...

II. Пригадайте вивчене про вставні та вставлені конструкції. Зверніть увагу на виділене речення. До якої синтаксичної конструкції можна його віднести? З'ясуйте смислову функцію цієї конструкції.

III. Придумайте або відшукайте в інтернеті два-три приклади текстів зі вставними конструкціями. Запишіть їх.

Вправа 321. І. Прочитайте поезію З. Бебешко. Назвіть головну думку твору.

МАТИ-БЕРЕГІНЯ

Проста й велична, ніжна і ласкава,
тримаєш рід слов'янський на плечах.
Ти – оберегу древнього Купава,
ти – пісня солов'їна на устах!
О жінко, сестро, вірная дружино,
в тобі злилось кохання на віки.
Ти вмієш так любити горобино,
що проростають в полі васильки!

Ти вмієш ждати, терпіти, виглядати,
ростить дітей і відправлять в світі,
а так любить – це може тільки Мати,
бо совість чиста, відданість – це ти.
Ти – Берегиня вогнища святого,
що є величного на світі – все в тобі.
І не знайти більш рідного, близького,
злилася в радості, печалі і журбі.
Тобі, Посестро-Мати, вічна слава!
Тримай і далі хатні всі кути!
О мудра Роксолано величава,
ти крізь віки усім завжди світи!

II. Пригадайте вивчене про звертання. Випишіть із тексту звертання, визначте їх тип.

Залежно від стилю мовлення **звертання має різні функції**: у розмовному стилі привертає увагу та передає емоційне ставлення до співрозмовника, у художньому – надає мовленню образності та емоційності, в публіцистичному – служить для налагодження контакту з читачем, підсилення спонукання, закличного характеру мовлення, в офіційно-діловому стилі звертання тільки називає особу.

Вправа 322. Перепишіть речення. Слова, що в дужках, поставте у формі кличного відмінка і вставте пропущені розділові знаки. Усно поясніть їх уживання.

1. Ой (край, мій край) чи я розберу оте, що ти робиш зі мною! (*Т. Осмачка*). 2. Бач (Оксана) я жартую, а ти справді плачеш (*Т. Шевченко*). 3. Поклін тобі моя зів'яла (квітка) моя розкішна, невідступна (мрія)! (*І. Франко*). 4. О (вітер брат)! Як мене побачиш старим, зів'ялим, чи й по мені заплачеш? (*І. Франко*). 5. (Бог) як багато у світі краси! (*О. Довженко*). 6. «(Кіра) негайно вставай!» – почувся голос мами (*Б. Шеффер*). 7. Швидше (кінь), швидше (кінь) поспішай додому! (*Т. Шевченко*).

Вправа 323. І. Прочитайте пари речень. З'ясуйте, як саме змінюється значення кожного з них залежно від пунктуації? Доведіть власну думку.

1. Обережно: діти! – Обережно, діти. 2. Сонце зігрівало усе поле, берег, ліс. – Сонце зігрівало усе: поле, берег, ліс. 3. Їх учнів преміювали. – Їх, учнів, преміювали. 4. Що він написав? – Що, він написав? 5. Учениця співала голосно, промовляючи всі слова. – Учениця співала, голосно промовляючи всі слова. 6. З кожним днем таких загартованих у класі буде все більше. –

З кожним днем таких, загартованих, у класі буде все більше. 7. Миколі, треба думати, нарешті пощастило. – Миколі треба думати: нарешті пощастило.

II. Складіть власні дві-три пари речень, значення яких залежало б від уживання розділових знаків.

Вправа 324. Придумайте й запишіть або випишіть шість-сім речень зі звертаннями, які б ілюстрували різні стилі мовлення.

§ 47. Розвиток мовлення. Письмовий переказ тексту

Вправа 325. I. Пригадайте вимоги до написання переказу.

II. Прочитайте текст. Чи знайомі ви з творчістю Івана Миколайчука?

ВІЧНА ЗАГАДКА ЛЮБОВІ

Його називають душею поетичного кіно, аристократом духу, блискучим самородком. «Я не знаю більш національного, більш народного генія», – захоплено говорив про нього Сергій Параджанов. Доля послала Іванові тридцять чотири ролі у фільмах, більшість із яких увійшла до золотої колекції українського кіно. А може, тому й увійшла, що пропустив їх через своє серце, засвітив своїми, одному йому притаманними барвами Іван Миколайчук.

Іван захопився театром та акторством ще в дитинстві. У селі був драмгурток, який майже щомісяця ставив вистави. Грали всі: і старе, і мале. Проте всі без винятку хотіли грати ролі молодих, вродливих, закоханих. Якось ледь не зірвалася вистава п'єси «Безталанна» за Старицьким, бо ніхто з парубків не хотів грати батька Софії, старого Івана. Виручив... дванадцятирічний Іван Миколайчук. Його намастили сажею, причепили на плечі горб із соломи й випустили на сцену. Відтоді він став повноправним членом гуртка й протягом наступних трьох років зіграв тридцять шість прем'єр.

Іван прагнув «учитися на артиста» і, вступивши до театального інституту, почав зніматися вже з другого курсу. І одразу у фільмах – «Сон» (у ролі Тараса Шевченка) і «Тіні забутих предків» (у ролі Івана Палійчука).

Фільм Сергія Параджанова за повістю Михайла Коцюбинського тріумфально пройшов по всьому світові, здобувши тридцять дев'ять міжнародних нагород, двадцять вісім призів на кінофестивалях (з них двадцять чотири – «гран-прі») у двадцять одній країні й увійшов до Книги рекордів Гіннеса. Американці назвали на честь Івана Миколайчука малу планету...

А в нього – нові фільми: «Анничка», «Помилка Оноре де Бальзака», «Камінний хрест», «Захар Беркут», «Білий птах з чорною ознакою», «Пропала грамота»... І в кожній ролі він інший, але однаково природний, цілісний, незабутній.

Розповідають, що якось на зйомках у Болгарії Іван зустрівся з Жаном-Полем Бельмондо. Француз спеціально прийшов на знімальний майданчик, довго спостерігав, як працює Миколайчук, а тоді запросив його поспілкуватися перед відльотом. Їм запропонували перекладача, але Бельмондо сказав: «Якщо двом таким акторам, щоб зрозуміти один одного, потрібен хтось іще, то акторська справа взагалі нічого не варта на цьому світі». І справді, вони чудово порозумілися.

«Зоряна хвороба» не торкнулася душі Йвана. Слава лише спонукала Миколайчука до глибшого осягнення секретів майстерності, магії кінематографа. Тим часом деякі фільми з його участю влада сприймала як «надто націоналістичні». На «полицю» потрапила «Пропала грамота» разом із «Криницею для спраглих» Юрія Іллєнка й іншими «неправильними» фільмами. Дедалі важче стало доводити своє право бути українцем як у творчості, так і в житті.

Лише 1979 року вдалось отримати дозвіл на зйомки «Вавилон-XX» за романом Василя Земляка «Лебедина зграя». Цей фільм став режисерським дебютом і другою вершиною творчості митця. Миколайчук написав сценарій за три дні й три ночі, але зумів дати твору безсмертя.

Його фільми залишилися нам як вічна загадка любові
(За матеріалами інтернет-видання).

III. Перекажіть письмово текст, доповнивши його відгуком про роботу І. Миколайчука в одному з фільмів, переглянутому вами.

§ 48. Стилїстика складного речення.

Види складних речень. Складносурядне, складнопідрядне і складне безсполучникове речення, їх стилістичні можливості. Складні речення з різними видами зв'язку між структурними частинами

Вправа 326. Прочитайте поезію В. Грінчака. Визначте її тему. А що вам нагадує про рідний дім? Розкажіть про це однокласникам.

Де я не їздив, де я не бував,
але ніде не пив води такої,
прозорої, солодкої, дзвінкої,
яку малим з джерельця набирав.

Джерельце те було в нас під горою,
у видолінку між зелених трав.
Там я пастушив, там і виростав,
і все, чим жив, у серце взяв з собою.

І де б тепер я не зустрів криницю,
де б не схилявся, щоб води напиться,
під щедрим небом сонячного дня,
я бачу під горою у долині
на дорогій і рідній Україні
того джерельця сине оченя.

II. Розберіть за будовою речення першої строфи. Визначте його тип.

Вправа 327. I. Підготуйте лінгвістичне повідомлення «Види складних речень», доповнивши таблицю визначеннями. За потреби використовуйте матеріали з довідників чи інтернету.

Види складних речень

Сполучникові		Без- сполучникові	Складні речення з різними видами зв'язку
Складно- сурядні	Складно- підрядні		

II. Установіть відповідність між реченнями та їх типами.

1. Складносурядне	А Усі вже звикли: геніїв нема.
2. Складнопідрядне	Б Приходив дощ, а потім було зимно.
3. Безсполучникове	В Ідеш і йдеш лісом, і тільки шурхне
десь між віттям – погляд твій одразу
потягнеться за тим птахом, який він.
4. Складне з різними
видами зв'язку	Г Моему серцю снишся ти, як серцю
сняться урагани.

Вправа 328. I. Прочитайте текст.

НАВЕСНІ

Раніше почало вставати сонце. Щіріше доглядати землю. Поринули весняні води, задзюрчали струмочками, заклекотили в ярах, розіллялись широкою повіддю.

З-під снігу зазеленіла травиця, звеселила жайворонка. Звився жайворонок високо в небо і заспівав про те, що мертва земля ожила знов, що сонце стало ласкавим, теплим, ясным, що набубнявіли на деревах бруньки, готуючись зеленим листом замаїти гаї та діброви (*М. Коцюбинський*).

І. Шутев. Квітуча Верховина

II. Пригадайте вивчене про складні речення, їх види. Проаналізуйте останнє речення, усно схарактеризуйте його за будовою.

Вживання різних синтаксичних конструкцій надає висловлюванню виразного стилістичного забарвлення. Стилiстичний синтаксис ґрунтується на доречному виборі та вправному вживанні різноманітних синтаксичних конструкцій. Кожен вид складних речень має свої стилістичні особливості.

Вправа 329. Пригадайте правила вживання розділових знаків між частинами складносурядного речення. Перепишіть речення, розставляючи розділові знаки. Усно визначте смислові відношення, що виникають між частинами складносурядних речень.

1. Рот тримай стуленим а очі розплющеними. 2. Гляди свого діла і воно глядітиме тебе. 3. Сила без голови шаліє а голова без сили мліє. 4. Вчини раз не по правді і цьому не буде кінця. 5. Або коня виграти або сідло програти. 6. Після сварки як не мирись а колишньої дружби не буде. 7. Раз промовчиш де слід і відвернеш тисячу бід. 8. Або розумне казати або зовсім мовчати (*Народна творчість*).

Вправа 330. І. Перебудуйте й запишіть речення, замінюючи виділені другорядні члени речення підрядними частинами. Визначте вид підрядного речення. Чи змінився зміст речення внаслідок трансформування?

Зразок. *До повного одужання ти не повинен виходити з дому. – Ти не повинен виходити з дому, доки повністю не одужаєш.*

1. **Зі сходом сонця** ліс ожив. 2. **З настанням ночі** все завмирає. 3. **Після повернення батька** у домі все змінилося. 4. Місто стоїть на **мальовничо розкинутих навколо пагорбах**. 5. Ніхто не здогадувався **про напрямок руху літака**. 6. **Про походження назви села** знали тільки деякі мешканці.

II. Оберіть одне з речень початком для невеликого твору-розповіді (до десяти речень). Розкажіть його однокласникам.

Вправа 331. Із кожної пари речень за допомогою різних сполучників утворіть складні речення. Запишіть їх, усно визначте їх вид.

Зразок. Вікно відчинене. У кімнаті душно. – Хоч вікно відчинене, але в кімнаті душно. Вікно відчинене, проте в кімнаті душно.

1. В океані гуляють родини китів. Над китами кружляють птахи. 2. Хлопці з нашої команди здобули призові місця. Їх тренує відомий спортсмен. 3. Гілки обважніли. На них було багато плодів. 4. Потяг затримався. Проводився ремонт залізничної колії.

Складнопідрядні речення передають смислові та граматичні відношення, які властиві переважно науковому і публіцистичному стилям мови: вони дають змогу не тільки чітко сформулювати ту чи іншу тезу, а й підкріпити її необхідною аргументацією, дати переконливе обґрунтування.

Вправа 332. І. Прочитайте текст. Визначте, до якого стилю він належить. З'ясуйте його основну думку. Яка професія приваблює вас, чим саме? Розкажіть про це однокласникам.

Слово «професія» походить від латинського «profiteri» й означає «оголошувати своєю справою», «говорити публічно», «заявляти». Професія – це необхідний для суспільства вид діяльності людини, який потребує від неї певної підготовки, фізичних і духовних сил та дає їй можливість повноцінно жити і розвиватися. У світі існує понад 40 тисяч професій. За підрахунками спеціалістів, щороку на світ з'являється 500 нових професій.

Пошук роботи починається з вибору професії. Насамперед, потрібно впевнитись, що ваша професія – саме те, що вам потрібно. Щоб прийняти правильне рішення, необхідно враховувати низку факторів: власні бажання, свої особливості й здібності, можливості; не треба забувати й про потреби ринку.

Обираючи спеціальність, все-таки краще не тільки керуватися строгим розрахунком затребуваності, але й дослухатися душі. Адже робота, яка вам не подобається, не зробить вас щасливими. Великий мультиплікатор-бізнесмен Волт Дисней говорив: «Ви досягнете свого, якщо будете працювати не задля грошей. Добре виконуйте свою роботу. Ви не повинні турбуватися через гроші, вони самі прийдуть. Просто робіть добре те, що найкраще вмієте, і використовуйте це як свій козир».

Однією з найпопулярніших художніх професій сьогодні вважається професія дизайнера. Вона одержала офіційне визнання в Україні не так давно, проте услід за Заходом дизайн у нашій країні перетворився на дуже престижне, модне і ви-

сокооплачуване заняття. Крім фахівців із дизайну інтер'єрів, у даний час затребуваними є спеціалісти з графічного, а також транспортного, ландшафтного дизайну, дизайну аксесуарів і ювелірних прикрас, веб-дизайну. Найбільш високий попит на дизайнерів, що працюють у галузі поліграфії, реклами та дизайну інтер'єрів, менший попит на фахівців із дизайну одягу, взуття, тканин.

Головним завданням дизайнера є гармонійне поєднання корисності, зручності та краси в промислових виробках, побутових приладах, меблях, інтер'єрах квартир, офісів, житлових масивах та інших об'єктах. Він прагне, щоб усе те, над чим він працює, забезпечувало надійність, привабливість, конкурентоспроможність (*За матеріалами сайту zodub.uz.ua*).

II. Відшукайте в тексті два-три складнопідрядних речення й запишіть їх. З'ясуйте їх функції у тексті та визначте вид.

В офіційно-діловому та публіцистичному стилях мови часто використовуються багатокомпонентні складнопідрядні речення з різними типами підрядності, які виражають розмаїття причинно-наслідкових, умовних та інших зв'язків, що виникають в описах будь-яких фактів, спостережень, констатації результатів досліджень тощо.

Вправа 333. Прочитайте безсполучникові складні речення, визначте, які з них з однорідними частинами, а які – з неоднорідними. Усно визначте семантико-синтаксичні відношення між частинами безсполучникових речень, прокоментуйте пунктограми.

1. Немає щастя вічного, немає, є вічний бій за щастя для усіх (*М. Нагнибіда*). 2. Законів боротьби нікому не зламати, закони материнства не перемінить (*П. Тичина*). 3. Кажуть: вогонь печі дає дзвінкість, вогонь душі дає красу (*Олесь Гончар*). 4. Брязне клинок об залізо кайданів, піде луна по твердинях тиранів (*Леся Українка*). 5. Прийде час – всі дороги на світі повернуть у край наш крилатий на печаль ворогам, на утіху тобі (*М. Стельмах*). 6. Не навчив батько – не навчить і дядько (*Народна творчість*). 7. Любіть красу своєї мови, звучання слів і запах слів: це квітка ніжна і чудова коханих батьківських степів (*А. Малишко*).

Вправа 334. Перебудуйте складні сполучникові конструкції у безсполучникові речення, дослідіть синоніміку складних речень. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Любов не повинна просити і не повинна вимагати, а любов повинна мати силу впевнитися в самій собі. 2. Якщо можеш допомогти людині, допоможи, якщо не можеш допомогти, помо-

лися, а якщо не вмієш молитися, то подумай про людину добре. 3. Життя коротке, і треба прожити його краще. 4. Ніколи ні про що не жалкуй, тому що інколи неприємності трапляються на благо.

Безсполучникові складні речення служать для передавання насиченості подіями, що розгортаються. Відсутність сполучника надає реченню експресії. Такі речення роблять мовлення більш емоційним, сприяють виразності мовлення. Ними послуговуються в художній літературі, вони характерні для розмовного стилю мовлення.

Вправа 335. I. Прочитайте речення. Чи погоджуєтесь ви з думкою автора, обґрунтуйте свою позицію.

Людина багато в чому схожа на пташку: в ранній молодості нестримно тягне її з дому, вона ладна забути все, з усім розпрощатися, щоб знайти собі інше життя; а під старість, коли стільки побачено й пізнано, незбагненна сила тягне людину повернутися назад, до рідного гнізда, туди, де народився і звідки повіявся у світі, туди, де земля тобі здається простою, зрозумілою і такою ж рідною, як і всі ті, хто вцілів од твого роду (Є. Гуцало).

II. Накресліть схему речення, поясніть уживання розділових знаків.

Вправа 336. Доберіть до кожного речення продовження таким чином, щоб утворились складні безсполучникові речення. Новостворені речення запишіть, усно поясніть уживання розділових знаків.

Зразок. Ми зробимо так: я зберу речі, ви купите валізу.

1. Ми зробимо так: 2. Я вам раджу: 3. Він зрозумів: 4. Вона здогадувалася: 5. Раптом ми почули: 6. Кожен робив свою справу: 7. Гості не повірили своїм очам:

Вправа 337. I. Прочитайте поезію М. Луківа. Яка її головна думка? Чи погоджуєтесь ви з позицією автора? Обговоріть це у класі.

Павук снує невтомно сіті,
бджола нектар з квіток збирає.
Усяк свою роботу має,
своє покликання у світі.
**І треба всім запам'ятати,
хто світ на розсуд свій міняє:
павук нектару не надбає,
бджола не буде сіті ткати.**

II. Запишіть виділене речення і проаналізуйте його, накресліть його схему.

Словник

замаїти (замаювати) – прикрасити зеленню, квітами, гілками тощо
затребуваність – kereslet констатація – kijelentés, megállapítás
твердіня – erőd

§ 49. Синоніміка складносурядних, складнопідрядних і складних безсполучникових речень. Розділові знаки в складному реченні, їх зумовленість змістом висловлювання та інтонацією

Вправа 338. І. Прочитайте текст. Які основні принципи щастя проголошує автор? Чи погоджуєтесь ви з ним? Свою думку обґрунтуйте.

БУТИ ЩАСЛИВИМ

Як стати й залишатися щасливим? Звісно, матеріальні, душевні, духовні блага приносять задоволення, проте людина сама робить себе щасливою. **Легко й просто вирішує: я щаслива! Що заважає вам повірити в те, що ви щасливі?**

Якщо ви вирішили бути щасливим, почніть цього вчитися, і, безперечно, труднощів у житті чимало, але якщо бажання є, то вчитися бути щасливим можна й потрібно.

Отже, за щастям не треба бігати, його не треба шукати. Воно поруч, просто придивіться. **Хочеш щастя – візьми в себе!**

Виробляйте хороший емоційний тон і стійкість, це допоможе в складних ситуаціях не піддатися депресії. Ставтеся до життя з цікавістю. Неприємність? Цікаво, як упораюся, чого навчуся? Труднощі? Цікаво, що мені це дасть? Слушні запитання – хороші рішення!

Виробляйте корисну звичку до позитивного сприйняття світу. Не буває помилок, є тільки уроки життя й зворотний зв'язок. **Життя – хороший учитель, а все хороше коштує недешево.** Коли все добре, бути успішним зможе кожен. А коли важко? Упораються лише обрані. Тож оберіть себе. Обставини змінилися, але вони не змінили вас. Ви можете бути успішними й щасливими! *(Із часопису).*

II. Пригадайте правила вживання розділових знаків у складних реченнях. Перепишіть виділені речення, визначте їх тип і поясніть уживання розділових знаків у них.

Вправа 339. І. Прочитайте текст. Чи погоджуєтесь ви з думкою автора про здорове харчування? Обговоріть цю тему в класі.

Людина XXI століття особлива: вона живе в поганих екологічних умовах, дихає забрудненим повітрям, п'є нечисту воду,

зловживає медикаментами хімічного походження. Буде людина менше палити, вживати алкоголю, дбати про навколишнє середовище – зросте опірність нашого організму до несприятливих умов. Подбає кожен про правильне харчування – матимемо здорове довголіття цілого народу. Важливо дотримуватися сократівського принципу: «Ми живемо не для того, щоб їсти, а їмо для того, щоб жити».

Говорити про культуру харчування – це означає не тільки чистий стіл з виделкою й ножем, це вміння раціонально й збалансовано харчуватися. На жаль, сучасна людина далека від культури харчування – вона їсть багато, зневажливо ставиться до вмісту в продуктах шкідливих речовин тощо. Неякісне харчування має свої наслідки – з'явилося багато хронічних захворювань. Деякі люди поставили своє здоров'я у залежність від популярних книжок про харчування. Проходить час – знову нова книжка. І людина повністю змінює своє харчування, часто на прямо протилежне. А це стає стресом для організму, і замість користі ми отримуємо тільки шкоду.

Треба пам'ятати слова М. Амосова: «Медицина непогано лікує багато захворювань, але зробити людину здоровою вона не може». Отже, слід дотримуватися активного способу життя, не відриваючись від Матері-Природи (*За О. Ганич*).

II. Знайдіть у тексті безсполучникові речення. Усно поясніть уживання розділових знаків у них.

III. Запишіть на вибір два безсполучникових речення. Перебудуйте їх на сполучникові складні речення. Речення якого типу вам вдалося побудувати? З'ясуйте, речення якого типу вдалося побудувати вашим однокласникам і однокласницям. Обговоріть це в класі.

Вправа 340. Пригадайте правила вживання розділових знаків у складносурядних реченнях. Запишіть подані речення, додаючи до них спільний другорядний член речення або частку. Вставте пропущені розділові знаки. Усно поясніть уживання розділових знаків.

1. ... тихо гойдалися соняшники і непомітний пилок золотився на сонці. 2. ... дими здіймаються і випереджаючи їх летить пісня. 3. ... пахнуть квіти і виспівують птахи на всі голоси. 4. ... так весело на серці і повні щастя наші дні? 5. ... добірним зерном засівається поле і багатіє країна моя! 6. ... тихо і погідно.

Вправа 341. Спишіть текст, вставляючи пропущені розділові знаки. Свій вибір узгодьте з однокласниками та однокласницями й поясніть.

Сині барви якими пишалися гори ще вчора й позавчора коли світило сонце геть зблякли тепер, од них залишились тільки невиразні спомини де-не-де і як усі спомини вони були

далекі від дійсності. Синь тоді встоювалася в міжгір'ях на могутніх плечах вершин вона була вже іншою і зовсім іншою там у небі. А тепер ось вони немов позбулися свого молодого такого безпосереднього прояву радості тепер вони наче ще мудріші якими досі не були й велика умиротвореність сповила їх. І висока велич гір спадає на твою душу ти починаєш відчувати себе одним цілим із цими вершинами добре й морозно стає від того на душі бо по її долах та поміж міжгір'ями теж розливаються непереборні обезсилюючі хвилі умиротворення благодущності (Є. Гуцало).

Вправа 342. Прочитайте речення. Перетворіть складносурядні речення на безсполучникові складні речення й запишіть парами. З'ясуйте засоби зв'язку між частинами. Чи змінилося щось у змісті речень?

Зразок. Піднялися крила сонних вітряків, і черешню білу вітер розбудив (М. Рильський). – Піднялися крила сонних вітряків – черешню білу вітер розбудив.

1. Шугає вітер, а сніжні зорі все мені цілують чоло гаряче (Леся Українка). 2. І стеляться обрії милі, і вітер в ясній далині, і карії очі, і рученьки білі ночами насняться мені (А. Малишко). 3. У сріблястих житах перегукувалися перепели, а в небі дзвеніли жайворонки (Ю. Збанацький). 4. Дощик перестав – і все навколо запахло, посвіжішало, заблищало (Г. Тютюнник).

Вправа 343. І. Перепишіть текст, уставляючи пропущені розділові знаки. Усно поясніть їх уживання.

Жили ми в повній гармонії з силами природи зимою мерзли влітку смагли на сонці восени місили грязь а весною нас заливало водою і хто цього не знає не знає тієї радості й повноти життя. Весна пливла до нас з Десни. Тоді ніхто не чув про перетворення природи – і вода тоді текла куди і як попало часом вона розливалась так пишно що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси цілі села тоді потопали гукаючи собі порятунку. І тут починалася наша слава (О. Довженко).

ІІ. З'ясуйте, про які перетворення природи говорить автор. Висловіть свою думку щодо штучного втручання людини в природу.

Вправа 344. І. Прочитайте і порівняйте подані у двох колонках речення.

1. День. Дим. Даль. Рими.
Бадьорий крок. Бадьорий
спів.

1. І день, і дим, і даль,
і рими, бадьорий крок,
бадьорий спів (В. Сосюра).

2. Берези. Сосни. Пісок.
Птичий свист. Вітер. Ялини.

3. Я знав міста, ліси і гори.
В морі бачив кораблі.

2. Берези, сосни і пісок, і пти-
чий посвист, і вітер, і ялини
(М. Рильський).

3. Я знав міста, ліси і гори,
і в морі бачив кораблі (А. Ма-
лишко).

II. Яку синтаксичну функцію виконують речення правої та лівої колонок?

III. Замініть групи речень складносурядними.

1. Сонце вигляне. Знову хмара. Блискавка. Дощ. 2. Тихо.
Сонячно. Мляво. Деревата гойдаються від верхів'я до самої води.
3. Зозуля в лісі закувала. Михайликові чудовий сон приснився.

Вправа 345. I. Утворіть із простих речень складнопідрядні, усно визначте у них засоби зв'язку та вид підрядної частини.

1. Треба. Навчання стало життєвою потребою молоді. 2. Ба-
чимо. Втручання людини в природу часто має негативні на-
слідки. 3. Приємно. В останні роки зростає інтерес європейців
до України. 4. Прикро. Українці не навчилися користуватися
перевагами свого географічного положення.

II. Оберіть одне з новоутворених речень й усно обґрунтуйте думку, вислов-
лену в ньому.

Вправа 346. За допомогою складнопідрядних речень дайте відповіді на
запитання. Усно визначте вид складнопідрядних речень. Вкажіть, для якого
стилю мови найбільш характерні ці речення.

1. Чому ви не виконали домашнього завдання? 2. Чому
брудно на вулицях і набережних? 3. Чому відмінили концерт
гурту «Рокаш»? 4. Для чого ваші батьки ходять на роботу? 5. Для
чого ви ходите у школу? 6. Куди треба їхати, щоб потрапити
у туристичний комплекс «Воеводино»? 7. Чому ваші друзі не
відвідують мистецькі виставки?

Словник

зблякнути – kifakul

зловживати – visszaél

культура харчування – étkezési kultúra

§ 50. Розвиток мовлення.

Стислий переказ тексту з творчим завданням

Вправа 347. I. Прочитайте текст. Визначте його головну думку. Чи потрапи-
ли ви у подібні ситуації? Чи погоджуєтеся з думками автора? Обговоріть у
класі зміст почутого.

«ЗЕЛЕНА КАРТА»

Аж сьогодні Богдан зрозумів слова матері, якими вона його розраджувала, коли його товариш Івась із сім'єю їхав на проживання до далекої Америки. Всі на вулиці із заздрістю дивилися на Івася, що гордо походжав поміж друзів: ще б пак, він їде до Америки!

– Щасливі, виграли «зелену карту», – тоном всезнайки повідомила товариство Марійка.

Одне, що шкода розлучатись з другом, інше – Богдана мучила думка: чого це його батьки не виграли «зеленої карти»?

Мама, помітивши пригнічений настрій сина, запитала, що сталося.

– Нічого не сталося. Просто дуже шкода, що Івась їде до Америки назавжди. Йому всі заздять...

А за хвилику додав:

– Що то за гра, матусю, що виграють «зелені карти»? Чому ви з татом не берете в ній участь? Може, і вам би так пощастило?

– Пощастило? – перепитала мама. – Ти справді так вважаєш? Жити далеко від свого роду, від друзів, від рідної землі – це щастя?

Мама говорила спокійно, але по тому, як взялися іскристим вогнем її очі, Богдан зрозумів, що вона хвилюється.

– Бути чужаком там, на чужині, стати чужаком на рідній землі – це щастя? Заради чого таке щастя, синочку? Не бачити отих рідних гір, смерічок, не тішитися рідною мовою, пісню – це щастя? От відірви гілку з нашої вишні й постав її в прохолодну цілющу воду, чи ж буде вона щаслива? Так, вона зацвіте навіть серед зими, але плодів не дасть. Зсохне, змарніє з горя й туги, що відірвана від дерева роду свого. А вишня ростиме без неї, цвісти-ме й даватиме плоди. І люди будуть радо оберігати її. Оце щастя, сину, приносити користь тут, де ти народився, де ти потрібний.

Минав час. Про Івася згадували щораз рідше. Життя приносило свої цікавинки.

Одного гарного погідного ранку мама розбудила Богдана і вони вирушили до Львова, мама вже давно обіцяла показати йому Шевченківський гай. Хлопчик багато чув про нього, але бути там не доводилося.

Питаєте, що воно за гай? Це таке величезне диво у Львові – музей під відкритим небом.

Мама пояснювала синові:

– Це те місце, де людина потрапляє у сиву давнину, в той світ, у котрому жили прадіди.

І ось вони йдуть вузькою зеленою вулицею, що веде вгору і вгору. Богдан оглядається: внизу залишилося гамірливе місто. А тут тихо, спокійно. Усі дерева запрошують у холодок відпочити. Та їм ніколи. Біля воріт невеличка черга за квитками.

– Квиток у давнину, – посміхнувся щасливо хлопчик, і вони ввійшли у ворота.

Погляд торкнувся церкви, що на горбочку праворуч, ковзнув по стежці, здивовано зупинився на старенькій хаті, покритій... ні, не шифером, і не дахівкою, а... що?, такою почорнілою від дощу і вітру соломою!

– Це стріха, – пояснила мама, вловивши здивування у погляді сина. – Колись покривали хати соломою майже в усіх наших селах.

Хлопчик здивовано дивився на мальви під вікнами хати, на тин, на глиняні горщики, що красувалися на кілочках тину, і не приховував свого захоплення.

Вони переходили від хати до хати, зайшли до старої дерев'яної церкви, минули водяний млин і сіли відпочити на перелазі...

Богданові не вірилося, що поруч місто, машини, трамваї, шум і гамір.

Раптом на порозі однієї хати вони побачили поважного пана. Він сидів, низько зігнувшись, наче на плечах тримав півсвіту, обхопивши розпачливо руками голову. Напевно, він нічого не бачив, окрім своїх болючих дум. Обіч нього на подвір'ї бавилося троє дітей. Він і їх не бачив.

– Матусю, може цьому чоловікові зле? – Богдан вже тягнув маму за руку до дивного пана. – Ми вам допоможемо...

Чоловік повільно підняв голову. Його очі, переповнені сумом, вразили хлопчика.

– Ти мені хочеш допомогти? – здивовано запитав незнайомець, і гірка усмішка ледь торкнулася його губ. – Але мені ніхто не в силі допомогти, хлопчику. Я... я сам тільки сьогодні, ось тут, на порозі цієї старої хати, що нагадала мені рідну батьківську, нарешті усвідомив, що змарнував життя на чужині. Покинув рідний край не зі своєї волі – погнала недоля. Може, злякався сибірських таборів і тюрем, та не втрачав надії, що минеться те пекло і я зможу повернутися на Батьківщину. Але... видко судилося жити на чужині. Я досяг нелегкою працею багато чого, але втратив ще більше. Втратив Батьківщину. Тепер, повернувшись, відчуваю себе чужим у ній. А оті діти, бачиш їх? То мої правнуки. Вони народились і виросли там, на чужині, і навіть не знають рідної мови.

– Ви виграли «зелену карту»? – тихо спитав Богдан.

– «Зелену карту»? – чоловік дивно посміхнувся. – Тоді чорна карта недолі гнала одних у чужі світи, інших у Сибір. «Зелену» виграють ті, хто прагне солодкого життя, не відаючи його гіркоти. Ніяка карта не принесе щастя, якщо вона відірвала людину від Батьківщини.

– Й Івасеві теж? – звернувся Богдан до матері.

– Кожному, синку, кожному, – пригорнула його матуся (За М. Прокопець).

II. Напишіть стислий переказ тексту. У творчому завданні до нього висловіть вашу думку з приводу того, що примушує людей покидати рідну землю; чи вирішує еміграція проблеми людини; що людина знаходить, а що втрачає в житті на чужині.

Словник

перелаз – kerítés

розраджувати – vigasztal

§ 51. Способи передання свого й чужого мовлення в різних стилях

Вправа 348. Прочитайте текст. Визначте його тему. Що ви знаєте про історію створення сучасних комп'ютерів? Розкажіть про це своїм однокласникам і однокласницям.

ЯК «ДОМОВИТИСЯ» З КОМП'ЮТЕРОМ

9 квітня 1989 року американський учений Дуглас Енгелбарт одержав почесний приз у півмільйона доларів за винайдення комп'ютерної миші.

Ще в п'ятдесяті роки минулого століття доктор Енгелбарт, як і інші вчені, замислювався над створенням інструментів, які давали б змогу більш ефективно використовувати комп'ютер. «Кілька років я домагався від комп'ютера здатності безпосередньо спілкуватися з людиною», – згадував учений.

Попередником комп'ютерної миші був громіздкий трекбол, створений групою фахівців Стенфордського університету під керівництвом доктора Енгелбарта. За допомогою цього стаціо-

нарного пристосування, у якому вільно крутилася велика куля, курсор переміщувався по монітору. Були й інші варіанти, але у підсумку всі тести на швидкість, точність і зручність в експлуатації витримав тільки один пристрій, «індикатор положення ікс-ігрек» (саме так він називався в офіційних документах). «Один із науковців-розробників назвав

цей пристрій мишкою, і прізвисько приклеїлося назавжди, – згадував доктор Енгелбарт. – Ми думали, що нове світове відкриття отримає нове, більш серйозне ім'я, та цього не сталося».

Комп'ютерна миша значно полегшила спілкування людини з машиною. Та люди все ж плекають мрію – спілкуватися з комп'ютером без посередників – за допомогою голосу (*За В. Голубевим*).

II. Пригадайте, за допомогою яких засобів передають чуже мовлення в українській мові.

III. Усно визначте, до якого стилю належить текст.

IV. Випишіть з тексту речення, у яких передається чуже мовлення разом зі словами автора, усно поясніть уживання розділових знаків.

Вправа 349. І. Пригадайте правила введення чужого мовлення у текст, а також уживання розділових знаків при цитатах і прямій мові. Перепишіть, розставляючи розділові знаки при цитатах, виділених курсивом. Розкрийте дужки.

1. Із сумовитою усмішкою філософа з народу Василь Земляк признавався *(Я,я) ніколи не встигаю здійснити до кінця задумане*, підганяв себе, обкрадав ночі, завжди йому бракувало одного-єдиного дня.

2. *Лише недосягнуте для мене має сенс* стверджував він, тому жив нетерпеливо й жадібно.

3. Над усе він любив лебедів і коней. <...> За десять років до появи роману «Лебедина зграя» Григорій Тютюнник зробив дарчий напис Землякові на своєму «Вирі» *Хай завжди ячуть над твоєю долею Білі Лебеді*.

4. Багато років виношував письменник задум роману про Григорія Сковороду, залишивши нам першу його фразу-заспів *Я поведу вас у вічність*.

5. *Земле Ти народжуєш нас неначе для того, щоб ми звіряли тобі своє горде серце* писав Василь Земляк. *(М,м)и нікуди не можемо подітися без тебе, як од власної долі...*

6. Письменник прагнув творити так, щоб поєднати минуле з майбутнім *(П,п)обачити землю свою у єдності й цілісності великого й малого, у величчі загиблх і в буденності живих*. І він назавжди залишається в пам'яті народній як митець, що всією своєю творчістю утверджував на землі мудрий закон лебединої зграї *(За М. Жулинським)*.

ІІ. Усно визначте, до якого стилю належать записані вами речення.

Вправа 350. І. Невдовзі ви станете студентами. Невід'ємною складовою навчання в університеті є написання наукових робіт. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися про використання цитат?

Обов'язковим елементом наукової роботи є огляд джерел, за допомогою яких з'ясовується стан розробки порушеної проблеми й підтверджується необхідність подальшого її розроблення. Для підтвердження власних аргументів посиланням на авторитетне джерело або для критичного аналізу того чи іншого друкованого твору дослідник наводить цитати. Науковий етикет вимагає точно відтворювати цитований текст, бо найменше скорочення наведеного висловлювання може спотворити зміст, закладений автором.

Загальні вимоги до цитування такі:

а) текст цитати починається і закінчується лапками й наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, зі

збереженням особливостей авторського стилю. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;

б) цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту й без спотворення думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту й позначається трьома крапками. Вони ставляться у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, наприкінці). Якщо перед опущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

в) кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;

г) при непрямому цитуванні (переказі, викладенні думок інших авторів своїми словами), треба бути гранично точним у викладанні думок автора, коректним щодо оцінювання його результатів, давати посилання на джерело;

д) цитування не повинно бути ні надмірним, ні недостатнім, бо це знижує науковий рівень праці;

е) якщо є потреба продемонструвати ставлення автора наукової роботи до якихось слів або речень з цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак запитання (*За матеріалами сайту <http://elkniga.info>*).

II. У мережі інтернет знайдіть уривок із будь-якого наукового дослідження, що містить цитати. Випишіть їх у зошит або самостійно процитуйте чиюсь думку, дотримуючись вимог, викладених у тексті вправи.

Вправа 351. Прочитайте речення. Знайдіть помилки, допущені при передаванні чужого мовлення. Речення відредагуйте і запишіть.

1. Емілія переконувала Віктора, що тільки ти можеш виконати це завдання. 2. Герой твору П. Куліша «Чорна рада» гетьман Сомко запевняв, що все моє життя віддане Україні. 3. Учителька літератури пообіцяла учням, що я поведу вас на зустріч із цікавим письменником. 4. Мати сказала синові, що спробую тобі допомогти. 5. Возний із п'єси І. Котляревського казав Наталці, що я люблю тебе і хочу з тобою одружитися.

Вправа 352. I. Прочитайте вислови відомих людей. Який із них вам найбільше до вподоби і чому? Розкажіть про це однокласникам і однокласницям.

1. Ваш мозок може все. Абсолютно все. Головне, переконати себе в цьому. Руки не знають, що вони не вміють віджиматися, ноги не знають, що вони слабкі. Це знає ваш мозок. Переконавши себе в тому, що ви можете все, ви дійсно зможете все (*Р. Кіосакі*). 2. Ви отримуєте від життя лише те, що наважує-

теся попросити. Не бійтеся підвищувати планку (*О. Уїнфрі*).
 3. Будьте зайняті. Це найдешевші ліки на землі – і одні з найефективніших (*Д. Карнегі*). 4. Кожній людині протягом дня випадає не менше десяти можливостей змінити своє життя. Успіх приходить до того, хто вміє їх використовувати (*А. Моруа*).
 5. Піклуючись про красу, треба починати із серця і душі, інакше ніяка косметика не допоможе (*Коко Шанель*).

II. Запишіть ці вислови, використовуючи різні способи передання чужого мовлення. Під час роботи дотримуйтеся пунктуаційних правил.

Словник

полеміка – vita
 плекати – ápolni

громіздкий – terjedelmes
 сенс – értelem

§ 52. Стилiстика тексту.

Загальна характеристика тексту. Композиція тексту

Вправа 353. I. Прочитайте обидві колонки таблиці. Чим відрізняються записи в них? Пригадайте, що ми називаємо текстом. Аргументовано доведіть, який із записів є текстом.

Хто не любить ліс, тому нічого в ньому робити. Перейшовши густий, ще остаточно не розширений сосняк, потрапляєте у лісництво. Дрімає у передсвітанковій тиші молодий ліс. Іван Матвійович – жрець лісу і прихильник усього лісового.	Іван Матвійович й Ольга Карпівна мешкали в лісництві. Часто вони прогулювалися в лісі, що оточував їх. Спочатку поблизу, потім ходили і навіть їздили в дальні походи. І стільки цікавого, небаченого, незвичайного він їй показав і розкрив. Новими, мудрішими й добрішими очима дивилася тепер Ольга Карпівна на кожну рослину в лісі, на кожен квіт, на всяку травинку. Ліс жив своїм таємничим, але таким прекрасним життям... (<i>Ю. Збанацький</i>).
--	---

II. Доповнивши власними реченнями, перетворіть перший запис у текст. Готові тексти зачитайте у класі.

Вправа 354. I. Прочитайте. Доведіть, що це текст. Доберіть до нього заголовки.

Людина є частиною природи й також пристосовується до умов існування. Вплив господарської та інших видів діяльності людини на природу зростає з року в рік. Доволі часто цей вплив завдає невинуватої шкоди природі. Через активну, часто не-

раціональну діяльність людина дедалі більше стає причетною до зникнення представників живої природи – тварин і рослин. Чимало їх уже зникло назавжди. Чим загрожує така втрата?..

Незважаючи на величезні досягнення людини в науці чи в техніці, ще нікому не вдалося відновити втрачений вид рослин чи тварин. Тому обов'язком кожної людини є... (З підручника).

II. Доповніть усно текст власними роздумами. Дотримуйтеся теми, стилю й типу мовлення.

Текст – це об'єднана змістовим зв'язком послідовність мовних одиниць, основними ознаками якої є зв'язність і цілісність.

Цілісність тексту пізнається через його взаємозв'язані категорії – категорію членованості й категорію зв'язності. Кожен компонент тексту характеризується відносною смисловою завершеністю. Цілісність розуміється як єдність змістової (теми, ідеї, змісту), комунікативної (мети, намірів мовного спілкування), структурно-граматичної цілісностей. Змістова цілісність тексту забезпечується лексичним рівнем мови, системою повного номінування, структурно-граматична – системою узгодженості граматичних форм і зв'язків, а комунікативна – єдністю задуму й результату реалізації цього задуму.

Зв'язність тексту буває лінійна й вертикальна, забезпечується єдністю горизонтального і вертикального контекстів за допомогою «відомого» й «нового».

Логічна зв'язність виявляється в послідовності, несуперечливості висловлювання, в побудові мовлення відповідно до законів логіки, із збереженням відношень і зв'язків реальної дійсності. Першою умовою логічності мовлення є логічність мислення, логічність міркувань як етапів розгортання думки. **Образна зв'язність** тексту забезпечується системою образів (головних і другорядних) і наскрізними образами-символами. **Композиційно-структурна зв'язність** виявляється в будові тексту, розташуванні його частин, залежності композиційних елементів. **Стилістична зв'язність** виявляється через доцільність стилістично маркованих одиниць, їх органічний зв'язок із нейтральною лексикою.

Членованість тексту – поділ тексту на абзаци, параграфи, розділи тощо.

Лінійність тексту – організація мовних одиниць у послідовність мовного викладу подій, процесів, фактів, явищ, ідей, які розгортаються у просторі й часі.

Інформаційність полягає в наповненні тексту інформацією – здобутими людським розумом і досвідом, знаннями.

Завершеність тексту можна пояснити як вичерпне змістове і структурне вираження задуму автора. У лінгвістиці тексту завершеність тлумачиться як співвідношення змісту тексту і його заголовка, оскільки назва являє собою компресований зміст тексту.

Вправа 355. Прочитайте текст М. Вороного. До якого стилю він належить? Як впливають на стиль тексту виділені слова? Доберіть до виділених слів нейтральні синоніми й запишіть їх.

В давніх **літописах** наших єсть одно оповідання,
що **зворушує** у серці **найсвятіші почування**.
Не блищить воно красою слів гучних і **мальовничих**,
не вихвалює героїв та їх вчинків **войовничих**.
Ні, про інше щось говорить те старе оповідання.
Між рядками слів таїться в нім якесь **пророкування**.
І воно живить надію. Певну віру в ідеали тим,
котрі вже край свій рідний зацурали, занедбали...

Вправа 356. І. Прочитайте прислів'я і приказки. Поясніть їх значення. Які вимоги щодо культури мовлення закладені у цих прислів'ях і приказках? За допомогою яких засобів у них досягнуто емоційної виразності?

1. Рідна мова – не полова: її за вітром не розвієш. 2. Рана від меча загоїться, а від лихого слова – ніколи. 3. Впік мене тим словом, не треба й вогню. 4. Гостре словечко коє сердечко. 5. На ласкаве слово не кидайся, а за грубе не гнівайся. 6. Та у нього на осіці кислоти, а на вербі груші ростуть. 7. Чоловік має два вуха, щоб багато слухав, і один язик, щоб менше говорив. 8. Язик до Києва доведе, а в Києві заблудить. 9. Дурний язик попереду розуму біжить. 10. Дурний язик – голові не приятель (*Народна творчість*).

ІІ. Складіть коротку розповідь, обравши за вступ чи висновок одне з прислів'їв.

Вправа 357. Проведіть дослідження. Виявіть у текстах стилістичні засоби і прийоми, з'ясуйте їх роль.

1. – ...Ну, бувайте здорові! Деньків за два-три я буду!
– А рушницю ти взяв?
– А й справді, де ж це вона?
– Та я стола нею підперла, бо ніжка поламалась.
– Та хіба ж можна рушницею?
– А що їй зробиться? Хоч яка користь з неї... А то ж...
(*За Остапом Вишнею*).

2. За вікнами ще тремтить блакитнявий сон, під ним сизо
росяніє спориш, а на сході ширшає небесна прозелень, по кутках
ще старцями туляться тіні (*М. Стельмах*).

Вправа 358. I. Прочитайте уривки з учнівських творів. З'ясуйте, які помилки допустили автори цих рядків.

1. Мама принесла із саду малину. Я дивлюсь на неї зачарований! Яка вона гарна! 2. Уперше в картинну галерею повела мене сестра. Вона просто чарівна! У мене немає слів, щоб її описати. 3. Річка, коли впадає в море, вона розливається на безліч рукавів, що заважає рибалкам.

II. З'ясуйте значення слова *рукави* в третьому реченні.

III. Відредагуйте речення й запишіть їх у зошит.

Вправа 359. I. Прочитайте текст. Визначте тему та основну думку. Назвіть використані в тексті мовні засоби. З'ясуйте спосіб зв'язку речень у тексті. До якого типу мовлення належить цей текст? Аргументуйте відповідь, наводячи приклади з тексту.

Книга вчить, як на світі жити. Книга в житті людини посідає чи не найважливіше місце. Сьогодні вже не можливо уявити наші буденні дні без книги. З неї ми вичерпуємо знання, довідуємося про історію своєї держави, її символіку, життя рідного народу, його культуру. А ще книга має виховне значення. Вона вчить нас справедливості, патріотизму, шанобливості, поваги до праці і людей праці, до матері, жінки-берегині, співчуттю до людського

горя, бережливого ставлення до природи. Багато хто писав: «Письменники – це люди, наділені Божим даром!», і якби не було таких титанів, як Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, наша література була б набагато біднішою.

II. Розкажіть, якою є роль книги у вашому житті, а також про свою улюблену книгу.

Вправа 360. Прочитайте речення. Розташуйте їх так, щоб утворився текст. Доберіть заголовок, який би виражав тему висловлювання. Доповніть текст двома-трьома реченнями, які стали б його логічним продовженням.

1. Не завжди люди розуміли і те, що в них відповідно до природи є не тільки права, а й обов'язки. 2. Наші обов'язки перед

природою полягають у тому, щоб пропагувати наукові основи охорони та раціонального використання дикої флори й фауни, нормувати мисливство, охороняти середовище й шляхи міграції тварин, створювати заповідники, заказники. 3. Останні ще і тепер не сформульовані чітко, але цілком зрозуміло, що в їх основі лежить культура спілкування з природою. 4. Люди, постійно стикаючись із різними проблемами, збереженню природи не завжди приділяли належну увагу.

Вправа 361. І. Прочитайте тексти. З'ясуйте, до якого стилю належить кожен із них. Свою думку обґрунтуйте.

1. Над чорною землею прокинувся світ. Неясним, сонячним оком глянув він на неї після похмурої дощової ночі, а повіяв туманом, дихнув важкою парою. Закурилася земля, задиміла; пішов дощ, дрібний і тихий, мов крізь сито засіяв; стрепенулися темні ліси і, розправляючись, підставляли своє загоріле листя під дрібні дощові краплі; зраділа зелена трава й підняла свої гострі листочки вгору (*Панас Мирний*).

2. Лелека білий – птах родини лелекових, ряду лелекоподібних.

Чорногуз – птах розміром від 80 до 100 см довжиною, розмахом крил 200–220 см і масою від 2,5 до 4,5 кілограмів. Забарвлення пір'я біле, за винятком махових пір'їн на крилах, які мають чорне забарвлення. Коли крила птаха складені, то махові пір'їни покривають задню частину тіла, звідки й походить назва – чорногуз. Дзьоб і ноги чорногуза червонясті й довгі.

Голос слабкий. Птахи спілкуються клацанням дзьоба. Клацаннями птахи вітають один одного, також цими звуками захищають гніздо від конкурентів. Поведінці чорногуза властивий і шлюбний ритуал, який супроводжується спільним клацанням дзьобами (*Із енциклопедії*).

3. «Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року, продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верхов-

на Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави – УКРАЇНИ» (*Акт проголошення незалежності України*).

4. Результати загальнонаціонального соціального дослідження «Земельна реформа», проведеного Центром соціальних експертиз Інституту соціології Національної академії наук України, були несподіваними.

За досить консервативної суспільної свідомості (всього 20 відсотків селян хочуть господарювати на своїй землі) кількість прихильників земельної реформи з позаторішніх 22 відсотків зросла до 38 у минулому році (*З газети*).

II. Зразка якого стилю у вправі немає? Самостійно доберіть до нього приклад.

Словник

жрець – áldozatot bemutató pap

клáцання – тут: kelepelés

зацупáти – eltávolít

титáн – titán

§ 53. Розвиток мовлення.

Твір-розповідь на суспільну тематику

Вправа 362. Прочитайте текст. Розкажіть, яка з перелічених тем суспільної інформації вас найбільше хвилює. Де ви можете ознайомитись із текстами подібної тематики?

Готуючи твір на суспільну тематику, треба мати на увазі, що вибір теми має обмежуватися інформацією, яка, насамперед, становить суспільний інтерес. Те, що до певної інформації проявляється підвищена цікавість, ще не означає, що ця інформація стосується суспільно важливого питання. Інформація повинна стосуватися питань, які впливають на суспільство й вимагають реагування. Суспільно важлива інформація – це будь-яка інформація, що стосується індивідуальних проявів проблем, які прямо чи опосередковано впливають на життєдіяльність суспільства загалом.

Приблизний перелік тем суспільної інформації: благодійність, волонтерство, врядування, громадські ініціативи, екологія, європейська інтеграція, освіта й навчання, права людини, розвиток громад, самодопомога, мистецькі ініціативи.

Обираючи тему, дотримуйтеся п'яти основних складових, які зроблять вашу публікацію цікавою та корисною: новизна; актуальність; наявність публічної особи (лідери місцевих громад та інститутів громадянського суспільства, України, експерти, ініціативні та активні особистості); наявність конфлікту/альтер-

нативної думки та позиції; наближеність до читача. Перш ніж братися до роботи, дайте відповідь на запитання: чи цікаво вам це робити і чи достатньо компетентні ви у питанні, яке маєте намір висвітлити. Якщо хоча б одна відповідь «так», то все одно варто писати на обрану тему. Якщо вам цікава тема, але ви недостатньо в ній компетентні, то знайдіть час, щоб заглибитися в неї і поповнити свої знання. Якщо ви компетентні в темі, але вона вам не дуже цікава, то можна знайти кут, під яким би вам хотілося розглянути та подати це питання (*За матеріалами сайту www.gurt.org.ua*).

Вправа 363. І. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися з нього? З'ясуйте, чи є у вашому населеному пункті, районі, області такі громадські бюджети. Які проекти отримали фінансування завдяки цій програмі?

ГРОШІ – ЛЮДЯМ, АБО ЯК ПРАЦЮЄ ГРОМАДСЬКИЙ БЮДЖЕТ

Якось в Амстердамі провели експеримент. Запитали місцеву владу і мешканців, яким вони бачать майбутнє міста. Влада сказала, що головне – розвивати Амстердам як світову столицю культури, підтримувати фестивалі, культурні заходи, музеї. Мешканці відповіли, що їх найбільше турбують собачі фекалії, в які вони вступають під час ранкової пробіжки. Цей приклад показує, наскільки великим буває розрив між прагненнями влади і бажанням людей на місцях. Збалансувати усе допомагають громадські бюджети участі.

УСЕ ПОЧАЛОСЯ В БРАЗИЛІЇ

Ідея громадських бюджетів належить Бразильській робітничій партії, яка декларувала принцип «низи вирішують, що робити верхам». Коли у 1989 році їх представник Олівіо Дутра переміг на міських виборах у Порту-Алегрі, він вирішив залучити бідне населення до управління містом. Так з'явився бюджет участі.

Мешканці Порту-Алегрі щорічно обирають проекти, які будуть втілені в їхньому місті. У кожному районі проводяться дебати, на яких мешканці представляють та обирають локальні та загальноміські проекти. Крім того, на цих же зборах кожен район делегує своїх представників до Муніципальної бюджетної ради, яка вирішує, як розподілити гроші.

Обговорення й подання проектів на наступний рік починається ще в березні. На кінець року кожен район подає один локальний і один загальноміський проект. У Порту-Алегрі на бюджет участі щорічно закладають 70 мільйонів доларів.

За перше десятиріччя бюджет участі показав конкретні результати. На кінець 90-х кількість шкіл у місті збільшилася у чотири рази. Із 75 до 98 відсотків зросла кількість будинків, під'єднаних до водогону та каналізації. Бюджет на освіту та охорону здоров'я зріс із 17 до 40 відсотків.

Позитивний приклад поширився світом. Тисячі муніципалітетів – від маленьких містечок Індії до Нью-Йорка – в тій чи іншій формі запровадили бюджети участі.

ЯК ПРАЦЮЮТЬ БЮДЖЕТИ УЧАСТІ В УКРАЇНІ

Бюджети участі – одне з втілень принципу прямого вирішення громадянами питань місцевого значення. Сам принцип виписаний у Законі України «Про місцеве самоврядування».

Це частина коштів із міського бюджету, що йде на фінансування проектів і пропозицій мешканців міста. Автором проекту може бути громадянин віком від 16 років. Він повинен детально описати проект: від ідеї – до витрат на його реалізацію.

Один автор може подати тільки один проект, зібравши необхідну кількість підписів на підтримку своєї ініціативи. Після цього проект повинен отримати позитивну оцінку фахівців міськради або спеціально створеної експертної групи. Далі – фінальне голосування, на якому мешканці самі визначають, які проекти будуть реалізовані в їхньому місті. Переможці отримують фінансування і зацікавлені в ефективному використанні виділених коштів.

Бюджетний кодекс дає вичерпний перелік заходів, на які місцеві бюджети можуть спрямовувати кошти. Це соціально-економічні, культурні, транспортні проекти, однак до переліку не включені освіта та охорона здоров'я, оскільки кошти на ці програми надходять із державного бюджету.

«Бюджети участі – це здорова альтернатива депутатським фондам, які в різні часи були в різних містах, – каже експерт з питань місцевого самоврядування Андрій Осіпов. – Це нова можливість для громади, її найактивнішої частини долучитися до розподілу коштів і вирішення своїх потреб» (За матеріалами сайту <https://hromadske.ua>).

II. Уявіть, що ви взяли участь у програмі «Громадський бюджет». Розкажіть, який проект ви створили та успішно реалізували.

Словник

бюджёт – költségvetés

муніципалітет – önkormányzat

локальний – helyi

фекалії – ürülék

§ 54. Узагальнення й повторення вивченого протягом навчального року

Вправа 364. Виконайте тестові завдання.

1. Букви я, ю, є, ї позначають два звуки в усіх словах рядка

А Лялька, сюди, маяк, Нью-Йорк, м'яч

Б Солов'ї, Юлія, яма, п'є, дискусія

В Катя, подяка, поїти, Вася, щастя

2. Букви я, ю, є, ї позначають один звук в усіх словах рядка

А Паляниця, поглянь, Люся, знання, сядь

Б Їжак, лінія, Ярина, Юрчик, яблуко

В Рідня, м'ята, пояс, свято, бабуся

Вправа 365. Запишіть слова, вставляючи пропущені букви й знаки та розкриваючи дужки. Поясніть лексичне значення цих слів (при потребі користуйтеся «Словником іншомовних слів»).

Ауд..тор..я, б..юро, С..рія, експер..мент, д..віденд, к..ювет, рад..ус, ауд..енц..я, Вав..лон, Ч..каго, дж..гіт, Капр.., Ізма..л, ду..ль, тра..кторія, інтерме(ц,цц)о, баро(к,кк)о, па(н,нн)а, ві(л,лл)а, Ні(ц,цц)а, го(л,лл)андський, Н..ю-Йорк, маро(к,кк)анець, ін..екція, дос..є, ал..янс.

Вправа 366. І. Прочитайте текст. Озвучте свою думку з приводу прочитаного.

Негативні емоції позитивно впливають на психологічне здоров'я людини. Такого висновку дійшли канадські вчені. Вони провели дослідження і з'ясували, що люди, які не стримують, не тамують злість та інші негативні емоції, психологічно більш стабільні й здоровіші. Приховані негативні емоції з часом накопичуються і провокують стрес, який згодом стає причиною захворювань.

«У підсумку ми побачили чітку картину: оптимісти по життю, які вміло приховують негативні емоції, були більш схильними до напруження, нервозності та інших розладів. Люди, здатні пропускати крізь себе негатив, швидко забувають про нього й відчувають себе набагато краще», – розповів автор дослідження Бретт Форд (*За матеріалами сайту expres.ua*).

II. Випишіть приклади до таких тверджень:

1) слова, утворені суфіксальним способом (3 слова):

2) слово, службова частина мови, яке утворилося від форми слова, самостійної частини мови (1 слово):

3) слова, утворені префіксальним способом (2 слова):

4) слово у формі вищого ступеня порівняння, початкова форма якого має іншу основу (1 слово):

Вправа 367. Доберіть п'ять-десять слів іншомовного походження, пов'язаних із вашою майбутньою спеціальністю. Уведіть їх у речення, що складуть твір-мініатюру «Чому я обираю професію...».

Вправа 368. Прочитайте слова. Вставте пропущені літери. Запишіть їх у дві колонки: у першу колонку – з літерою **е**, у другу – з літерою **и**.

Ім..на, міл..на, завантаж..ний, к..шеня, заборон..ний, завед..ний, п..ріг, завез..ння, пал..во, ц..тата, зав..сти, пр..ятель, мисл..ння, л..генда, бл..щати, зав..рбований, зав..рнути, зач..сати, вогн..ще, б..рег, д..ректор, п..реліг, зав..вання, ус..редині, ім..нини, ц..буля, сп..нити, блюд..чко, пал..во, мереж..во, мар..во.

Вправа 369. І. Прочитайте текст. Перепишіть, вставляючи пропущені літери і розкриваючи дужки.

Зранку на Купала дівчата йдуть у поле або в ліс збирати трави й квіти, з них **плетуть** вони для себе купал..ські вінки, у вінках повинен бути й полин; крім того, вони носять полин увесь день у себе під рукою; це охоро(-н,-нн-)ий засіб від русалок та від..ом.

Г. Семирадський. Ніч на Івана Купала

До веч..ра **відправлят..ся** в ліс або сад, зрубають там дерево, ві(-д,-дд-)аючи перевагу **чорноклену**; віднесуть його на місце, призначене для свята, і назвуть його мареною. Тоді пр...носять оберемки соломи, а інколи солом'яну лял..ку, **одягнену** в жіночу сорочку, в стрічках, у намисті та в..ликому вінкові; ця лял..ка називається Купала. **Пр..йшовши** на місце, встромляють у землю дерево, **обвішують** його вінками й стрічками, ставлять біля нього Купалу й недалеко **ро..водять** вогонь. Побравш..сь

за руки, ходять із піснями круг дерева, а потім стрибають через вогонь. Інколи замість вогню вживають кр..пиву, котру накидають у високі купи і потім скачуть через неї. Чоловіки тільки дивлять..ся, але у **хороводах**, танцях і в піснях не беруть участі (За М. Маркевичем).

II. Виділені слова розберіть за будовою.

III. Усно дайте відповіді на запитання:

1. Що символізувало в наших предків свято Купала?
2. Що таке обереги?
3. Чи знаєте ви ще якісь обряди, пов'язані з дівочими вінками?

Вправа 370. Від поданих слів утворіть споріднені форми слів з подвоєнни-ми чи подовженими приголосними. Чи у всіх словах відбувається подвоєння? Чому? Свою думку обґрунтуйте.

Вина, сказати, туман, закон, старатися, район, зітхати, сон, вода, пружина, година, поміч, осінь, лити, здійснити.

Вправа 371. Виберіть із двох запропонованих правильний варіант. Запишіть. Аргументуйте своє рішення.

Кварц(о,е)вий, груш(о,е)вий, алюміні(йо,е) вий, Ігор(ьо,е)ва, мо(йо,е)му, вівчар(ьо,е)ві, пол(ю,я)ть, солов(йо,е)ві, грош(о,е)вий, ва(жч,щ)ий, кра(жч,щ)ий, прилу(-ксь-, -цьк-)ий, дива(-кств-, -цтво-)о, оранж(о,е)вий, коричн(ьо,е)вий, дуж(о,е)му.

Вправа 372. Виберіть ряд, у якому всі слова написані правильно. Поясніть ваш вибір.

1. Бравісімо, Чілі, Алжир, Братіслава, бюро, мільйон, Мексіка, шифр.
2. Лібрето, дезінфекція, миш'як, Ніл, директор, фінал, сигнал, речитатив.
3. Ін'екція, ванна, пано, Крит, Єгипет, Шиллер, кіно, дипломат.

Вправа 373. Запишіть слова, розкриваючи дужки. Усно поясніть їх напис.

Радіо(зв'язок), (напів)темне, (біло)сніжний, (сніжно)білий, (далеко)глядний, (густо)населений, (густо)листий, (густо)синій, (пів)дня, (напів)відчинене, житлово(кооперативний), життєво(важливий), (місце)знаходження, місце(проживання), мото(вело)гонки, (пів)Європи, соціально(економічний), соціаль-но(свідомий), північно(західний), старо(слов'янський).

Вправа 374. Доберіть до фразеологізмів слова, з якими вони вживаються. За потреби користуйтеся фразеологічним словником, довідковою літературою чи інтернет-ресурсами.

... до останньої краплі крові; як кіт ...; ... як на пожежу; шукати голку в ...; ... на сьомому небі; пальця в рот ...; ... як з відра; ... як риба об лід; обіцяного три роки ...; ... як мур; хоч кіл на ...; ... як на долоні; ... як сніг на голову; ніби з хреста ...; ... не на життя, а на смерть.

II. Із чотирма фразеологізмами (на вибір) складіть речення й запишіть їх.

Вправа 375. **I.** Прочитайте, правильно інтонуючи словосполучення. Усно поясніть, чому виділені слова пишемо по-різному.

1. **Несказані** слова. **Несказанна** краса. 2. **Незлічені** кошти. **Незліченні** багатства. 3. **Нездолана** перешкода. **Нездоланні** труднощі. 4. **Незрівняний** пагорб. **Незрівняний** красень.

II. Виберіть одну пару словосполучень і введіть їх у речення.

Вправа 376. **I.** Перепишіть речення, розкриваючи дужки, усно поясніть написання частки **не** з дієсловами.

1. Бабуся (не)здужала майже всю зиму, але прихід весни приніс їй полегшення (*З підручника*). 2. Частина туристів (не)здужала подолати перевал і зупинилася на відпочинок у долині (*З газети*). 3. Сам (не)зчувся, як зародилося, зазоріло кохання... (*Олесь Гончар*). 4. **У батьківському розумінні «бути справжнім чоловіком» означало: (не)боятися труднощів, (не)розкисати під дощем, (не)скаржитись на (не)влаштованість, а робити своє діло на совість (П. Попович).**

II. Чи погоджуєтесь ви з думкою, висловленою у виділеному реченні. Свою відповідь обґрунтуйте.

Вправа 377. **I.** Прочитайте речення. З'ясуйте, до якого типу вони належать.

1. Пахло смолою і хлібом житнім (*П. Дорош*). 2. Потім несподівано зразу труснуло сніжком (*М. Коцюбинський*). 3. Повітря нестерпно пахне медом і полином. 4. Засипав сніг садок і стареньку хату.

II. Перетворіть безособові речення на синонімічні двоскладні (форми слів можна змінювати), а двоскладні – на безособові. Запишіть їх. Підкресліть граматичну основу.

Зразок. Нам дуже хочеться побачити море. – Ми дуже хочемо побачити море.

Вправа 378. Відредагуйте речення. Запишіть їх правильно.

1. Морква являється чудовим гарніром до риби чи м'яса. 2. На слідуючий день йому було соромно за свій вчинок. 3. В газеті він прочитав статтю про свого любимого артиста. 4. У місяці

червні вже досягають черешні. 5. Надворі вже дві години йде дощ. 6. В скільки годин ми збираємося на суботник біля школи? 7. Чоловік любив і тішився своїми дітьми. 8. Шевченко писав вірші, повісті, поеми і прозу. 9. Повернувшись додому, у мене знову з'явився настрій. 10. Ці квіти пахнуть ніжно, але різко.

Вправа 379. Перепишіть речення, знімаючи ризик. Поясніть правопис виділених слів.

1. Багато вулиць Києва зазнали реконструкцій, *про/те* не всі старі вулиці можна повністю перебудувати. 2. *Про/те*, як зберегти цінні старовинні споруди, особливо на Подолі, не один рік сперечаються депутати столичної ради. 3. Більшість депутатів проголосувала *за/те*, *що/б* реставрувати будинок першої київської пошти. 4. *Що/б* не говорили, а станції Київського метрополітену одні з найкрасивіших у світі. 5. *Як/би* могли мешканці столиці, які жили тут сто років тому, глянути на сьогоднішній Київ, *як/би* вони були вражені змінами, що сталися (*За П. Позняком*).

Вправа 380. І. Прочитайте текст. Як ви вважаєте, що важливіше: знання чи мислення, чи одне без іншого не існує? Свою думку обґрунтуйте.

Кажуть: школа дає знання. Але ці знання учні засвоюють, як правило, фрагментарно. Не всі знання їм пригодяться у житті. Обсяг знань про світ, про природу, про людське суспільство постійно збільшується, змінюються самі знання, а деякі з них згодом виявляються фальшивими. Отже, не знання є основними в навчанні (хоч ними, які вони не є, ігнорувати не можна), а мислення, яке дає людині змогу самій доходити все нових правдивих знань.

Усім, чого досягла людина впродовж свого існування, вона завдячує своєму мисленню. «Думаю, значить існую», – проголосив відомий філософ Рене Декарт (*За І. Ющуком*).

II. Виконайте завдання:

1. Назвіть речення зі вставними словами.
2. Випишіть у зошит речення зі вставним реченням. Розберіть його за будовою, усно поясніть розділові знаки.
3. Знайдіть речення з прямою мовою, усно поясніть уживання розділових знаків у ньому.
4. Випишіть речення, ускладнене однорідними додатками і присудками, усно поясніть уживання розділових знаків у ньому.

Вправа 381. Відредагуйте речення та словосполучення.

1. Більша половина учнів не виконала домашнє завдання.
2. Урок розпочнеться в 13 годин. 3. Мені повезло: не визивали

до дошки. 4. Дошку вимили чистою тряпкою. 5. Не сиди на полу. 6. Самий кращий малюнок. 7. Я не получаю газет. 8. У диктанті зустрічаються помилки. 9. Земельний участок. 10. Грошовий перевод.

Вправа 382. І. Прочитайте текст. За допомогою інтернету з'ясуйте, коли відзначають свято Маковія і яких традицій дотримуються цього дня.

МАКОВІЙСЬКА КВІТКА

Того року свято збіглося з неділею. І це вельми втішило мене, адже зможу з мамою сходити до церкви, щоб освятити біляхатні квіти. Кращого літнього свята, аніж Маковій, як мені здається, не знайти. Особливо до вподоби робити «маковійську квітку».

Ось і цього разу ненька зажадала нарвати городніх квітів і зела: чорнобривців, настурцій, рути-м'яти, васильків, нагідок, а також польових сокирок, чебрецю, лугової материнки та ромен-зілля. На додаток приготували ще й невеликого соняха-кашкетика.

Я вже знаю, що кожна з цих рослин має своє призначення: рута-м'ята оберігатиме нас од усіляких напастей й додаватиме здоров'я хатнім, материнка освячує плодови́тість бджіл, а соняхи, які повертають свої голівки впродовж дня за сонцем, уособлюють небесну силу, яка дарує життя всьому сущому на землі. Не випадкова й назва цієї рослини, співзвучна сонцю (*В. Скуратівський*).

II. Виконайте завдання:

1. Знайдіть і випишіть із тексту спільнокореневі слова.
2. Знайдіть у тексті слова, які пишуться через дефіс, випишіть їх у зошит, усно поясніть їх правопис.
3. Випишіть речення зі вставною конструкцією, усно поясніть уживання розділових знаків при ній.
4. Випишіть із тексту речення, у якому є відокремлене означення. Підкресліть його та слово, до якого воно відноситься.

Словник

вельми – nagyon
матерінка – szurokfű

дивіденд – osztalék
хоровód – kör tánc

Тестові завдання для самоперевірки

1. Літеру е потрібно писати в усіх словах рядка
 - А п..чатка, благоч..стивий, кр..хкий, ж..виця
 - Б мар..во, пр..мудрість, вич..пурений, Хр..щатик
 - В чов..н, заруч..ни, нев..димка, обітн..ця
 - Г зач..нати, виконав..ця, знів..чити, в..личина
 - Д гр..бенястий, печ..во, викор..нити, оз..ратися
2. Граматичну норму на позначення часу порушено в рядку
 - А третя година п'ять хвилин
 - Б рівно шістнадцять
 - В чверть по дев'ятій
 - Г за двадцять третя
 - Д десять по четвертій
3. Приголосні звуки тільки глухі в усіх словах рядка
 - А фікус, пакетик, цукати, тьохкати
 - Б капуста, сахатися, папуга, ціпочок
 - В ситечко, тапочки, пайок, часопис
 - Г тактика, пощастити, сестриця, цяточка
 - Д сипучість, частка, пакуночок, точиться
4. Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка
 - А боець, вищість, зраджений, відсіювання
 - Б євробачення, воїнський, італієць, щавель
 - В подвоєння, лояльний, надзвуковий, вимріаний
 - Г ящик, озброєння, лоджія, ґедзь
 - Д виявлення, відзвітувати, мелодія, їдальня
5. Потребує редагування речення
 - А Не покидайте землі, не залишивши на ній доброго сліду.
 - Б Повернувшись додому, Андрій цілком віддався своїй роботі.
 - В Згадуючи літні вечори, у моїй уяві постає сріблясто-синє море.
 - Г Пожадливо втягуючи в себе повітря, Семен подався додому.
 - Д Студенти мовчки стоять, милуючись зоряним небом.
6. Усі слова належать до дієслів у рядку
 - А крикніть, кричиш, крикливий, покрикувати
 - Б переходячи, переходив би, перехідний, переходьте
 - В перемігши, перемогти, переможний, переможено
 - Г учити, навчивши, учений, учіться
 - Д запечений, запік би, запікаючи, запікся
7. Уподібнення приголосних звуків при вимові відбувається в усіх словах рядка
 - А зсипати, дужка, розпач, жінці
 - Б освітній, зарядка, молотьба, розжувати
 - В якби, анекдот, нігті, вокзал
 - Г зжовкнути, гриб, квітання, усміщі
 - Д легкий, екзамен, ліжко, безсердечний

8. Спрощення в групах приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

- А** шелес..нути, безжаліс..но, невіс..ці, влас..ний
Б ціліс..ний, безкорис..ливий, хворос..няк, беззахис..но
В гус..нути, двоміс..ний, облес..ливість, доблес..но
Г благовіс..ний, хворос..няк, жаліс..ний, наперс..ний
Д наміс..ник, інтеліген..ський, совіс..ливий, піс..ний

9. 3 апострофом пишуться усі слова рядка

- А** пів..яблука, горохв..яник, зарум..янитися, дріб..язковий
Б тьм..яний, верф..яний, люб..язний, варшав..янка
В в..юнки, духм..яний, торф..яний, підв..язати
Г невід..ємний, розм...якнути, медв..яний, від..їжджати
Д верб..я, краков..як, кіновар..ю, з..юрбитися

10. 3 м'яким знаком пишуться усі слова рядка

- А** крад..кома, ослін..чик, виріз..блений, мал...ва
Б волос..кий, дівчинон..ці, зац..вірінькати, воєначал..ник
В ковз..кий, людс..кість, Уман..щина
Г ереванс..кий, гет..манщина, віл..ха, нян..читися
Д консул..ський, буд...те, вит..охкувати, задзелен..чати

11. Подвоєння приголосних, позначене на письмі двома літерами, відбувається в усіх словах рядка

- А** от..ой, зав..ишки, Маріч..ин, дзвін..иця
Б дозвіл..я, клятвен..ий, непід..атливий, спец..ех
В повоєн..ий, пів..ідра, дореформен..ий, звід..аля
Г гілляч..я, кін..ота, затиш..я, вил..ємо
Д жасмин..ий, індичен..я, гарбузин..я, невгомон..ий

12. Буква и пишеться в усіх словах іншомовного походження рядка

- А** д..спетчер, безпр..цидентний, ват..канський, сент..ментальний
Б ш..лінг, конс..стенція, ід..лічний, ш..ллерівський
В пер..ферія, д..адема, ц..тадель, дискр..мінація
Г форт..симо, інц..дент, пр..оритет, д..лема
Д ас..міляція, Пар..ж, граф..н, ауд..енція

13. Установіть відповідність між словами та способами їх творення:

1 по-новому, провулок, заземлити	А префіксальний
2 всюдихід, двовладдя, сталевар	Б суфіксальний
3 прозелень, прадавний, залетіти	В префіксально-суфіксальний
4 підліток, відлетіти, розбіг	Г складання основ
5 дослідник, надійний, багатіти	
6 від'їхати, по-козацьки, доповідь	

14. Усі слова пишуться з великої літери у рядку

- А** (Д,д)амоклів (М,м)еч, (Ш,ш)евченків «(К,к)обзар»
Б (В,в)еликий (П,п)іст, (В,в)олодимир (В,в)еликий
В (Д,д)алекий (С,с)хід, (П,п)анамський (К,к)анал
Г (П,п)іфагорова (Т,т)еорема, (Х,х)отинський (З,з)амок
Д (З,з)ахідна (Є,є)вропа, (П,п)резидент (У,у)країни

15. Писати дефіс на місці скісної риски треба в усіх словах рядка

- А** Біло/сніжний, діаметрально/протилежний, віце/консул, гама/проміння
- Б** М'ясо/консервний, вакуум/насос, зроду/віку, губно/зубний, пів/Харкова
- В** Бал/маскарад, соціально/економічний, біло/червоний, дівич/вечір
- Г** Кіловат/година, хитро/мудрий, телефон/автомат, криваво/червоний
- Д** Екс/прем'єр, вогне/гасник, блок/схема, високо/рентабельний

16. Усі прислівники треба писати разом у рядку

- А** Сам/один, видимо/не/видимо, мало/по/малу, тишком/нишком, ні/з/чим
- Б** З/ранку/до/вечора, не/до/речі, на/гора, на/смерть, в/плач
- В** На/голову, в/останнє, за/північ, що/миті, на/пам'ять
- Г** Аби/хто, на/тще/серце, де/хто, в/різно/біч, на/жаль
- Д** Що/небудь, аби/що, скільки/небудь, будь/хто, не/сьогодні/завтра

17. Усі іменники у родовому відмінку однини мають закінчення -у (-ю) у рядку

- А** Вік, Лондон, стіл, тиждень, учень.
- Б** Мед, інститут, вітер, розум, сміх.
- В** Гараж, жаль, камінь, Ужгород, рік.
- Г** Олівець, квадрат, штаб, театр, характер.
- Д** Зошит, ключ, інститут, парник, коридор.

18. Усі частки пишуться через дефіс у рядку

- А** Як/би, казна/де, аби/хто, немовби/то, коли/сь
- Б** Поки/що, скинь/но, де/коли, будь/як, ні/хто
- В** Як/от, так/то, хтозна/коли, такі/но, сядь/бо
- Г** Взяв/таки, ну/й, зроби/ж, якби/то, отакий/то
- Д** Таки/заспівав, будь/коли, де/небудь, ані/скільки, чим/швидше

19. Доберіть до запропонованих фразеологізмів відповідні антоніми

1 Заморити черв'яка	А Умиватися сльозами
2 Продавати зуби	Б Протирати з пісочком
3 Важлива птиця	В Подати голос
4 Співати дифірамби	Г Ламати шапку
5 Нестися вгору	Д Покласти зуби на полицю
	Е Невелике цабе

20. Правильне твердження у рядку

- А** Частки бувають сурядні і підрядні.
- Б** Іменники курчатко, дівчатко, телятко належать до IV відміни.
- В** Прикметники чутливий, вродливий, сміливий утворюють ступені порівняння.
- Г** Іменники віче, пальто, кольрабі є невідмінюваними
- Д** Усі способи дієслова змінюються за особами.

- 21. Граматично правильне речення утвориться, якщо до фрагмента «Переглянувши фільм, ...» додати**
А проводиться обов'язковий аналіз гри акторів.
Б хлопці поділилися своїми враженнями з нами.
В він надзвичайно сподобався всім моїм друзям.
Г з радістю знову перечитується художній твір.
- 22. Виділене слово є вставним у реченні (розділові знаки пропущено)**
А Я принаймні знаю правила поведінки в громадських місцях.
Б Хлопці про наші плани на це літо навіть не здогадувалися.
В Бали хризантем проводять традиційно наприкінці листопада.
Г Інколи найширша правда здається такою неправдоподібною.
Д Ви зараз звичайно можете передумати їхати в це відрядження.
- 23. Звертання є в реченні**
А Усе, чим я щасливий і багатий, я мушу рідним словом оспівати.
Б Запалай, мій вогнику крилатий, полум'ям привітним і незлим.
В Я люблю твоє майво зелене, і Донбас, і Каховку ясну.
Г На берегах Дніпра крутих, весь помережений садами, стоїть у сьайві днів нових наш рідний Київ перед нами.
Д «Роби добро, — мені казала мати, — і чисту совість не віддай за шмати!».
- 24. Складений дієслівний присудок є в реченні**
А Книга — це змога погомоніти з людиною через тисячоліття.
Б Я люблю очима тишу цілувати.
В Там будуть горіти до ранку в туманних дзеркалах троянди.
Г Мені осіння ніч короткою здається.
Д Зоря на небі рожева вже почала займатись.
- 25. Доберіть приклад до кожного виду односкладного речення.**
Вид речення	Приклад
1 означено-особове	А Поезія гончарства — під небом Опішні.
2 неозначено-особове	Б Надворі втихло й потеплішало.
3 називне	В Безмежний широкий степ.
4 безособове	Г Знали його й за межами України.
Д Розкажи мені, осене, чи щаслива ти?
- 26. Пунктуаційну помилку допущено в рядку**
А Щасливий і веселий він глянув на високе небо.
Б Важка від насіння, низько нахилилася жалка кропива.
В Дорога повела в порослі густими лісами гори.
Г Налякані незнайомими звуками, коні прямили вухами.
- 27. Розділові знаки при передачі чужої мови правильно вжито в реченні**
А Один мудрець вдало підмітив: Чим більше пізнаєш людей, тим більше починаєш любити тварин.
Б Павло Тичина сказав про Сковороду «Великий наш філософ щедрю залишив нам спадщину по собі: обсягом широку, змістовністю глибоку і щодо світогляду свого — чисту та моральну».

В «Ще б ми стільки прочитали, як ти, — докинула Василина і пояснила подрузі: — Взимку цілі ночі просиджує над книжками».

Г Коли садили капусту, господарка хапалася за голову — «Дай же, Боже, час добрий! Щоб моя капусточка приймалась і в головки складалась, щоб із кореня була коренистая, а із листу голосистая!»

Д «А в нашій учительській роботі треба, щоб минули роки й десятиліття, поки стане людиною той, хто несміливо переступив поріг школи і вивів на папері олівцем перші палички та кружечки, написав перше слово», думав учитель.

28. Складнопідрядне речення утвориться, якщо серед варіантів продовження речення «Спадала безмісячна ніч...» обрати

А якось журливо ставало на душі.

Б неначе занурюючи все в темряву.

В однак на ґанку ще точилася розмова.

Г так що все птаство затихло.

Д насувався лячний присмерк.

29. Складнопідрядне речення з підрядним умови утвориться, якщо до частини «На цих вихідних ми обов'язково поїдемо до Києва...» додати

А незважаючи на люті морози.

Б якщо купимо квитки на потяг.

В бо вже скучили за рідним містом.

Г так що обов'язково відвідаємо Поділ.

Д щоб краще дізнатися історію столиці.

30. Складним є речення

А Верби, схилившись над тихим Дінцем, розчісують коси зелені.

Б На заході ще жевріло небо, а в степу вже заходила ніч.

В Липневий день мандрує пішки, казки нашіптує малечі.

Г Пішла дорога то маленькими сосновими лісками, то болотами, то полями.

Ключі до вправ

Вправа 41. Я бачу Дніпро.

Вправа 166. Культура мовлення — духовне обличчя людини.

Вправа 174. Що робиш, роби добре.

Вправа 205. Народ мій завжди є, народ мій завжди буде.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
§ 1. Українська мова – основа формування й збереження духовності українського народу	4
ФОНЕТИКА ТА ОРФОГРАФІЯ.....	9
ПОГЛИБЛЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ	9
§ 2. Орфограма. Правильна вимова наголошених і ненаголошених голосних (зокрема, [e], [u]) і приголосних, їх позначення на письмі.....	9
§ 3. Склад. Наголос. Правильне наголошування слів в українській мові. Орфоепічні словники й словники наголосів	11
§ 4. Основні випадки чергування голосних і приголосних звуків.....	13
§ 5. <i>Розвиток мовлення.</i> Усний переказ тексту художнього стилю	19
§ 6. Позначення м'якості приголосних на письмі. Правила вживання м'якого знака. Правила вживання апострофа. Правильна вимова і написання слів з апострофом.....	23
§ 7. Фонетичні явища української мови (уподібнення, спрощення, подовження та подвоєння приголосних)	25
§ 8. <i>Розвиток мовлення.</i> Усний твір за поданим початком	29
§ 9. Написання слів іншомовного походження	31
§ 10. <i>Розвиток мовлення.</i> Складання відгуку у блог чи на сайт з рекламою/анти-рекламою країни	41
БУДОВА СЛОВА. ОРФОГРАФІЯ	44
ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ	44
§ 11. Спільнокореневі слова і форми слова. Роль значущих частин у творенні нових слів. Правопис новостворених слів.....	44
§ 12. Особливості передавання просторових відношень за допомогою прийменників і префіксів.....	51
§ 13. <i>Розвиток мовлення.</i> Складання діалогів на запропоновану тему	55
§ 14. Словотвір. Орфографія. Основні способи словотворення. Сполучні <i>о, е</i> в складних словах. Творення і правопис складних і складноскорочених слів. Аббревіація.....	57

ЛЕКСИКА. ФРАЗЕОЛОГІЯ.....	63
ПОГЛИБЛЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ.....	63
§ 15. Лексичне значення слова. Однозначні та багатозначні слова. Вживання багато- значних слів у прямому і переносному значеннях	63
§ 16. <i>Розвиток мовлення.</i> Складання есе на морально-етичну тему	67
§ 17. Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми, пароніми.....	70
§ 18. Групи слів за походженням, за сферою вживання, активна й пасивна лексика.....	73
§ 19. Фразеологізми та їх роль у мовленні	78
§ 20. <i>Розвиток мовлення.</i> Складання міні-текстів на сайт про подію (презентація місцевих фестивалів, реальних чи самостійно придуманих)	81
§ 21. <i>Розвиток мовлення.</i> Читання тексту мовчки	84
МОРФОЛОГІЯ	88
§ 22. Іменник і прикметник як частини мови. Особливості узгодження іменника та прикметника. Рід незмінюваних іменників.....	88
§ 23. Особливості відмінювання іменників із прикметниками ..	93
§ 24. Розряди прикметників за значенням. Особливості творення ступенів порівняння прикметників.....	98
§ 25. <i>Розвиток мовлення.</i> Презентація продукту	103
§ 26. <i>Розвиток мовлення.</i> Відгук про кінофільм на сайті кінотеатру	104
§ 27. Поглиблення відомостей про числівник. Особливості вживання груп числівників. Особливості відмінювання та правопису числівників.....	109
§ 28. Основні правила поєднання числівників з іменниками	112
§ 29. <i>Розвиток мовлення.</i> Переказ тексту науково-популярного стилю	116
§ 30. Поглиблення відомостей про займенник як частину мови. Розряди займенників та їх правопис. Роль займенників у творенні тексту. Розрізнення відмінкових форм особових і присвійних займенників (<i>його, її, їх</i>)	118
§ 31. Поглиблення відомостей про дієслово як частину мови. Морфологічні та синтаксичні особливості дієслів. Види, способи й часи дієслів. Правопис особових форм дієслова	122
§ 32. <i>Розвиток мовлення.</i> Складання твору-роздуму за змістом побаченого, почутого.....	130

§ 33. Дієприкметник і дієприслівник як особливі форми дієслова. Стилїстика дієприкметникового та дієприслївникового зворотїв, роздїлові знаки при них	133
§ 34. <i>Розвиток мовлення.</i> Складання запрошення на акцію захисту рослин, рїчок, тварин тощо для сторїнки в соцїальнїй мережї ...	139
§ 35. Поглиблення вїдомостей про прислївник як частину мови. Складнї випадки правопису прислївникїв	141
§ 36. Стилїстика службових частин мови та вигуку. Особливостї вживання службових частин мови в тексті. Стилїстичнї можливостї вигуку як особливої частини мови	148
§ 37. Особливостї правопису службових частин мови й вигукїв	157
§ 38. Розвиток мовлення. Складання дїалогїв з використанням вигукїв	161
СИНТАКСИС, ПУНКТУАЦІЯ ТА СТИЛІСТИКА	164
ПОГЛИБЛЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ	164
§ 39. Синтаксис як роздїл науки про мову. Поглиблення вїдомостей про синтаксичнї одиницї, їх мїсце у мовнїй системї (словосполучення, речення, текст). Спїввїдношення мїж інтонацїєю й роздїловими знаками в реченнї залежно вїд виду речень за метою висловлювання. Використання речень рїзних типїв у стилях мовлення	164
§ 40. Складовї частини речення. Функцї головних ї другорядних членїв речення, особливостї їх вираження	169
§ 41. Виразальнї особливостї двоскладних та односкладних речень, їх видїв. Повнї й неповнї речення, їх уживання у рїзних стилях мови. Порядок слїв у реченнї, його виразальнї функцї. Функцї логїчного наголосу в мовленнї	177
§ 42. <i>Розвиток мовлення.</i> Виступ на конференцїї	185
§ 43. Найскладнїшї випадки вживання роздїлових знакїв у простому неускладненому реченнї ..	187
§ 44. Стилїстика простого ускладненого речення. Стилїстичнї особливостї речень з однорїдними членами, вимоги до їх вживання. Роздїлові знаки мїж однорїдними членами речення та при узагальнювальних словах, їх залежнїсть вїд змїсту та інтонацїї	191
§ 45. Стилїстичнї особливостї речень з вїдокремленими та уточнювальними членами. Вїдокремленї додатки, означення, обставини, види прикладок, роздїлові знаки при них	196

§ 46. Використання вставних і вставлених слів та речень, їх стилістичні особливості. Роль звертання у реченні, розділові знаки при звертаннях, поширені та непоширені звертання.....	204
§ 47. <i>Розвиток мовлення.</i> Письмовий переказ тексту.....	207
§ 48. Стилїстика складного речення. Види складних речень. Складносурядне, складнопідрядне і складне безсполучникове речення, їх стилістичні можливості. Складні речення з різними видами зв'язку між структурними частинами.....	209
§ 49. Синоніміка складносурядних, складнопідрядних і складних безсполучникових речень. Розділові знаки в складному реченні, їх зумовленість змістом висловлювання та інтонацією	215
§ 50. <i>Розвиток мовлення.</i> Стислий переказ тексту з творчим завданням.....	218
§ 51. Способи передавання свого й чужого мовлення в різних стилях.....	222
§ 52. Стилїстика тексту. Загальна характеристика тексту. Композиція тексту.....	225
§ 53. <i>Розвиток мовлення.</i> Твір-розповідь на суспільну тематику	230
§ 54. Узагальнення й повторення вивченого протягом навчального року	233
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ	239
КЛЮЧІ ДО ВПРАВ	243

Навчальне видання

Тетяна ГНАТКОВИЧ

Андріанна ЛУКАЧ

Єва БОРИСОВА та ін.

Українська мова

(рівень стандарту)

Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти
з навчанням угорською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Л.Л. Кирієнко*

Художній редактор *І.Б. Шутурма*

Коректор *В.В. Гоменюк*

Формат 60×90¹/₁₆. Ум. друк. арк. 15,5

Обл.-вид. арк. 14,0. Тираж 1166 пр. Зам. № 62П.

Державне підприємство

«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»

79008 Львів, вул. Галицька, 21

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014

www.svit.gov.ua

e-mail: office@svit.gov.ua

svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»

88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4078 від 31.05.2011